Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä

XXX

Täydennetty eripainos Forssan Lehdessä olleista kirjoituksista

FORSSA 1949

FORSSAN KIRJAPAINO OY. FORSSA. 1949.

Hämeen vanhan kansan lääkintätapoja.

Joskus kuulee kertoiltavan halventavassa äänensävyssä esi-isäin lääkintätavoista. Toisinaan se tapahtuu vielä karkealla tavalla, joka kuulijaan tekee vastenmielisen vaikutuksen. Samalla se paljastaa esittäjän tietämättömyyden sekä tuntemuksen ja arvostelukyvyn puutteen.

Viisaat esi-isämme ovat parantajinakin tunteneet ja kokeneet sellaista, jota ehkä voisi nykyinen kehittynyt lääketiede huomioonottaa ja edelleen kehittää.

On luonnollista, että kansamme lääkintätavoissa oli erheellistä ja uskomuksia, jotka eivät kestä arvostelua, toisissa oli paksuakin taikaa. Siihen kategoriaan kuului mm. lasten löylytys, joka toisinaan lienee toimitettu siksi kovakouraisesti, että kansa vieläkin nimittää vähän hassahtaneita ihmisiä löylyn lyömiksi. Toinen oli vaarallinen uskomus, ettei tauti tartu, eikä rutto rupee, jos Jumala ei salli. He eivät tunteneet bakteeri'en tuhoisaa vaikutusta. Ikävänä tapana mainittakoon, että miehet syljeskelivät paikkaa ja tilannetta katsomatta, mikä monesti levitti tautia.

Mutta vanhan kansan lääkintätavoissa oli paljon hyvää. Mainittakoon niistä muutamia, joita kotikylässäni käytettiin 65—70 vuotta sitten. Oli liikkeellä keltataudin epidemia, jolloin potilaan silmien valkuaisen väri oli keltainen, samoin iho. Muuan vanhus neuvoi raaputtamaan maalaamattomasta seinästä keltaisia remmeniä, eräänlaista sientä. Niitä liotettiin kuumassa kahvissa ja makeutusaineena käytettiin siirappia. Tätä lientä käyttäen tauti parani melko nopeaan. Siihen neuvottiin myös käyttämään kirnupiimää ja kanverttiviinaa.

Erään kerran liikkui tukehduttava kurkkutauti. Veljeni luultiin siihen kuolevan, mutta muuan vaimo toi puron rannalta sammakonkutua. Potilas pakotettiin sitä käyttämään ja hän ainakin parani taudistaan. Lieneekö sitten lääke hänet pelastanut? Lasten jaloissa oli useasti turkisattumia, jonkinlaisia ajoksia. Niihin käytettiin rautalehtiä ja villoja, joihin oli laitettu mantoa, hapanta kermaa.

Eräänä tehoisana lääkkeenä pidettiin homeista leipää. Sitä käytettiin mm. vatsankipuihin. Laps'lle tuli usein sopimattomasta ruoasta vatsankipuja. Siltä varalta oli tallella myös karvasta pippuria. Sitä survottiin morttelissa ja sitten nautittiin pieni lusikallinen veden ohella. Imeväisten lasten suuhun tuli sampaita, kun ei muistettu huuhtoa vain maidolla elävien suuta. Sampaita parannettiin hevosen maidolla. Huonon hoidon takia tuli lasten päähän toisinaan märkiviä rupia. Niitä parannettiin maidossa keitetyllä hevohierikeliuoksella.

Yskään käytettiin monta eri lääkettä. Niinpä keitettiin maidossa sipulia. Toisinaan juotiin kahvia, johon oli liotettu koiruohoja. Saunassa oli vihdalla hosuttava jalkapohj'a. Vilustumiseen käytettiin teekukkasista keitettyä teetä, jota juotua piti mennä vuoteeseen peitteiden huppuun. Viina oli hyvä lääke moneen tautiin. Sitä kaadettiin jumpraan, ehkä 4—5 sl:n verran. Sen pinnalle sytytettiin tuli, joka hetkisen paloi sinertävällä liekillä, minkä jälkeen lääke nautittiin. Haavan voiteeksi koottiin piiskun lehtiä,

joista pusertamalla saatiin tummaa, tehokasta lääkettä. Haavan lääkkeeksi käytettiin myös voinsulaa, sulatettua voita.

Leiniin käytettiin lääkkeeksi muurahaispesästä ja männynhavuista keitettyä haudetta. Olipa jokunen niin uskalias, että tervasi ihonsa ja meni saunan löylyyn. Muuan roteva mies vakuutti minulle, ettei hän toista kertaa sitä tee eikä kenellekään suosittele, sillä rankka kuuri se oli. Muuten saunasta saatiin aina apua. Se lämpisi kahdesti viikossa, toisissa asunnoissa joka päivä.

Joskus puhkesi ihmisten sääriin avoimia haavoja. Niihin käytettiin lääkkeeksi hienoksi survottuja kuusen hakoja, joihin sekotettiin lehmän lantaa. Toisinaan raaputettiin hienosta pellavakankaasta nöyhtää ja langanpäitä, joita käytettiin haavan päällä. Hammassärkyä vaimennettiin kuumalla pellavansiemenistä keitetyllä puurolla. Siihen käytettiin muuten taikaakin. Maijanojalla oli valmiina puutikkuja, jolla kaivettiin ikeniä. Tikku piti sitten pistää tietyn männyn kaarnan väliin. Jos sen siitä otti pois, niin kipu hyökkäsi uudelleen. Sen sai Lettosuon Aatami omakohtaisesti kokea. Vasta sitten se hellitti, kun Kaija hänet perin juurin saunotti ja luki taikansa.

Päänsärkyä potevan yläruumista oli hierottava. Etikalla oli päänsäryn lääkkeenä tärkeä sija. Laimennetulla etikalla kostutettiin pyyhe, joka sidottiin päähän. Toisinaan leikattiin raakaa perunaa hienoiksi viipaleiksi, jotka liotettiin etikassa. Viipaleet järjestettiin puhtaaseen pellavavaatteeseen siten, että ne päätä köytettäessä tulivat sopivasti päälaelle.

Elopellolla sattui kerran vahinko. Sirppi oli heitetty huolimattomasti sänkeen. Muuan mies juoksi siihen ja sai jalkaansa ammottavan haavan. Hänet kannettiin vanhan vaarin luokse, joka aluksi hätääntyi, mutta sitten toimi nopeasti. Kaapissa oli rullassa noin kahden sormen levyinen, siikin hieno palttinanauha. Sen vaari nykäisi käteensä. Itse sidonta tapahtui rauhallisesti, leikkiä laskien. Kalevalaa lukiessani on tuo tapaus usein muistunut mieleeni. Samoin kuin vaari haavan sitoi, niin lienee satoja vuosia ennen häntä tehty. Kyllä lakkasi leppä luistamasta, hurme kuppelehtimasta. Haavan voiteena käytettiin, kuten jo aikaisemmin mainitsin, piiskun lehdistä puserrettua nestettä ja suolatonta voinsulaa.

Silmän lääkkeet olivat vaarallisia. Luultavasti moni menetti ainaiseksi niiden takia näkönsä. Oli erästä »kajepuunöljyä», jota sulalla vedettiin silmään. Se ei sentään liene ollut vahingollista lääkettä. Korvakipuihin käytettiin uriinia kuten moneen muuhunkin tautiin.

Palohaavat olivat vaikeita hoidettavia. Kerran pieni poika veti pannullisen kiehuvaa kahvia päälleen. Isoveli oli taaempana. Hän sieppasi pojan syliinsä ja pisti hänet kaulaa myöten lähellä olevaan vesisaaviin. Tapaturmasta ei koitunut pelättyjä seurauksia, joten menettely lienee ollut oikea.

Monia muita lääkintäkeinoja olisi, mutta riittäköot nämä. Mielestäni ivaa parempi olisi se, että nuo vanhat lääkintätavat koottaisiin muistiin. Tässä on esitetty vain muutama kansan lääkintätapoja Hämeestä.

Erkki Illantie.

Forssan Lehdessä 20. 1. 49.

Piippumestari Cavén.

Forssassa on aikoinaan ollut käsityöläisiä, ammattinsa mestareita, jotka ovat tulleet tunnetuiksi laajemmaltikin kuin omalla paikkakunnallaan. Eräs tällainen oli piippumestari *Nils Kustaa Cavén.*

Piippumestari Cavén oli syntynyt Somerolla 27. 1. 1822, josta hän muutti Tampereelle. Forssaan hän tuli 1885, jolloin osti nykyisen pappilan kohdalla sijainneen Henrikssonin pytingin. Rakennus käsitti kaikkiaan 4 huonetta, joista yksi oli verstaana. Cavén kuoli 21. 4. 1902 yli 81-vuotiaana.

Cavén oli keskimittainen, leveäharteinen mies, jolla oli tuuhea parta ja viisaat silmät. Hänen jykevä olemuksensa oli luottamusta herättävä. Ja luotettava hän olikin. Minkä hän kerran sanoi tai lupasi, se myös piti paikkansa. Hän oli äärimmäisen tunnollinen. Koskaan hän ei päästänyt käsistään huonoa työtä eikä sallinut hutiloimista sälleiltään.

Cavén oli monipuolinen mies, joka kykeni tekemään puusta ja luusta miltei mitä vain ja vieläpä vähän raudastakin. Kuuluisimmaksi hän kuitenkin tuli piippujen tekijänä, joiden maine levisi ympäri maan. Hän valmisti monenlaisia piippuja — metrinmittaisista lankivarsista väärävartisiin nysiin saakka. Piippujen pesät olivat luonnonvisasta, mutta varsiaines saattoi vaihdella. Lankivarsien runkona oli kierretty v'eteri, joka oli päällystetty nahalla. Kun varsi oli ylen pitkä, niin pesänkin eli kopan piti olla mittava — jopa pienen nyrkin kokoinen. Komeata oli isäntämehen tuollainen laitos pistää hampaittensa väliin. Ja somasti kävi sen peukaloiminenkin, varsi kun oli taipuisa ja luontui minkälaisiin mutkiin tahansa. Eivät köyhät miehet tällaista piippua voineet hankkiakaan, sillä sen hinta saattoi kohota aina 10 markkaan, kun taas lyhytvartisia nysiä sai 20 pennistä alkaen.

Kalleimmissa piipuissa oli helat sekä varren juuressa että pesän suussa, kalleimmissa myös kansi. Huokeidenkin piippujen pesän suussa oli sentään suojushela, jotta pesän reunus ei päässyt palamaan eikä kopistaessa kulunut. Paremmissa piipuissa oli sitä paitsi öljynkokooja, joka oli niin laatuisa, että se vieläkin hyvin vastaisi tarkoitustaan. Varsi paksuni keskeltä, josta se sitten oli irroitettavissa. Varren puoleinen paksuntuma oli ontto ja se täytettiin joko pumpulilla tai tupakalla. Näin varustettuna ei tarvinnut pelätä, että öljy piippua poltellessa herahtaisi suuhun.

Kuten jo mainittiin, piippujen varret tehtiin erilaisista aineista. Huonoimmissa se oli vain tavallista koivua mutta paremmissa sarvea, minkä lisäksi oli vielä edellä kuvatut lankivarret. Puuvartiset olivat tavallisesti suoria, sillä reiän tekeminen väärään puuhun tuotti vaikeuksia. Sarvivarret sen sijaan olivat miltei poikkeuksetta vääriä. Reikä kyllä niihinkin porattiin varren vielä suorana ollessa, minkä jälkeen ne vääristettiin vartta kuumentamalla. Sarvi on nimittäin kuumennettuna taipuisaa ja luontuu minkälaisiin mutkiin haluaa. Piipun pesät Cavén kipsasi sisältä, jolloin ne ainakin

joksikin aikaa tulivat tulenkestäviksi.

Cavén valmisti itse myös piippujensa metalliosat, siis helat ja kannet. Parhaimmat piiput oli myös koristeltu erilaisin kavennuksin, pyöristyksin ja uurtein. Lyhytvartisia, suuripesäisiä piippuja sanottiin Garibald-piipuiksi.

Cavénin piiput tulivat myöhemmin niin kuuluisiksi, että hän sai tilauksia ympäri maata. Saatettiinpa vallan toisissa maakunnissakin kysellä — milloin jollakin nähtiin uusi piippu: »Onkos sulla kavenilainen?»

Mutta Cavén valmisteli muitakin kapineita kuin piippuja. Sarvesta hän sorvaili nappeja ja koriste-esineitä. Niinikään hän oli tunnettu tuolien tekijä, myös keinutuolien. Nekin hän valmisti yhtä huolellisesti kuin piippunsa. Mutta sittenpä niistä tulikin niin lujia, että ne vielä 60 vuoden kuluttua ovat yhtä natisemattomia kuin uutena, kuten tämän kirjoittaja itse on voinut todeta Cavénin pojan vaimon, rva Maria Nurmion keinutuolia kokeillessaan. Vuonna 1876 Cavén lähetti töitään Helsingissä pidettyyn näyttelyyn ja sai itsensä keisarin allekirjoituksella varustetun kunniakirjan ja puoli tusinaa suuria lusikoita palkinnoksi 'hyvästä työstä'. Ei näin ollen ollut ihme, vaikka hänen tehtäväkseen annettiin Tammelan kirkon hautapaarienkin teko. Ja paitsi erilaisia tuoleja, hänen töitään on vielä Forssassa käytössä muitakin, mm. koristeellisia kirjahyllyjä, jotka nekin ovat enimmäkseen sorvityötä.

Cavén teki työtä kuolemaansa saakka. Toisinaan hänellä oli sälli apunaan. Siihen aikaan oli erityinen sorvarinsällien ammattikunta. Nämä sällit kulkivat paikkakunnalta toiselle tarjoten palveluksiaan paikallisille ammatinharjoittajille. Kun kaikilla nikkareilla ei ollut sorvia, nämä sällit olivat ylen tervetulleita. He sorvasivat sitten kullekin aina vuotuiset tarpeet, koristeet, tuolienjalat ja selkänojien nappulat, sängynpäiden sorviosat jne. Kenellä ei itsellään ollut sorvia, sai tarvikkeensa teettää toisilla. Tuollainen kulkusälli Cavénillakin lienee silloin tällöin ollut valmistelemassa huonekalujen osia, sillä piippuja sorvaamaan ja valmistamaan hän ei ketään uskonut.

Kuolemansa edellisenä päivänä Cavén alkoi sylkeä verta. »Nyt sydän murtui jo, en minä enää elä kauan», hän sanoi ja komensi vaimonsa keittämään väkevää kahvia. Seuraavana päivänä hän sitten tyynesti kuoli kipujaan valittamatta. Hänen vaimonsa kuoli 1910. Pian tämän jälkeen hajoitettiin heidän talonsa, kun pappilan ja kirkon rakennuspuuhiin ryhdyttiin. Talo nimittäin sijaitsi yhtiön maalla ja siitä oli kontrahti vain kummankin kuolemaan saakka.

E. Viljanen.

Forssan Lehdessä 8. 2. 49.

Opintiellä.

Nuoruuden muistelmia.

»Oppia ikä kaikki», sanotaan. Niin tosiaan on ainakin ihmisten suhteen. Ei voi kenestäkään toden teolla sanoa, että hän on täysopp'nut ainakaan kaikilla aloilla. Ihmisen opintoihin sanan ehdottomassa mielessä kuuluu koko hänen elinikänsä.

Lapsuuden aika fyysillisen vaurastumisen rinnalla sisältää aimo annoksen myös henkistä kehitystä. Paitsi liikunta- ym. taitoa lapsi oppii puhumisen kyvyn äidin kielellä. Sen ohessa hän seuratessaan vanhempien toimia oppii vähitellen yhtä ja toista, kuka varhemm'n kuka myöhemmin, riippuen kodin tavoista ja lapsen yksilöllisistä ominaisuuksista. Tämän kirjoittaja muistaa, miten äiti jo pojan ollessa seitsenvuotias opetti hänet heiniä haravoimaan. Paimenen tehtäviin hän myös sai tottua. Pari vuotta myöhemmin poika sai erään virkatalon metsässä puita kaadettaessa vetää 'justeerinkisahaa' isänsä kanssa ja ajaa miesten mukana myös tukkikuormia järven rannalle. Samoin kotona piti oppia erilaisia ajo- ym. töitä. Muistan tukkipuiden kaatotyössä kerran kovalla pakkasella poteneeni ankaraa varpaiden palelua, mutta saatuani ahtaiden saappaiden tilalle uudet koivet, joihin sopi olkien lisäksi hyviä 'rättejä', muuttui tilanne miellyttäväksi. Rippikouluikäisenä poika sai kesäisin tottua niityllä käyttämään myös väärävarsiviikatetta heinää leikattaessa; viedä miesten mukana oman lakeisensa päästä päähän. Heinäkoneita ja heinäharavia ei siihen aikaan vielä tavallisissa taloissa käytetty. Elonkorjuuseen, riihi-, pellava- ym. töihin pojan myös piti tottua.

Siihen aikaan — n. 70 vuotta sitten — ajettiin maaseudulta Forssaan paljon halkoja, tietysti hevoskyydillä. Parinkymmenen km pituiseen matkaan edestakais'n, kun metsästä oli ensin kuorma tehtävä, kului kokonainen talvipäivä. Jos kuormasta sitten saatiin 2 mk 50 p., oltiin tyytyväisiä ja koivuhaloista saataessa 3 mk kuormalta kehuttiin kotona hintaa erittäin hyväksi. Kun miehen ja hevosen päivä kului matkaan ja halkojen hakkuustakin oli työpalkka maksettu, ei tästä suuria päiväpalkkoja kertynyt. Mutta siihen aikaan raha oli niin kallista, että esim. hevosen hinta ja rengin rahapalkka vuodessa oli n. 60 mk; lehmän hinta ja piian rahapalkka n. 30 mk, lisäksi tietysti ruoka ja asunto sekä jotakin vaatetavaraa.

Pikkupoikana sain usein olla vanhempien mukana esim. kaupunkimatkoilla. Niinpä kerran äitini kanssa teimme Turku-reisun istuen mennessä tuohikuorman päällä. Matka kesti useita päiviä, kun mennen tullen yövytt'in sukulaisten vieraana. Kerran vein ruotsalaissyntyisen Lindströmnimisen miilumestarin kanssa lehmän Helsinkiin. Lehmä käveli tuon yli 100 km pituisen matkan, samoin mekin vuoron perään. Kotimatkalla asetuimme lämpimänä kesäyönä levolle tien oheen kuuntelemaan kehrääjälintua ja annoimme hevosen syödä, mutta satuimmekin nukahtamaan. Herättyäm-

me oli yllätys suuri, kun hevosta ei näkynyt missään. Vanha tamma tallusteli hiljalleen kot'in päin ja jonkun km. juostuamme tavoitimme sen. Tällaisilla matkoilla oli myös paljon nähtävää ja opittavaa.

*

Kehollisen vaurastumisen kanssa käsi kädessä pääsin myös hengen kylvöstä osalliseksi. Aakkosten oppimiseen kotona m'nulla ei ollut lainkaan yhtä suurta halua kuin varsinkin ulkotöihin. Kirjainkoukeroihin tutustumiseen ei ollut kiirettä, se asia sai s'irtyä — mikäli mahdollista — aina vain tuonnemmaksi. Kun sitten kuitenkin joskus niistäkin oli selviäminen ja lopuksi vanhan harmaahapsisen ja hyväntahtoisen kiertokoulumestarin Nikodemus Weckman'n koulussa hyvinkin, muuttui mieli kirjaasioihin varsin myötämieliseksi. Kun olin näin saanut vars'naisen henkisen työn opiskelun päästä kiinni, sekin alkoi vihdoin sujua vaivattomasti. Onni suosi myös sikäli, että sillo'n kansakoulu oli pitäjässä toiminut jo toista vuosikymmentä ja siinä laajemmaltakin ansioituneiksi tunnetut opettajat saaneet kuntalaisissa herätetyksi huomattavaa myötätuntoa koulua kohtaan. Niinpä vanhempani, varsinkin edistysmieliseksi tunnettu isäni, tahtoi panna pojan ns. isoon kouluun eli kansakouluun, vaikka matka kotoa kouluun oli lähes puolitoista penikulmaa, joten oppilaan kotimatka (useimmiten jalkaisin) tapahtui vain kerran pari kuukaudessa. Hyvien opettajain johdolla opintoajasta kansakoulussa on erinomaisen mieluisat muistot, niinkuin koko tuo lapsuuden ja nuoruuden aika — rippikoulukin siihen luettuna — on muistossa ihanana »lapsuuden kulta-aikana», jonka haluaisi mielellään elää uudestaan, jos se olisi mahdollista. Mutta aika rientää eteenpäin.

Aivan kuin huomaamatta — ties miten — syntyi halu päästä samanlaiseen toimeen, jota olin ihailemissani opettajissani joutunut vuosikausia seuraamaan. Hain ja pääsin seminaarin pääsytutk'ntoon, joissa yllätykseksi selviydyin helposti, jopa aivan ensimmäisenä; vieläpä kuukauden kuluttua kutsuttiin sisäoppilaaksi, kun en ollut sitä etua arvannut anoa, kuten kaikki luokkatover'ni olivat tehneet.

N. 60 vuotta sitten oli matkustaminen Tammelan ja Jyväskylän välillä pitkällisempää kuin nykyään. Elokuussa äitini kyyditsi minut melkoisen suuren evässäkkini kera Hämeenlinnaan, josta matka sitten jatkui junalla Lahteen. Lahdesta, joka siihen aikaan oli tavallinen maalaiskylä, Lahti- ja Jämsä-nimiset laivat kuljettivat matkustajia Jyväskylään ja päinvastoin. Lahti-laivassa oli silloin vielä potkurin asemesta kummallakin sivulla vesiratas. Sillä matkalla jouduin ensi kerran tutustumaan kanavalaitokseen, sillä laiva kulki Vesijärveltä Vääksyn kanavan kautta Päijänteelle. Laivalla tapasin myös tulevan luokkatoverini, pitkän ja komean pojan, joka sitten jonkin vuoden opettajana toimittuaan ensimmäisenä poistui toverijoukostamme kuoleman kautta.

Talvella taas matka kotiin joululomalle tehtiin Keuruun ja Tampereen kautta. Niinpä minä edellämainitun toverini kanssa kerran lumisena joulukuun yönä tein tuon 90 km pituisen matkan Jyväskylästä Keuruun ase-

malle — tietenkin hevoskyydillä. Puolimatkassa poikettiin kievariin lämmittelemään ja kahvia nauttimaan sekä hieman hauskuttelemaan, tyttöoppilaat toisessa kamarissa ja pojat toisessa. Käsiä lämmiteltiin 'sikuritörtön' (peltimuurin) vieressä ja juteltiin mukavia. Pitkällä yömatkalla sattui kommelluksiakin. Niinpä kerran kyytipoikaa myöten torkuimme reessä sikeästi, ja suuressa kinoksessa reki kaatui kumolleen. Kun päämme oli lumen sisällä, emme herättyämme heti tajunneet, missä oikein olt'in.

Toverini kanssa sovimme, että lomalta tullessa taas yhdessä saman kyytipojan kanssa teemme matkan Keuruulta Jyväskylään. Mutta nyt kävi niin hullusti, että veljeni ei talvipakkasella ajanut riittävää vauhtia Teurolta Huhtiin (Urjalan asemalle), vaan myöhästyimme pari minuuttia ja juuri asemalle päästessämme juna porhalsi matkaan. Sain viettää vuorokauden A. Retulaisen tuvassa, sillä vasta seuraavana päivänä juna taas meni pohjoiseen päin. Matka Keuruulta Jyväskylään tuli minulle enemmän kuin puolta kalliimmaksi ja minä myöhästyin ilmoittautumisajasta, mikä oli outoa pojalle, joka ei kouluaikanaan milloinkaan edes tuntia ollut koulustaan poissa. Kouluun ehdin nytkin ajoissa, mutta lomalta palattua piti johtajalle ilmoittautua edellisenä päivänä. Kun sitten seuraavana aamuna ilmoittauduin ja selitin myöhästymisen syyn, sain siihen vain professori L:n leveän ihmettelyn: »Oho, menkää nyt rukouksiin!» — Tämän jälkeen olen pitänyt viisaampana ehtiä perille ennemmin vaikka puoli tuntia aikaisemmin kuin minuutin liian myöhään.

Opintoaika seminaarissa kuten kansakoulussakin oli elämäni hauskimpia aikoja, joista olisi paljon kertomista, niin opettajista kuin yksityisistä tapahtumistakin. Loma-ajat, varsinkin kesäiset heinätöineen ja kasvien keräysmatkoineen loivat virkistävää vaihtelua koulutyön väliin. Samoin syksyllä kävelyretki Ronninmäelle, joka sijaitsee muutaman km matkan päässä kaupungista. Siellä sekä naisset että miesoppilaat opettajineen viettivät päivän, ja tuon 227 m korkean 'mäen' juurella vihreällä kedolla sujuivat piirileikit ja laulut sekä maistuivat komeat pullat maidon tai kahvin kera. Sunnuntaisin pienet veneretket Jyväsjärvellä, keväällä joskus yhteinen laivaretki Päijänteelle tai jonakin lomapäivänä luokan keskeinen kävelyretki jonnekin maalaistaloon, kaikki tällainen toi aina virkistävää vaihtelua säännölliseen opintotyöhön. Kun sitten varsinainen elämäntehtävä sivutöineen, loma-aikoineen ja erikoiskursseineen on kiinnittänyt kaiken ajan, on halki elämän kuitenkin kaihoisana muistona usein tuo varsinainen lapsuuden ja nuoruuden kultainen opintoaika. Ja sittenkin on yhä kirkkaampana mieleen valjennut isiemme viisautta ilmentävä mietelmä: »Oppia ikä kaikki».

J. Ranttila.

Forssan Lehdessä 24. 3. 49.

Muistelmia Hykkilän ja Kankaisten kylistä

Eräänä kuulaana kevätehtoona työnnyimme jälleen lähes 80-vuotiaan Sahlstedtin papan pieneen mökkiin Harakkamäessä vanhoja tarinoita kuulemaan. Tällä kertaa pyysimme häntä kertomaan lähinnä Hykkilän ja Kankaisten kyliin — näiden rajamailla hän on lapsuutensa ja varhaisimman nuoruutensa viettänyt — liittyviä muistojaan. Ja pappa kertoi.

— Minun lapsuuteni aikoina Hykkilä oli tunnettu monista virkailijoistaan. Kuuluisin niistä oli hevosnylkyri Aikava Jussi, joka useammissa pitäjissä kävi kaakeilta nahan nylkemässä. Hän oli kammottu ja kunnioitettu mies. Eri pöytään hänet pantiin taloissa syömäänkin ja hänen lähdettyään pyyhittiin permantokin niistä kohdin, missä hän oli kävellyt, ja pöytä oikein kuurattiin.

— Hieman kammottu oli myös pookari-mamma Riplaska, jolla varsinaisen ennustajanammattinsa lisäksi oli myös muita virkoja. Hänen tiedettiin hieman kuppaavankin. Lisäksi kylässä oli kaksi hierojaa, Matin Eeva ja Holman Iita. Matin Eeva asui entisessä Pikku Mikon torpassa, josta vielä oli pieni kamari jäljellä. Tämä torppa sijaitsi metsässä rohkean ryssän virstan Könnöltä Loimosiin päin. Myöhemmin Eevalla oli oma mökki Kankaisten ja Hykkilän kylien rajamailla. Eeva ja Iita olivat hyviä hierojia. Mutta kovilla Eevan suuren perheen toimeentulo silti oli, sillä Matti oli maailmanlaiska mies, joka ei juuri ottanut osaa yhteisen elannon hankkimiseen. Ainoastaan luutia hän kokoon näperteli, kun Eeva ja kakarat hakivat luudakset. Useimmat Matin ja Eevan lapsista olivat sekapäisiä, mm. isänsä kaimaksi ristitty Matti-poika teki myöhemmin Tammelan Kydössä kamalan murhatyön: tappoi kirveellä lapsen kehtoon ja vielä lasta suojaamaan rientäneen naisen. Muut tuvassa olleet pääsivät pakoon. Sen jälkeen en ole Matista mitään kuullut.

— Holman Iita asui eräässä Sipilän torpassa Loimosten rajalla. Hänelläkin oli laiska mies, joka vain makasi ja syljeskeli. Mutta Iita huhki sitä ahkerampaan. Hän kokoili mm. luita, joita sitten vei Mustialaan, missä niistä sai muutaman pennin kilosta. Jos hän vain tiesi jonnekin hevosenraadon kuopatun, hän kaivoi sen arvelematta esiin, vaikka niissä saattoi vielä olla lihat kiinni. Keväisin hän kokoili siemenkäpyjä, joita niinikään Mustialassa ostettiin, vetipä hän sinne vesikelkallaan tuhkaakin. Iita ei suinkaan ollut ainoa luiden ja käpyjen kerääjä, siinä puuhassa olivat mukana miltei kaikkien torppien ja muonamiesten mukulat.

— Mutta noitia Hykkilässä ei ollut, enkä muista puhutun, että niitä olisi siellä koskaan ollutkaan. Susikas sen sijaan oli oikea noitakylä, joskin nämä virkailijat olivat sieltäkin jo minun aikanani sukupuuttoon kuolemassa. Mutta äitini, joka oli sieltä kotoisin, puhui usein Susikkaan noidista. Kerrankin, kun heinäväki vietti yötä eräässä ladossa, äitini oli kaiken aikaa huomannut jonkun vetelevän olkia hänen altaan. Auringon noustessa nähtiin sitten ladosta poistuvan varsan kokoisen eläimen, joka muistutti vähän koiraa.

— Sitten Hykkilässä oli vielä yksi kuuluisuus, nimittäin Rikas Manu. Manu

oli saanut keplotelluksi rikkaan Könnön rusthollin tyttären Edlan aviokseen ja tämän perinnöllä hän sitten rellesteli. Hän oli niin suurellinen mies, että pyyhki nenäänsäkin viiden markan seteleihin, jotka sitten paiskasi pois. Kun perinnöt loppuivat, Manu hävisi maailman markkinoille, mutta Edla sai lopun ikäänsä kerjätä.

— Lapset pidettiin niihin aikoihin kovassa kurissa. Esim. sunnuntaisin ei ennen puolta päivää saanut pirtistä poistua, vaan piti hiiskumatta istua paikoillaan ja kuunnella, kun isä luki päivän epistoloita. Ainoastaan kirkkoon mentiin niin usein kuin sinne vain jotenkin päästiin. Ja siellä oli mukulainkin istuttava 'korvat päässä', sillä kotia tultua täytyi osata kertoa, mitä pappi oli puhunut.

— Vasta kun oli rippikoulusta päästy, saatiin vähän vapaammin liikkua, uskallettiin jo mennä kyläänkin. Mutta kylässä käytiin vain pyhäehtoisin, ei juuri muulloin. Hykkilässä kokoonnuttiin tavallisimmin Mikkolaan, jossa oli höveli emäntä, Loimosissa Ylitaloon ja Kankaisissa minun kotiini, jota tönöä sanottiin Pitkäseksi. Vaikka isäni, Saaren kartanon jyvämies Juho Kustaa Salhstedt piti omat lapsensa ankarassa kurissa, hän sentään salli nuorten kokoontua pieneen pirttiinsä kisailemaan. Ehtoo kului sitten kaikennäköisiä nummeroparisia ja panttisia leikittäessä, mutta toisinaan nuoret miehet mittelivät myös voimiaan. Näiden seutujen vahvin mies taisi olla minun veljeni Oskari, mutta vahva oli myös Sierasten torpan isäntä Liinu. Nämä olivat kuitenkin niin hiljaisia miehiä, etteivät he juuri julkisesti voimiaan näytelleet. Tiedettiin sentään, että heidän kourissaan tavallinen mies pysyi kuin ruuvipihdissä. Kovin myöhään näitä istujaisia ei kuitenkaan saatu pitkittää, sillä aamulla oli noustava aikaisin. Nuoremmat suunnistivat suoraan kotiinsa, mutta isot pojat vuovasivat likkojen aittoihin. Mikään yleinen tapa aittaan päästäminen ei kuitenkaan ollut, sillä ne likat, jotka päästivät, olivat tarkasti jokaisen nuoren miehen tiedossa. Mikkolan renki Suomi-Kalle oli kuitenkin sellainen velikulta, jolle miltei tyttö kuin tyttö avasi aittansa oven. Mutta hän olikin sitten ehkä kylän komein mies ja leukailemaan vallan mahdoton. Hän saattoi vietellä tytön tämän äidin katsellessa.

— Aviottomat lapset olivat kuitenkin niihin aikoihin harvinaisia, sillä sitä pidettiin suurena häpeänä ja varsinkin papit olivat sellaisesta ankaria. Minun nuoruuteni aikoina kirkko ja esivalta olivat tässä suhteessa käyneet jo hieman suvaitsevammiksi, mutta vielä minun äitini aikoina omalupaisen lapsen hankkimisesta joutui Pinhuusiin (spinhus = kehruuhuone), joka oli eräänlainen rangaistussiirtola Hämeenlinnassa. Täällä luvattomaan lapsen hankkimiseen syyllistynyt nainen joutui olemaan 20 vuorokautta, jona aikana piti kehrätä miltei vuorokaudet umpeen vankilan villoja ja rohtimia. Tällaiset naiset vietiin Pinhuusiin valtion kyydillä:

Likkoja vietiin Pinhuusiin,
että iso kello kaikaa,
kun he on tehneet suuren synnin
saavat katumiseen aikaa.

— Myös miehet saivat jonkinlaisen rangaistuksen. Minun nuoruuteni aikoina, kun jo työskentelin taloissa renkinä, kuljettiin pyhäehtoisin suurissa sakeissa kylän kujilla, piiat ja rengit sekä talojen tyttäret ja pojat samassa sakissa ja yhdenvertaisina. Mutta jos tuli naimisiinmenosta kysymys, niin silloin kyllä luokkaero paljastui.

— Merkkitapaus oli aina Saaren kartanon elopäivä. Silloin kartanoon ko-

koontui kymmenittäin ns. apupäivämiehiä ja -naisia. Näinä apupäivinä, joita suurempien torppien pitäjien täytyi tehdä parikymmentä vuodessa, saatiin talosta ruoka, kun taas tavalliset taksvärkkipäivät oli tehtävä 'oman pussin päälle'. Aterioinnin tapahtui kartanon päärakennuksen lähellä ns. Kuolemuslammikon rannalla sijaitsevassa pakarirakennuksessa, jota sanottiin Leipäseksi ja jossa oli suuri huone ruokailijoita varten. Sen keskellä oli ainakin 12-syltäinen pöytä, jonka ympärille sitten asetuttiin. Elopäivinä väelle jaettiin olutta ja viinaa ja päätteeksi tanssittiin. Mutta hyvin olivat apupäivämiehet tämän kestityksen ansainneet, sillä työtä tehtiin tappavassa tahdissa hirmuinen kilpa yllykkeenä. Monta kertaa saatiin kesken päivän väsähtänyt mies kantaa ojanpenturalle huilimaan. — Leipäsessä oli myös suuri kirnu, jota härkä kiertää junnasi. Se oli rataskirnu, josta ulkoni rattaisiin kytketty pitkä tanko. Tämän tangon pää oli kiinnitetty härän ikeeseen; jokin pikku poika piiskasi härkää kiertämään yksitoikkoista ympyrää.

— Myös jouluaattoiltoina oli kartanossa erityisiä juhlallisuuksia. Silloin kaikki alustalaiset perheineen kokoontuivat Leipäsiin, jossa talo tarjosi voimallisen aterian. Talon neidit, Konstantin ja Anna-fröökinät jakoivat lapsille namuspussin. Paroni ei näissä juhlissa juuri näyttäytynyt. Muistan, miten isäni aina vei meidät pienimmät tähän juhlaan heinillä pohjatussa pelukopassa, jota vesikelkassa lykkäsi.

— Joskus saapui kotiini naapurien isäntiä puhdetta istumaan ja silloin kertoiltiin kummitusjuttuja, joita Saaren kartanon tienoilta tiedettiin paljon. Siellä nähtiin helosilmäisiä naisia kulkevan kuutamossa silkit kahisten keskellä tietä, niin myös suuria kahlekoiria ketjut kalisten sekä oudon näköisiä lampaita, jotka kulkijan päästyä kohdalle hävisivät olemattomiin. Kerran eräs Eljas-niminen muonamies kertoi, miten hänen hevosensa oli pysähtynyt keskelle tietä eikä liikahtanut paikaltaan keinolla eikä millään, kaappi ja korskui vain. Lopuksi Eljas oli ottanut päitset hevosen päästä ja katsonut niiden läpi, jolloin hän oli nähnyt tiellä suuren liekehtivän renkaan. Hänen jonkin aikaa sitä näin tuijotettua liekki sammui ja hevonen lähti taas jatkamaan matkaa.

Paljon muuta Sahlstedtin pappa tuon keväisen ehtoon kuluessa kertoili, mutta riittäköön tämä tällä kertaa.

E. V i l j a n e n.

Forssan Lehdessä 31. 3. 49.

Kansan kertomaa Honkolan kartanon isännistä.

Furuhjelmien omistaman Honkolan kartanon urheista ja ylhäisistä, mutta toisaalta kansanomaisista isännistä kertoillaan Urjalassa vielä nykyisinkin mitä erilaisimpia tarinoita. Varsinkin vanhempien miesten muistissa niitä tuntuu olevan ehtymättömästi. Nissin papan 75-vuotisjuhlassa noita juttuja kuuntelimme ja muistiin merkitsimme, koska oletimme niiden kiinnostavan laajempiakin lukijapiirejämme.

Kansalle ehkä läheisin lienee ollut amiraali Furuhjelm (Itä-Siperian sotakuvernööri Johan Hampus, kuollut 1909), jonka kertojat tiesivät lukeneen lääketiedettä ja parantaneen lukemattomia sairaita. Sairaustapauksissa hän ei tehnyt eroa rikkaan eikä köyhän välillä, vaan vaivaisin ruotuvaarikin uskalsi turvautua hänen apuunsa. Ja näistä palveluksistaan hän ei koskaan ottanut maksua.

Mutta amiraali oli myös ankara isäntä, joka ei suvainnut minkäänlaista veleperäisyyttä. Näin ollen on hyvin ymmärrettävää, että palvelusväki joutui tuskan ja pelon valtaan, kun amiraalin 'silmäteränään' pitämä uhkea ja vihainen härkä putosi suonsilmään ja sinne jäi, kun kukaan ei uskaltanut mennä sen sarvien lähettyville. Tuskanhiki saivaristossa siinä surkeiltiin, kuka ilmoittaisi asiasta isännälle. Lopuksi käännyttiin amiraalin kuskin Kustaan puoleen, koska hänen tiedettiin olevan rohkean miehen ja isännän erityisesti luottavan häneen. Ja Kustaa otti tiedon välittääkseen. Yritti hän tuon 'surusanoman' sanamuotoakin sorvailla, panna kielensä niin koveroon kuin suinkin, mutta kun sitten joutui silmätysten isäntänsä kanssa, ilmoitukseen ei tullut yhtään tarpeetonta sanaa.

— Ny se härkä kuoli jo, upposi suohon, kun ei uskallettu sitä auttaa, hän laukaisi.

Amiraali alkoi hirvittävästi kiroilla ja uhkailla, olipa käydä käsiksi Kustaaseenkin, jolloin tämä tokaisi:

— Kuoli se keisarinnakin, eikä sillekään mitään voitu, milläs sen kuolevan pelastaa.

Oli nimittäin niin, että keisarinna oli vastikään kuollut, ja Suomen saloja myöten oli kantautunut tieto, miten häntä turhaan oli yritetty hengissä pitää. Kustaan huomautus ja rinnastus huvitti amiraalia siinä määrin, että hänen vihansa lauhtui, ja niin oli pulmallisesta tilanteesta pelastuttu.

Amiraalilla oli outo intohimo; hän piti parhaana herkkunaan varpusen lihaa. Kustaa, joka oli erinomainen pyssymies, niitä hänelle vapaa-aikoinaan ammuskeli. Varsinkin lauantai-illaksi niitä piti saada paljon, useimmiten Kustaa myös sai. Mutta tästä puuhastaan hän joutui keittiössä häärailevän vaimoväen vihan kohteeksi, sillä tarvittiin tusinoittain varpusia, ennen kuin niistä suurelle miehelle aterian sai, eikä tuollaisen määrän kyniminen ollut mikään pikku homma. Mutta Kustaa ei vaimoväen kiukusta perustellut, vaan täytti täsmällisesti isäntänsä toivomukset.

Amiraalin aikoihin kierteli Urjalassakin runsaasti reppuryssiä. Kun suuriruhtinaskuntamme omat kauppiaat pitivät näitä pahoina kilpailijoina, he saivat aikaan lain, jolla reppurien kaupustelu maassamme kiellettiin. Mutta useimmat eivät kieltoa noudattaneet, vaan kulkivat varsinkin syrjäisimmillä seuduilla niin kuin ennenkin. Tällöin eräs reppuri joutui Urjalassa siltavoudin pidättämäksi. Vouti oli juuri takavarikoimassa reppurin taakkaa, kun paikalle osui amiraali Furuhjelm ja pakotti siltavoudin päästämään reppurin vapaaksi sekä otti tämän taakkoineen vaunuihinsa ja vei Honkolan kartanoon. Ja niin suuri herra amiraali oli, ettei siltavouti uskaltanut tehdä asiasta ilmoitusta, vaikka hän lain pykälien mukaan oli toiminut. Venäjän palveluksessa olleena amiraali katsoi olevansa velvoitettu auttamaan isäntämaansa kansalaista.

Amiraalin vanhemmasta veljestä, kenraali Johan Otto Furuhjelmista on kansan muistiin jäänyt lähinnä vain hänen kuolemansa. Kenraali Furuhjelm kuoli Pietarissa keisarin palveluksessa 1883. Miten suuresti keisarin suosima kenraali oli, kuvastaa se, että tämä lahjoitti hänen arkulleen kultabrokadipeitteen paarivaatteeksi.

Lasikansinen arkku kuljetettiin junassa Urjalan asemalle, jonne oli kokoontunut kansaa kaukaa ympäristöpitäjistäkin. Ensin tuotiin vaunusta vainajan miekka, jota terä pystyssä kantoi mustiin puettu talollinen Klaus Karo. Kantajina oli valkomekkoisia kartanon torppareita. Kuusi miestä oli kerrallaan hihnoissa ja vaihto tapahtui kolmasti virstan matkalla. Ja jokaisesta vaihdonvälistä torpparit saivat kolme taksvärkkipäivää anteeksi. Saaton päästyä kirkon portille miekankantaja jätti aseen siellä odottaneelle pojalleen jatkaen itse matkaansa kirkkoon, jossa pysähtyi ristikäytävälle. Arkku kannettiin alttarille ja sen peittona ollut brokadivaate levitettiin alttarikehälle, josta näin tuli Urjalan kirkon arvokas alttarivaate.

Mutta miekan haltuunsa ottanut nuori mies hyppäsi rajun hevosen selkään ja ajoi täyttä laukkaa Honkolan kartanoon. Hän pysähtyi talon pääportaitten eteen, johon häntä vastaan tuli kaksi upseeria mustaa silkkityynyä kantaen. Tälle tuoja laski miekan, joka vietiin talon muistoaarteiden kokoelmaan. Ja sitten alkoi ennennäkemätön muistojuhla, josta kansa kertoilee vielä tänä päivänä. Kolme vuorokautta oli pitkillä pöydillä yötä päivää suuhun pantavaa, sillä amiraali oli antanut määräyksen, että jokainen kartanon alustalainen oli syötettävä ja juotettava tänä aikana niin usein kuin asianomaiset suinkin halusivat. Ja alustalaiset söivät ja joivat, vaikka aluksi arkailivatkin hienoja herroja ja ylhäisiä naisia, jotka eivät kuitenkaan heihin sanottavasti huomiota kiinnittäneet, eivätkä näin ollen heidän ruokarauhaansa häirinneet.

Eniten tarinoita kerrotaan kuitenkin hurjasta ja urhoollisesta luutnantista, John Furuhjelmista, joka kansan tietämän mukaan oli Turkin sodassa saanut upseerinarvonsa. Hän oli ilmiömäinen ampuja ja armoton hevosmies. Usein hän ajoi tulisella viisivaljakolla, joka kiiti kuin tuulispää. Nuorta rouvaansa hurmatakseen ja peloitellakseen hän kerran ampui pistoolilla yhden hevosista valjakon kiitäessä täyttä laukkaa.

Luutnantti John Furuhjelm oli todella ilmiömäinen ampuja. Ilmaan heitettyjä lasipalloja hän pirstoi erehtymättömästi ja toisinaan hän ampuili niitä tovereittensa pään päältäkin.

Luutnantilla oli ainaista kahnausta kartanon riihivaarin kanssa, joka kaikista kielloista huolimatta kulki tupruava piippunysä suussaan riihien lämmityspuuhassa. Eräänä päivänä luutnantti yllätti vaarin taas nysäänsä sytyttämästä. Muina miehinä hän kääntyi takaisin ja haki sisältä luodikon, jolla ampui piipun vaarin suusta. Kun luutnantti sitten ilmestyi näkyviin, vaari tuohtuneena kysyi:

— Kuinka te uskalsitte, luotihan olisi yhtä hyvin voinut mennä ohhaukseeni?

— Ei voinut, kun kerran tähtäsin piippuun. Seisokaa nyt tässä ja pankaa tämä viisipenninen sormienne väliin, niin ammun sen siitä pois, määräsi luutnantti.

— Mutta luotihan voi yhtä hyvin mennä minun sormiini, ei kai minun tarvitse sitä tehdä, aneli vaari armoa.

— Armoa ei anneta, kun kerran ette ole käskyä totelleet, viisipenninen nopeasti sormienne väliin, komensi luutnatti tiukasti.

Ja vapiseva riihivaari totteli määräystä, kun ei muutakaan voinut, ja luutnantti ampui viisipennisen hänen sormiensa välistä kolmensadan askeleen matkalta. Sen erän perään vaari ei riihtä lämmittäessään piippuaan suuhun pannut.

Luutnantti John Furuhjelmin aikoihin Honkolan kartanossa oli tunnontarkkuudestaan ja pikkumaisuudestaan tunnettu kirjanpitäjä. Nimipäiväänsä juhliessaan luutnantti sai päähänpiston, jonka tarkoituksena oli kirjanpitäjän kiusoittelu. Nuorekkaine vierainen hän kantoi teräksisen kassakaapin kaus puutarhaan ja käski sitten kirjanpitäjää hakemaan hänelle eräitä papereita. Kirjanpitäjä lähti viivana käskyä toteuttamaan, mutta palasi pian takaisin ja selitti silmät tapilla pahasti änköttäen, että koko kassakaappi oli hävinnyt. Luutnantti otti jul-

man muodon ja saarnasi kirjanpitäjälle, että ei ole tarpeen pitää tilikirjaa pennin tarkkuudella, mutta sen sijaan on huolehdittava siitä, ettei koko kassakaappi pääse häviämään.

Honkolan kartanossa oli suuri viinikellari, jossa oli mitä erilaisimpia juomia. Kerran eräs luutnanttia kellariin seurannut talonpoika jutteli vesi suussa, että olisi varmaankin taivaallista saada kerran maistaa jokaista eri lajia, mitä kellarissa oli. Luutnantti päätti toteuttaa talonpojan toivomukset ja tarjosi tälle ryyppyjä eri pulloista. Seurauksena oli, että maistelija sammui kesken tarjoilun. Luutnantti jätti hänet kellariin unia näkemään ja lukitsi oven lähtiessään. Heräämys oli niin kolkko, että kerrotaan miehen sen jälkeen väkeviä välttäneen.

Honkolan, Nuutajärven, Maunulan ja Vuoltun kartanoiden sekä suurimpien rustholliien kesken pidettiin luutnantin aikoihin iloisia kestejä. Eräänä iltana oli kokoonnuttu Maunulan kartanoon Jussin-päiville. Nuutajärven lasitehtaan kirjanpitäjä oli arvioinut väärin alkoholinkestokykynsä ja nukkui kesken ilonpidon. Luutnantin päähän pälkähti silloin tuuma, että vedetään mies kattoon nukkumaan. Ja tuumasta ryhdyttiin toimeen. Köydet pujotettiin paksujen vuoliaisten alle ja sänky nostettiin kattoon kiinni. Kovin oli mies herätessään ihmetellyt, miten permanto voi olla hänen nenässään kiinni, vaikka hän selällään makaa.

Urjalassa oli näihin aikoihin eräs hieman höhlääntynyt kulkija, jota sanottiin Salu-pojaksi. Kerran luutnantti pyysi piruuttaan häntä takaajaksi itselleen. — Herra mun joppen, se olis mun viimeinen loppun, tokasi mies tuohtuneena ja hävisi pitkäksi aikaa koko tienoolta.

E. Viljanen.

Forssan Lehdessä kesäk. 9. pnä 1949.

Romantiikkaa vanhan ajan Lautelassa.

Vanhempani olivat satakuntalaisia ja muuttivat naimisiin mentyään Someron Lautelaan. Kun olen syntynyt siellä ja viettänyt siellä myös lapsuuteni ja nuorukaisvuosia, kiinnittävät minua tänne monet muistot. Niin useasti olen ajatellut, että tahtoisin edes vilaukselta saada kuvan Lautelasta 100—125 vuotta taaksepäin. Silloin on koko Lautelan kylä ollut keskitettynä Niku-Uutelan, oikeammin Punaparran mäkeen ja kylänmäkeen. Räyhän rustholli on ollut nykyisellä paikallaan. Heikkilä ja Pentti sijaitsivat samalla mäellä lähellä Räyhää. Hellittämättömästä vaatimuksestani sain isäni siirtämään asunkartanot nykyiselle Pentin talon paikalle Arolanmäkeen. Paakan talo on sijainnut kujan varrella nyk. Ilta Vainion asunnon alapuolella. Punaparta, nyk. Uutela ja Niku ovat entisellä paikallaan. Paakkalaa, Mattilaa ja Tuohimäkeä ei ole ollut. Paakka on ensin siirretty nyk. Nurmelan tontille ja siitä on lohkaistu kolmannes Paakkalaksi, joka on rakennettu sen nykyiselle paikalle. Mattila on lohkaistu Heikkilästä ja on ollut ensin rakennettuna Mattilan kylänpuoleisen Jokipellon yläpäähän, likelle Räyhän kalustoliiteriä. Myöhemmin on se siirretty nykyiselle paikalleen. Tuohimatu, alkujaan Tuohi-Pentti on

lohkaistu puolikas Penttiä. Se on ensin rakennettu nyk. alakansakoulun tienoille. Myöhemmin on se siirretty nykyiseen Tuohimäkeen, ensin alemmas, mutta emäntä Sofia Lehtinen siirsi sen nykyiselle paikalleen. Pentti on jaon jälkeen ollut Kylä-Pentti. Penttiä on 1875—85 pitänyt Sandberg-niminen mies, jonka poika Mikko Sandberg myi talon Fredrik Virtaselle. Mikon äiti eli eläkemuorina nyk. Ilta Vainion paikassa ja rakennuttikin huoneet. Muorin veli Anselmi, joka asui nykyisessä Lannermaan paikassa, oli myös pitänyt pienen aikaa Penttiä sekä Mikko Ville, joka asui nyk. Heleniuksen mökissä. Jauhattaja Mikko Ylen on ollut myös Pentin isäntänä niihin aikoihin kun talo on jaettu.

Kylämäen vanhassa mökissä (nyk. Hellä Suomisen) asui 1870—85 Iso-Juha niminen mies, jonka tytär Manda oli naimisissa Juha Frosteruksen kanssa. Toinen tytär Tilta oli Niku Koskisen, taitavan puutyömiehen vaimona. Ja poika Antti piti Korvenojan tilaa lähellä Ruostelaa.

Halki kylän virtaava joki antaa kylälle elävyyttä. Siinä uitiin, ravustettiin ja kalastettiin. Sen rannoille ajettiin talvisin tukkeja ja keväällä niitä uitettiin. Härjillä ajettiin vielä 1880—90. Eljas Tuominen, Mikkolan l. Leenan Eljas, oli Paakan härkämies. Sitten hän muutti Heikkilä-Pentille ja osti Sandbergin muorin huoneet Kylämäestä. Riihen tuoksu ja varstasten soinnukas tahti kuuluivat eri tahoilta syksyaamuina. Musiikkia täydensi vesimyllyjen kiihkeä nalkutus. — Jouluämmiä kävi runsaasti joulun jälkeen ja tupien permannoilla oli joulupahnat. Reppuryssiä, kiertäviä karjalaisia, kulkeskeli kaupalla ja nahkurinsällejä pinteleineen. Susiakin näntiin Lautelassa vielä 1885 tienoissa. Kun tähän lisään vielä kotoisen nahkatehtaan erilaiset kiinto-osat tehtävät ja raikkaan parkin tuoksun, parkin myyjät ja nahkojen ostajat, niin kokoontuu lapsuusaikani muistoihin runsaasti romantiikkaa.

Fredrik Miekkavaara.

Forssan Lehdessä 30. 6. 1949.

Lautelan kylän myllyt.

Etelä-Someroa on kutsuttu myllynkulmaksi monien vesimyllyjensä vuoksi. Lautelan kylän alueella on kolme myllyä: Alinen mylly, Keskinen mylly ja Ylinen eli Kosken mylly. Terttilän Luukkalan koskessa oli myös noin 50 vuotta jauhomylly, mutta pato jouduttiin aukaisemaan joen yläjuoksulla olevan Kaskiston kylän vaatimuksesta. Kevättulvat aiheuttivat vahinkoja viljelyksille. Lautelan ja Kiikalan Hirvelän rajamaalla on ns. Hirvelän mylly, mutta luetaan se kuuluvaksi Kiikalaan. Salmenjoessa oli siten 4 km:n alueella 5 vesimyllyä ja vieläkin on niitä 4.

1) Alinen mylly. Vuosina 1860—1874 piti myllyä Rosenblad-niminen mylläri. Sitten tuli isännäksi Kristian Lindstedt.

Hän kuoli 1896. L. rakensi sirkkelisahan ja pärehöylän myllyn yhtyteen. Pojat Vihtori ja Oskari Lindstedt jatkoivat myllyn pitoa sitten vuoteen 1910. Sittemmin on ollut mylläreinä Vihtori Flinkman ja Kustaa Tamminen sekä Santeri Pirkkala, joka nyt on Hirvelän myllyn isäntänä. Sitten tuli omistajaksi Frans Jokinen, joka myi sen sisarensa miehelle Fredrik Virtanen-Koskenpäälle. Viimemainittu mieli kuitenkin maanviljelijäksi ja vaihtoi myllyn Jokiniemen tilaan. Frans Jokinen on nyt Alisen myllyn myllärinä. V. 1945—46 oli se vuokrattuna mylläri Puntaselle. K. Lindstedt'in aikana mylly paloi, mutta se rakennettiin uudelleen.

2) Keskinen mylly. Vuosina 1860—80 piti myllyä Kalle Kustaa Vigelius. Hänen kuoltuaan pojat Kustaa ja Setu jatkoivat sen pitoa 5 vuotta, ja myllyn osti Jussi Sarin, kotoisin Hirvelän Yli-Marttilan Sarinin torpasta. Sarin myi myllyn 1896 Vihtori Saariselle, kotoisin Loimaalta. Saarinen oli kelpo mies ja emäntä etevä kankuri. He ostivat Noorpyyn lohkotilan Taka-Hirvelästä. Myllyssä oli sitten isäntänä Santeri Nikander pari vuotta, Jussi Hellgren 6 vuotta ja Juho Helenius Somerniemen Ojaiskulmalta 8 vuotta. V. 1930 osti myllyn Jussi Heljälä-Myllymäki, joka nykyisin on myllyn isäntänä. Saha ja pärehöylä on myllyn yhteydessä. Heljälä on rakentanut uuden asuinrakennuksen.

3) Ylinen tai Kosken mylly. 1860—1874 oli siinä Jaakko-niminen vahva ja harteva mylläri. Vaimo oli kotoisin Kiikalan Nyypakasta. Mylly oli sitten Kustaa Mäkinen-Paakan omistuksessa. Myllärinä toimivat Aapeli Mattila-Kaapo v. 1875—78 ja veljensä Kain Sakarias Eriksson-Metsäkivi 1885—1895. Mäkinen-Paakka myi myllyn v. 1904 Eenokki Rannikolle Loimaalta, joka kuoli Lautelassa. Leski myi myllyn 1909 Jalmari Arvo Tölmälälle. Arvo osti maatalon Pusulasta ja myi myllyn 1922 Aukusti Koskinen-Mattilalle. K. myi myllyn Toivo Jokiselle Nurmijärveltä. J. ei tullut myllyä käyttämään, vaan myi sen 5 vuoden päästä Mauri Puntaselle Pöytyältä. P. myi sen vuoden päästä Konsta Rasille Kaarinasta. Tämä myi sen parin vuoden päästä v. 1945 karjalaiselle Nissiselle. Vaihtokaluna ollut Kosken mylly sai nyt tarmokkaan huoltajan. Navettarivi paloi 1945 tuhopoltossa. Rakennettiin uusi ulkorakennus saunoineen. Asuinrivi uusittiin perin pohjin. Mylly turpiineineen korjattiin perusteellisesti ja laitettiin ensiluokkainen vehmämylly sihteineen. Vanha mylly kävi vesirattaalla, läpimitta 4—5 metriä. Käyttömaksu oli ennen aikaan 1 penni kapalta eli luonnossa 1 kappa tynnyriltä. Nyt on uusi maksutaksa.

Myllyn kivet tuotiin ennen Säkylästä.

Oman leimansa antoivat myllyt Lautelan kylälle. Kun suvella tammipato laskettiin tyhjäksi, oli lapsilla hauskaa ottaa käsin kiinni rapuja ja kaloja. Lautelan joki on ollut rapurikas. Keväisin isonveden aikana tukinuitto oli vilkasta työn aikaa. Silloin tarvittiin miehiä kekseineen pitkin rantoja tukkeja ohjailemaan ja ruuhkia selvittämään. Keväällä 1886 laski taitava tukkipäällikkö Reinikainen tukin selässä seisten alas Kosken myllyn noroista sen tammelle asti. Se oli nähtävyys, jota kelpasi katsella. Puut eivät silloin olleet kuorittuja.

Mikko Ylén, myllykulman kirjuri ja myllyjen jauhattaja, lienee syntynyt Syvänojan Sonnilla. Hänen sisarensa oli Lautelan Paakkalan emäntänä ja kuoli saman talon muorina 1888. Mikko Ylén oli pitänyt Pentin taloakin jonkin vuoden. Vaimonsa kuoltua hän asusteli sisarensa luona Paakkalassa. Kun eri myllyissä tarvittiin jauhattajaa, kutsut-

tiin Ylén, ja siten hän vuosikausia vaihtoi myllystä toiseen. Kun tarvittiin huutokauppa-, velka- tai kauppakirjoja, oli Mikko Ylén tärkeä henkilö. Hänellä oli sujuva kynänkäyttö ja hänen 'revässinsä' pitivät oikeudessa. Kun Ylén pani pojan pappilaan asialle kirje mukanaan, ihmetteli rovasti, kuinka hänen isällään oli kirjoitustaito. Mikko Ylénin poika Vihtori Ylén elää vielä Kiikalan Rekijoella. Hän on syntynyt 25. 7. 1856 ja elää vaarina poikansa luona.

F. Miekkavaara.

Forssan Lehdessä 30. 6. 1949.

Varapastori Carl Enebäck, Someron pitäjän kappalainen.

Vuonna 1900 ilmestyneessä kalenterissa Kodin Ystävä on harras kirjoitus eräästä pappismiehestä. Mies, josta muistosanat lähes puolisataa vuotta sitten kirjoitettiin, oli Someron pitäjän kappalainen, varapastori Carl Enebäck. — Hän oli syntynyt Kangasalan pitäjässä elokuun 12. pnä 1809 räätälin ja kirkonvartijan poikana. Ylioppilastutkintonsa hän suoritti Turussa 1823 ainoastaan kolmentoista vuoden ikäisenä. Pojan lahjakkuutta kuvaa se, ettei hän ollut ollut päivääkään kaupungin koulussa, vaan valmistunut ylioppilastutkintoon Kangasalan silloisen rovastin, fil. maisteri Abraham Liljenstrandin edessä. Carl Enebäck oli lähtenyt köyhästä kodista ja siksi hän ei voinut keskeytymättä jatkaa yliopistollisia lukujaan, vaan hänen oli väliaikoina ansaitakseen opintorahoja oltava kotiopettajana ylhäisissä perheissä. Kaikesta huolimatta hän menestyi niin hyvin, että päästyään ikään, jolloin kirkkolain mukaan sai vihittää itsensä papiksi, oli valmis suorittamaan päästötutkinnon jumaluusopillisessa tiedekunnassa 22 vuoden ikäisenä. Papiksi hänet vihittiin Turussa 20. 12. 1831 arvolauseella cum laude approbatur, jolloin hän sai määräyksen syntymäpitäjänsä Kangasalan pastorin apulaiseksi. Tästä virasta hänet neljän vuoden kuluttua määrättiin kappalaisen armovuoden saarnaajaksi Vesilahteen, jossa toimi vuoden 1837 loppuun saakka, sitten kappalaisen apulaiseksi Huittisiin, josta puolen vuoden kuluttua samanlaiseen virkaan Urjalaan ja kesäkuun 19. päivänä 1839 Kauvatsalle, josta jo vajaan puolen vuoden kuluttua Vampulaan ja kohta tämän jälkeen jälleen Huittisiin, sekä kesäkuun 28. pnä 1840 Sottunkaan Ahvenanmaalle. Toukokuun 1. päivänä 1843 hän sai viimein vakinaisen, Paimion pitäjänapulaisen viran, josta hän 15 vuoden kuluttua siirtyi 1857 Someron kappalaiseksi.

Enebäckin rohkea saarnaajatoimi ei saanut jatkua kauan maallisen syyttäjän puuttumatta asiaan. Toimitusvouti J. Juselius jätti näet syystöskirjelmän Kauvatsan kirkonkokoukseen, joka pidettiin tammik. 26. pnä 1840. Syyttäjän mukaan Enebäckin sivusaarnojen seurauksena »nyt ovat avioparit onnettomat; 10 jopa 15 perhettä elää mitä kiivaimmassa eripuraisuudessa keskenään; vaimot ovat

puolihulluja, he laiskottelevat, 12 ja 14 vuotiset pojat ja tytöt ovat vähällä joutua mielen-vikaan ja keski-ikäiset naimattomat naiset ovat melkein hassuja. Täten kasvatetaan ihmisiä joutavuuteen; kotiaskareet jäävät tekemättä, kun ihmiset saavat kokouksissa kulkea. Sitä paitsi hänen saarnansa eivät ole oikein säädyllisiä».

Sottunkaa, jota silloin pidettiin eräänlaisena vastenmielisten pappien karkoituspaikkana, koskeva määräys tuli jo ennen tuomion langettamista. Sieltä Enebäck purjehti Huittisten käräjille. Todennäköisesti kihlakunnanoikeus vapautti hänet kaikesta vastuusta. »Tuon muuten vaaleaverisen pappismiehen kasvot kirkastuivat, ja hänen rohkea tunnustuksensa teki läsnäolijoihin valtavan vaikutukseen», kertoo eräs aikalainen.

Siirtyäksemme lyhyesti Enebäckin kirjalliseen toimintaan mainittakoon heti aluksi, ettei hän toiminut minään alkuperäisenä kirjailijana, vaan ainoastaan suomentajana. Mutta suomentamistakaan ei noihin aikoihin ollut vähäiseksi arvosteltava. Hämeen sydämessä syntyneenä hänellä oli kaunis, puhdas suomenkielen käyttö, ja itse J. W Snellman on kiittänyt hänen suomennoksiaan oivallisiksi. Kaikkiaan Enebäck suomensi 9 suurteosta, yhdessä näistä (Lutherin epistolapostilla) 844 sivua.

Tiedot Enebäckin toiminnasta Somerolla ovat varsin niukat. Ahkerana kansanvalistuksen harrastajana hänen mainitaan perustaneen 1860 vuoden alussa Somerolle kansankirjaston. Täydellisenä raittiusmiehenä häneen koski kovasti se, että seurakuntaansa Somerolle saatiin perustaa viinapolttimo. Enebäckin viimeisistä hetkistä antaa kirjoittaja seuraavan kuvauksen:

»Hänen elämänsä lanka ei ollut enää pitkä. 1867 kato Suomessa jätti tuntuvia jälkiä Somerollekin. Vuonna 1868 raivosi siellä lavantauti, jonka uhriksi hänen piti joutuman. Osoitukseksi hänen erinomaisesta uutteruudestaan ja uhrautuvaisuudestaan virkatoimissansa mainittakoon, että hän tänä kovan taudin aikana yöt päivät kulki sairasten luona, vaikka jo oli taudin murtamana. Viimeisen kerran sairaan luota palatessaan kotiin oli hän siihen määrään uupunut, että hän vaipui rattaiden pohjaan. Kotiin päästyään heittäytyi hän vuoteelle, josta ei enää noussut. Hän kaatui siis virkatoimessaan.» Åbo Underrättelserissä 1868 n:o 69 lausutaan: »Pitäjässämme raivoova lavantauti on miedompaa laatua kuin nähtävästi muualla Suomessa, ainakin siitä päättäen, että aniharva on täällä siihen tautiin kuollut. Taudin uhriksi joutui kuitenkin pitäjämme erinomaisen uuttera kappalainen, varapastori Carl Enebäck, joka vielä kuolinvuoteellaan houraili välttämättömästä sairaskäynnistä; väkisin hän tahtoi nousta ylös tekemään sen, minkä hänen sielunsa ja omatuntonsa pakotti hänet». Carl Enebäck kuoli toukok. 19. pnä 1868 lähes 59 vuoden ikäisenä. Enebäckin lapset pystyttivät v. 1899 Someron kirkkomaalle yksinkertaisen muistokiven hänen kummulleen.

V. Hyttinen.

Forssan Lehdessä (laajempana) 30. 6. 1949.

Halkivaha.

Urjalan pitäjän Halkivahan Jussilan hakamaan nurkassa on suuri halkein kivi, johon yhtyvät Urjalan, Punkalaitumen ja Vesilahden rajat. Kiinteätä maakiveä on ennen sanottu vahaksi. Seudulla esiintyy vaha-sana muussakin merkityksessä. Punkalaitumen Halkivahan Törmän talon erään pellon nimi on Varpuvaha. Seudun ensimmäiset asukkaat lienevät antaneet paikkakunnalle Halkivahan nimityksen.

Maa on lihavaa savimulta- tai rutamaata. Se on iso tasanko, jonka lävitse, aluksi vaatimattomana purona kiemurtelee Halkivahanjoki, johon yhtyy Haukioja ja toisia puroja. Punkalaitumen puolella se luikertelee vähäisenä jokena. Vesilahden puolella on pari pienehköä järveä: Pynnänjärvi ja Ammeenjärvi. Seudulla kasvaa vieläkin hyviä metsiä, enimmäkseen havupuita, mutta on myös lehtimetsiä.

*

Toukokuun lopulla 1860 eräänä sunnuntai-iltana kävelivät Kylmäkosken pitäjän Savikosken pojat kylänsä raitilla. Heidän joukossaan oli pitkänhuiskea, 182 sm:n pituinen, luseva ja vankkanenäinen Heikki Heikinpoika, joka oli kasvattina Taljalan Pietilän nuoremmalla pojalla Iisakki Eerikinpojalla. Nuorten miesten kesken sukeutui puhe, että Urjalan pitäjän Halkivahan kylässä oli myytävänä Vehmaan tila, jonka omistivat Heikki Ranttila ja vaimonsa Maija Tammelasta. Tilaa oli omistajan mukaan alettu kutsua Kranttilaksi: alkuperäinen nimi olikin jo paikkakunnalla puoliksi tietämätön.

Iisakki Eerikinpoika nukkui jo Nääpän tuvan peräsängyssä, kun hänen kasvattipoikansa meni häntä herättämään.

»Nyt, setä, lähdemme heti ostamaan oman tilan Halkivahasta. Nääpän vuokra-aika on lopussa, emmekä enää haluakaan elää vuokralaisina.»

Poika oli perinyt äidiltään Haanojien nopean ja päättävän toimintatavan kuten hänen ulkoiset piirteensäkin.

»Olisiko sinne jo nyt yöllä lähdettävä?» tiedusteli setä.

»Huomenna se on myöhäistä, sinne menee silloin toisia ostajia», huomautti Heikki.

Setä mietti pitkän tovin, mutta myöntyi ehdotukseen. Huolellisen valmistuksen jälkeen satuloitiin mustaharja, tähtipää, hyvin lihava tamma, jonka nimi oli Siippa, koska se onnahti toista takajalkaansa. Kärryt olivat puuakseliset klossirattaat, joiden istuimen joustavuutta myötäilivät haudotut katajarehdot. Ohjakset olivat talon erittäin kätevän emännän Ulla Skyttin puna-harmaista villalangoista punomat. Hän toi vielä istuimelle pehmikkeeksi nahkapäällisen jouhityynyn, jolla hän itsekin istuskeli kirkkomatkoilla. Iisakki tarkasteli vielä valjaat, ja niin alkoi aamupuolella yötä matka Halkivahaan.

Kulkutiet olivat alkuperäisiä. Aluksi ajettiin savilejuisia peltoteitä, joiden raitioihin oli syöpynyt syviä kuoppia. Mutta sitten muuttui maisema 10—15 km:n pituiseksi kangas-

maaksi. Tie parani ja tuliverinen Siippa näytti kulkukykyään klossirattaiden pyörien kolistessa, niin että komea hongikkokangas kumisi. Käkikin kankaalla kukkui ja kaljantiputtaja takoi tiltt, taltt. tilt. talt. Jonkin matkan päässä tiestä oli sudenkuoppa, jonka peittämättömät, pystyyn laitetut malkopuut totesivat sen varsin hiljan tehdyksi.

Loppui kangasmaa ja samalla ratastie. Kankaanrannan torppaan, Ilveksensuon syrjään. Siihen asti oli Isonsuonpään Heikki-vaarin ruumista kantopaareilla kuljetettu ja paarit oli jätetty tienoheen. Siitä lähtivät talonostajatkin jalan kulkemaan.

Ranttilan Heikki ei ollut onnistunut talonsa pidossa. Hänessä oli liikemiesverta, ja hento ruumis soveltui paremmin pienen kaupan hommaan kuin raskaaseen maantyöhön. Talon maat olivat avarat, pinta-alaltaan 330 ha. ja rakennukset malkakattoineen lähes tyydyttäyät. Mutta peltomaata oli vähän, ja ukkosentuli polttanut Kulonkankaan komean männikön. Suurin osa talon maista oli annettu torppareille, niin että lavean tilan karjanlaidunkin oli supistunut varsin pieneksi.

Eläke-ehdot olivat kovin rasittavat. Heikille jäisi talon vanha päärakennus ja karjasuojat. Talo toisi hänelle valmiit polttopuut. Hän saisi lehmälleen Takasuon niittypalstan ja kesälaitumen. Vuosittain maksettaisiin muonaa 6 tynn. rukiita, 1 tynn. ohria ja 2 tynn. kauroja, lisäksi herneitä, suolaa ja silakkaa; myös oli raivattava kasvitarhamaa. Rahassa maksettaisiin 3600 mk, mikä summa oli kiinnitetty talon entiselle omistajalle, Tuomasvaarille.

Kauppaehdot olivat kovat. Osto peloitti. Isakki epäili, mutta päättäväinen Heikki huudahti: »Yritetään.» Ja osti tilan. Velkaa jäi huomattava erä, mutta tilanne pakotti ostoon.

Heikki Heikinpoika oli ennättänyt säästää 1200 mk. Sedällä oli viljelykseen tarvittava irtaimisto, riittävästi viljaa syötäväksi ja siemeneksikin. Nääpälle palattua syötiin juhla-ateria, jonka kestäessä ostajat pyhästi lupasivat tasata viimeisen leivän, jos niin kovalle ottaisi.

Naapurit olivat keräytyneet talkootyönä muuttajia saattamaan. Oli keräytynyt tavaraa monia kuormia, kun oli vietävä pelto-, ajo- ja riihikalusto, vähäinen huone- ja talouskalusto, viljaa ja pieniä eläimiä. Palvelijat kuljettivat karjaa. Siipan rattailla istui talon emäntä, Ulla Skytt, jonka juhlallinen olemus, ylevä ryhti, pitkä, komea vartalo ja älykkäät kasvot herättivät huomiota, kun hän oli pukeutunut juhla-asuun, jonka napitettu, harmaa kappa vielä teki edullisen vaikutuksen.

Halkivahassa oli naapurisopu erittäin hyvä. Suonpään isäntä tuli lausumaan uudet naapurit tervetulleiksi paikkakunnalle. Hän puhui: »Tämä talo on rappiotila, häviökunnossa, mutta tässä on paljon maata. Minä antaisin tälle nuorelle isännälle sen neuvon, että alkaisit viljellä ensin parasta maapalaa, josta saat tuloja. Silloin voit pysyä kannoillasi. Älä aloita noista syödyistä maista, silloin häviö perii. Minä toivotan hyviä naapurisuhteita ja parasta menestystä. Pahemmissa tapauksissa olemme tottuneet auttamaan toisiamme.» Heikki vastasi lyhyesti: »Minä kiitän ohjeista ja onnentoivotuksista, parastani minä yritän.»

*

Kranttilan rakennukset olivat ikäänkuin alassuin käännetyn suuren padan muotoisella mäenkumpareella. Heikki Nyström oli rakentanut talonsa tontin länsipuolelle asuinrivin. Se oli tehty nurkkakivien varaan, ja suunta oli tarkoin pohjoisesta etelään. Talo oli katettu suurilla tuohilevyillä, jotka oli päällystetty maloilla, joiden yläpäähän sidottiin katajanappuloita. Rivin pohjoispäässä oli pirtti, etelässä pakari ja keskellä kamari. Porstua oli avoin ja siihen johti lautasilta. Pirtissä oli viisi kuusiruutuista ikkunaa, kaksi kummallakin puolella ja yksi perällä. Näissä oli vahvasti vihertävät ruudut. Pituussuuntaan kulki valtava piittahirsi, ovipielessä oli kirveshäkki ja oven yläpuolella pareorret ja lauta, jonne järjestettiin käsityökalut. Muuri oli valtavan suuri, pesän edessä harvinaisen leveä laakakivi. Sen toisella puolella oli karsinapuoli. Permantona oli vankkoja, huonosti liitettyjä palkkeja. Koko rakennus tuntui olleen kiireellistä työtä, heikon kirvesmiehen hökeltämää, ainoastaan vankka ovi oli taitavasti tehty. Pirtinuunissa poltettiin talvisin joka päivä tolppakelkkakuormallinen koivuhalkoja. Muuri olikin niin kuuma, että tuskin uskalsi käsin koskea ja kostea tallukas saattoi yön kuluessa kärventyä sen kolossa ruskeaksi. Pakarissa oli pankko ja piisi. Sen rautaisessa patakoukussa oli järjestelyhanko. Kasterissa kiikkui ruokapata, toisinaan porisi kahvipannu. Leivinuuni oli niin tilava, että lapset menivät sinne latomaan lämmitykseen käytettäviä halkoja. Lämmitettäessä sen suusta tuprusi savu ja liekki suoraan hormia myöten, mutta harvoin oli uunin lämpiämisen aikana tulenvahtia malkakatolla. Eteläpuolella oli navetta ja idässä vanhan rakennuksen jatkona talli. Pohjoispuolella oli kaksi aittaa ja luhti. Näiden lisäksi olivat erillisinä maitohuone, pränni, sauna, lätti ja lammasnavetta.

Talon lähettyvillä oli vain ruispelto ja suvilaihopelto. Kauraa kasvatettiin sivumaissa, joista monista multa poltettiin patosavia myöten. Laajoihin, hyvämultaisiin suomaihin ei uskallettu koskea, eikä vesijättömaita ryhdytty kuivailemaan. Elämä oli alkeellista »kädestä suuhun eloa».

Heikki-vaarin laittama pirttirivi oli korjauksen tarpeessa. Se oli tosin tilava; sisälsi pirtin, kamarin ja pakarin. Pirtti oli 8 metrin pituinen ja 4 metrin levyinen ja pakari saman suuruinen. Mutta rakennus oli maaperäinen, multapenkkien varaan rakennettu. Sen kattona oli tuohikatto ja malat, jotka katajanappuloilla oli toisiinsa sidottu. Siitä puuttui kuisti. Oli ainoastaan pitkä, kapea, avonainen eteinen, jonne rappuset johtivat. Se oli lisäksi epäkäytännöllinen; ei ollut väliovia, joista olisi päässyt huoneesta toiseen, vaan niihin täytyi aina mennä kylmän eteisen kautta. Lisäksi ei ollut mitään tilaa emännän taloustarpeille. Pakarikin oli pimeä, sillä siinä oli vain kaksi vähäistä ikkunaa.

Seudulla oli tapana laittaa isompiin taloihin pytinkirivi. Härmällä oli suuri metsä, aivan lähellä kotoani. Sieltä sai ostaa helpolla hirsiä. Kun maksoi pari sataa, niin sai pytingin hirret. Heikki tahtoi kulkea seutunsa eturivissä ja päätti rakentaa pytingin. Se tehtiin nurkkakiville, pituussuunta idästä länteen, kun pirttirivi oli pohjoisesta etelään. Iso rakennus

siitä tulikin, sisältäen salin, kaksi kamaria, keittiön, eteisen ja tilavan kuistin. Rakennus katettiin päreillä. Niitä varten tehtiin pärehöylä, jolla miesvoimin kiskottiin mäntypölkystä päreet. Heikki tahtoi maalata rivin vesivärillä vaalean punaiseksi. Se oli näet hänen mielivärinsä. Ikkunanlaudat maalattiin valkoisiksi.

Pirttirakennuksen korjaukseenkin oli ryhdyttävä. Talon väki voi laitoksen ajan asua pytingissä. Rakennusmiehiä tuli Punkalaitumelta ja Vampulasta. Olihan vanhassa rakennuksessa vielä karsinapuoli ja lähinnä ovea luukulla suljettava akkuna. Rakennus purettiin perustuksiaan myöten. Se tehtiin entisen suuruiseksi nurkkakivien varaan, mutta siihen lisättiin avara kuisti ja sälöhuone sekä muutamia ikkunoita.

Navettaa oli jatkettu useaan otteeseen, ja tallirivi, johon jo laitettiin kivijalka, rakennettiin uudestaan. Branderi ja Saru-Kalle sen tekivät; se ei mitenkään vastaisi nykyajan vaatimuksia. Pihapiirissä oli useita huonehökkeleitä. Ne siirrettiin torpparien tarpeisiin. Seuraavina vuosina rakennettiin paririihet ja mäkiriihi sekä sauna. Näin oli talo päässyt hökkelimäisestä muodostaan. Rakennusten kattaminenkaan ei tuottanut enää suuria vaivoja, kun lahkonmyllyn yhteyteen oli saatu pärehöylä, jota käytettiin vesivoimalla.

Mutta harmaana talo vielä kummullaan murehti. Erään kerran Heikki toi pari pulkkoa punamultaa. Hommattiin taitava maalinkeittäjä ja rakennus toisensa perästä sai punaisen värin. Koko talo muuttui ikään kuin iloisemmaksi. Pian sen jälkeen maalattiin Urjalan ja Punkalaitumen Halkivahan talot, mutta Vesilahden puolella ne vielä harmaana torkkuivat. Samoin oli laita Perämaan torppien.

Heinäladot olivat pieniä, hirsistä tehtyjä hökkeleitä, joissa oli lautakatot. Niihin oli vaikea sulloa heinärukoja, mutta vielä vaikeampi niistä oli talvella tehdä heinäkuormia. Niityt olivat luonnonvaraisia ja kasvoivat kastikeheinää. Mutta kehitys kulki kylvöheinän viljelykseen; niitä kuivattiin seipäillä ja korjattiin parihevosten vetämillä heinähäkeillä. Siksi oli heinäladot saatava isommiksi. Alettiin rakentaa laudoista »makasiineja», joihin mahtui kymmeniä häkillisiä heiniä. Niitä laitettiin sitä myöten kuin luonnonniityt muokattiin viljelyksille. Usein siirrettiin kaksi latoa lähetysten ja niiden välille tehtiin laudoista keskiosa. Näiden rakentaminen tuotti lisämenoja muun rakennustoiminnan ohella.

Navettaa oli täytynyt kolmasti jatkaa, kun karjaa lisättiin vuosi vuodelta. Vanhassa osassa oli eteläisellä seinällä kuusi kolmiruutuista ikkunaa, joista pääsi hiukan valoa 20—25 m pitkään navettaan. Sen reunamilla kulki krupuja, joita voitiin nostaa sitä mukaa, kuin lanta kohosi navetassa.

*

Vähäiset kevättouot oli jo tehty, kun Heikki Heikinpoika tuli taloon. Kaura oli kylvetty ja ruskeanvärinen herne taimella, ohra alkoi tehdä kierua oikealle. Peruna oli kylvämättä ja se oli Kustaan-päivänä maahan saatava. Siksi oli kiirettä maan saattamiseksi kuntoon. Onneksi oli jäänyt runsaasti lantavaroja ajamatta pellolle, joten sille voitiin antaa perusteellinen lannoitus.

Uusilla tulokkaillakin olivat maanviljelyskalut aivan alkeellisia. Puuauralla yritettiin kyntää sateen liettämää savista sarkaa, kun koko laajan talon alueella ei ollut hiekka- eikä soramaata, joka olisi paremmin soveltunut perunamaaksi. Maa oli muutenkin laihaa: se lohkeili suurina savimöhkäleinä. Kimo oli vankka ja harvinaisen sitkeä hevonen, mutta jonkin ajan plutiauraa kiskottuaan oli se hiestä märkänä. Kuokkia oli useita, suuria ja pieniä. Niillä hienonnettiin aluksi isompia vilekkeitä, samoin puisella jungalla (jyrällä), jonka tukkiin oli kiinnitetty puutapeilla puisia listakkeita. Kokkareet hienonivat hiukan, toiset painuivat mullaan sekaan. Tuotiin piikkijunkakin, jonka tukkiin oli kiinnitetty pihlajasta tehtyjä puutappeja. Sitten valjastettiin hevoset pariin. Kalle seisoi puupiikkisellä äkeellä heilutellen sitä kahden puolen edestakaisin. Jyrästyksessä kohosivat painuneet kokkareet pinnalle, jossa Iisakki hienonsi ne pitkävartisella kokkarevasaralla, puunuijalla. Lopuksi tuotiin vankoista puolikkaista valmistettu lata. Myös sen alapintaan oli puutapeilla kiinnitetty pihlajalistakkeita. Parinkalujen puuaisoissa olivat jatkona vitsaperukset, jotka toisella päällään oli kiinnitetty paalikkaaseen. Nämä katkesivat usein tiukan tullen, mutta siltä varalta oli aina vesikuopassa liossa väännettyjä vitsoja, usein punottuja vauloiksi, pyöreiksi kiekoiksi. Hienonnettu maa lannoitettiin perusteellisesti. Siemenperunat haljeltiin pieniksi liuloiksi, iduttomat osat keitettiin talonväelle ruoaksi. Siemenet istutettiin tarkoin, itu ylöspäin.

Riihimäellä kasvoi tuomi ja pihlaja. Tuomi alkoi kukkia ja silloin oli pellavan kylvön aika. Sille oli runsaasti jätetty maata, sillä taloudessa tarvittiin suuri määrä pellavaa pito- ja makuuvaatteisiin, ohjaksiin ja nuoriin sekä säkkeihin.

Kesämaa oli saatava kuntoon. Aapo-seppä oli valmistanut suuresti rauta-auraa muistuttavan puuvältin, tossun, jota parihevoset voivat vetää. Tämä oli jo paljon parempi puuauraa. Sillä voi tonkia parikin savista sarkaa päivässä. Keksipä hän nelitukkisen rullaharvinkin, vannehti rautavöillä puutukit ja löi niihin erilaisia rautapiikkejä. Toiset olivat suuren veitsen muotoisia, toiset käyräkärkisiä piikkejä, jotka nostivat painuneet turpeet veitsien leikattaviksi.

*

Talo kaipasi emäntää, olihan Heikki jo vanhapoika. Vikki-Kalle oli yleinen puhemies. Sankakoppa käsivarrella hän kulki niissä taloissa, joissa tiesi olevan nuoria tyttöjä ja varsinkin emännättömiä isäntiä. Oli yleinen sananparsi, että monen pojan kihlat ovat Vikki-Kallen kopassa. Vikki poikkesi Kranttilaan. Hän esitteli monia tyttöjä, joista tulisi taloon hyvä emäntä. Viimein päätettiin mennä kosimaan Murron Hannaa. Tämä oli tosin liian nuori — vasta 18 vuotta täyttänyt kotinsa esikoinen. Hanna oli kaunis tyttö, äitinsä puolelta rannikon ruotsalaisia ja omasi sukunsa kauniin musikaalisen äänen.

Hannaa ei ensinkään miellyttänyt pitkä, laiha vanhapoika, velkaisen talon isäntä. Mutta Juditta-äiti oli toista mieltä, eikä hiljaisella isännällä Mikolla ollut mitään kosijaa vastaan.

Lähtipä Juditta tyttärensä kera

Halkivahaan talonkatsojaisiin. Setää miellytti heti ensi näkemältä nuorikko, mutta Ulla tiesi, että talon emännyys siirtyy häneltä toiselle, ja oli siksi tavallista kylmemmällä tuulella. Keskinäinen hyvä sopu ja toistensa ymmärtäminen säilyi kuitenkin parikymmentä vuotta, aina vanhojen kuolemaan asti. Hannalla oli näet hyvä ja sopuisa, aina sovitteleva luonne.

Häät vietettiin varsin vaatimattomasti. Näin joutui suuren talon emännyys kokemattoman tytön haltuun. Murto oli vankasti pohjattu talo, sieltä tuotiin nuorikolle monenlaista hyvää, jotka olivat taloudessa tarpeen mentäessä elämän taipaleelle. Oli kaunis kellertäväksi maalattu kalustokin, jossa oli senkki, pöytä, keinutuoli ja joukko muita hauskannäköisiä tuoleja ja muutamia sänkyjä. Tuotiinpa taloon nuori hevonenkin valjaineen, pari lehmää ja muita eläimiä. Vuodevaatteiksi tuotiin peitteitä, vällyjä, ryijyjä ja patjoja. Ryijy oli varsin hauska, nukat olivat molemmin puolin ja langat värjätty luonnonväreillä. Kankaankudontaa varten oli Hannalle laitettu omat välineensä: kangastuolit, kelat, loin- ja kerinpuut. Vyhdinpuut olivat siitä huomattavat, että niissä oli rataslaitos, joka luki pasmat, antaen pienellä napauksella merkin sen täyttymisestä.

Hannasta tuli hyvä emäntä. Hän oli nöyrä, kuului hedbergiläiseen uskoon. Kiivasluontoisen ja jyrkän luonteisen miehensä hän taivutti luonteenomaisella ystävyydellään mihin tahtoi. Siihen ei pystynyt kukaan toinen henkilö. Hannasta tuli kuuden pojan ja kahden tyttären onnellinen äiti. Lapset hän kasvatti sanan mukaan kurituksessa ja Herran nuhteessa. Elämänsä halki 84-vuotiaaseen asti hän oli työteliäs noudattaen elämässään ohjetta: puhua ja ajatella hyvää lähimmäisistään ja kääntää kaikki asiat parhain päin.

Vain kerran oli Heikki »hettuussa» viidenkymmenen vuoden ajalla. Hänellä oli piirongin klaffissa kaksi troppipulloa, toisessa selkeätä viinaa, toisessa liotettua kanvärttiviinaa, mutta niitä käytettiin lääkkeenä.

*

Ennen heinänteon alkua Iisakki kaateli lehteviä koivuja, joiden oksista naisväki vesurin avulla teki lehtikerppoja lampaiden talviruoaksi. Kasvoipa mäessä tuuhea riippakoivukin, jonka oksista saatiin parhaat vihdakset. Sileistä oksista ukko kiskoi vyöhihnan levyistä tanoa terävällä veitsellään ja tanolusalla. Tanon hän keri taidokkaasti keriin, josta hän ehtoisin valmisteli kontteja, vakkoja ja vasuja. Hauskoja olivat tuohiset puukonpäät, tanotupet ja tanokkaat. Joskus hän muovaili tuohitorvenkin. Mutta suuria tuohilevyjä kiskottiin talvella Turkuun vietäväksi. Samaa tarkoitusta varten naiset keräilivät valtavia kasoja sammalia, tekivät huiskia, vispilöitä ja luutia.

Aapo oli taitava takoja, kuuluisa teräkalujen tekijä. Heinäajan alussa Aapon pajassa taottiin ahkerasti. Viikatteiden menekki oli varsin suuri. Niitä täytyi saada runsaasti valmiiksi, kun niitä tilattiin ja haettiin kauas ympäristöön.

Vormu oli kukassa, se oli merkki heinänteon alkamiselle. Aapon pajalle asteli Heikkikin. Siellä tarkastettiin viikatteet. Toisia karkaistiin, kallittiin, tahottiin, taisipa tulla pari uuttakin ostetuksi. Setä laittoi kotona haravia ja sapiloita.

Pitihän työvälineiden olla valmiina, ennenkuin heinäteko alkoi.

Mutta Ullallakin oli touhunsa. Miesten hurstiset pussimekot ja kotikutoisesta liinasta tehdyt paidat oli saatava hohtavan valkeiksi. Heinäväelle oli myös saatava tavallisuudesta voimakkaampaa ruokaa, palvattua syksyistä sianlihaa, kuivattava juustoa, hoidettava teurasvasikka ja lihotettava lammas, varattava mahdollisimman runsaasti voita.

Tuomo-vaari oli tarkkaillut ilmojen haltijan merkkejä. Heinäkuun alkupuoli oli ollut sateinen, joten luonnonvaraisten niittyjen juuriheinä oli tiheä, mutta kastikon korsi jo hiukan kovettunut. Eräänä aamuna hän tuli talon pirttiin ja arveli, että nyt olisi paras aika aloittaa heinätyö, vaikka luonto antaa vielä hienoa vihmasadetta, mutta kun sateella kaadetaan, niin poudalla kootaan. Heikki arveli myös otollisen ajan olevan. Länsitaivas oli kuulakka, se lupaa poutaa.

Aamuvarhaisella alkoi matka Sadon niitylle. Kalle toimi etumiehenä, hän kantoi konttia, Hakala putinaa, Marilla oli leili selässään, toiset kuljettivat haravia ja muita työkaluja. Ne vietiin Mäkiladolle, joka oli mukavimmalla paikalla ruokalomaa pidettäessä.

Hetkisen miehet tarkastelivat viikatteitansa, mutta pian alkoi niitto. Iisakki niitti edellä, ja perässänsä mies mieheltä kukin lakeisensa. Puoliseen mennessä oli luokoa. Sadekin taukosi ja heinäkuun aurinko hellitti lämpöään. Päivälliselle keräännyttiin Mäkiladolle. Emäntä oli keittänyt suuren padallisen ryynivelliä, jota vähäinen Erkki oli lähetetty hevosella kyyditsemään heinäväelle. Erkki pääsi perille aivan otolliseen aikaan. Vankan aterian jälkeen nukuttiin pieni rupeama, kunnes alkoi heinien kokoaminen. Naiset haravoivat aluksi heinät hajakarheille, joista seuraavana päivänä tehtiin makkarakarheita ja siitä rukoja. Isäntä johti työtä ja kehoitteli: »Kokkoon päin vaan, kokkoon päin vaan». Ruvotkin olivat muutaman päivän kuluttua kuivia, kelpasivat latoon vietäväksi. Ne kannettiin sapilailla, mies edellä, nainen perässä. Jälkimmäiselle jätettiin pitemmältä sapilaiden päitä, että taakka tuntuisi kevyemmältä. Ladot olivat vähäisiä ja ovet pieniä. Rukojen kuljetus niistä oli ahdasta. Lopuksi tarkistettiin ladon lautakatto. Sen painoksi tuotiin kiviä, suojeltiin tuulien repimisiltä. Ovi tukittiin laudoilla, joten heinät olivat suojattuina talveen asti.

Heinäaika oli ollut onnellinen. Oli saatu kirkasvärisiä, hyvätuoksuisia heiniä runsain määrin. Karjaa voitiin lisätä ja elättää yli talven. Muukin vuodentulo näytti varsin lupaavalta. Heikki tarkastelikin tyytyväisin mielin peltojansa ja niittyjänsä. Hän ilmaisi ilonsa ahkeralle Hanna-emännälleen, joka oli Heikin hyvänä henkenä, istuttaen hänen kiivasta luonnettansa ja liikkuen varhaisesta aamusta myöhän iltaan uutterassa työssä, ahertaen ja säästäen. Luonteen eroavaisuudesta huolimatta heillä oli erinomainen perhesopu.

*

Talven tultua, jolloin lehmät saivat syötäväkseen vain takkuheiniä ja rukiin olkia, ne eivät pimeässä navetassa paljonkaan lypsäneet. Oljet tosin pienittiin aluksi petkeleellä, sittemmin peluhärällä eli silppukoneella. Silpukset kannettiin pelukopalla suureen ammeesen eli silpputiinuun, johon pantiin myös ruumenia. Toisinaan ne kostutettiin kylmällä vedellä, tehtiin silppua, toisinaan kaadettiin niiden päälle varia, haudottiin sakkaa.

Maitohuoneen seinämillä oli pitkiä hyllyjä, joilla oli hiekalla ja varilla han-

kattuja maitopyttyjä ja kehloja, viilipunkkia. Kesällä siellä oli myös piimäsaavi, johon kaadettiin ylijäänyt piimä. Sen partaalla oli varsikuppi, jolla piimä pistettiin kaksikorvaiseen katajatuoppiin. Maitokamari oli siisti huone, jonne lapsilta oli pääsy kielletty. Varovaisuuden vuoksi siinä oli Aapo-sedän tekemä suuri lukko, jonka avainta säilytettiin nurkan raossa. Siellä olivat voipytyt ja juustokehät, mutta lihatiinut ja erilaiset jauhovakat säilytettiin ison aitan parvella, valtava silakkatiinu pidettiin lattialla.

*

Oli jo elokuun alkupuoli. Pohjoistuuli puhalteli ja se uhkasi hallaa, koskemattomat suot olivat sitä saaneet monesti aikaan ja riistäneet maanviljelijän työn tulokset. Mutta öillä kävi tuulen henki, joka liikutteli ilmavirtoja, eikä lämpö laskenut jäätymäpisteeseen. Uusi lämpöaaltokin saapui, ja tällä kertaa säästyttiin pahimmalta tuholta.

Elonpäivän valmistukset alkoivat. Heikki teurasti vasikan. Hanna leipoi kakkoja, entuuden oli ruislimppuja kauralaarissa, tehtiin nisukakkoo, kuorittiin perunoita ja laitettiin ohrankryynit hautumaan haaleaan veteen. Pirttiin tuotiin pitkät ruokapöydät, joille levitettiin valkeat pöytäliinat. Rajalan Hanna oli apulaisena, kun oli ollut Maskun pappilassa köksänä. Hanna valmisti myös hyvää sahtia.

Emännälle oli varattu pikkuaittaan monta laaria ruokasäiliöiksi. Siellä oli osa rukiita, josta hän teki imeliä, ja vähän ohria, joista hän valmisti maltaita. Hanna vei viljan pränniin likoomaan kylmässä vedessä. Siellä niitä pidettiin vuorokauden ajan. Märkä vilja ajettiin säkkeihin, joissa ne olivat kaksi vuorokautta. Säkkejä kasteltiin varilla päältä päin ja pudisteltiin tuon tuostakin, ettei vilja kuumenisi. Jyvät itivät tällä ajalla. Sauna oli lämmitetty hyvin kuumaksi. Sen parvelle vietiin itäneet jyvät, jossa niitä kasteltiin varilla ja sekoiteltiin tuon tuostakin. Saunan parvi oli niin kuuma, että Hannan jalan antura saattoi palaa rakolle. Siellä vilja imeltyi, vähitellen kuivui. Sekä imelien että maltaiden valmistus tapahtui samalla tavalla.

Saunan nurkassa oli käsikivet. Niillä jauhettiin imelät ja maltaat. Saaviin vietiin ruis- ja kaurajauhoja ja näiden sekaan imelä- ja mallasjauhoja. Nämä kasteltiin haalealla vedellä ja sekoitettiin kolmen tunnin ajan. Tähän seokseen ajettiin lisäksi varia niin paljon kuin sahtia haluttiin tehdä. Kirkas liemi ajettiin uudelleen pataan ja kiehautettiin tunnin ajan. Seos eli mäski ajettiin sahtikuurnaan, jonka pohjalle oli laitettu pitkiä rukiin olkia. Näille levitetyn mäskin päälle ajettiin kiehuva liemi, joka kuurnan torosta hiljalleen valui uudelleen saaveihin. Tätä lientä nimitettiin vierteeksi. Humalat sekoitettiin vierteeseen ja sen jälkeen lisättiin jästi. Kun sahti oli käymistilassa, niin se ajettiin kylmänä tynnöreihin ja yritettiin josku jäillä vaimentaa sen liiallista käymisintoa.

Tuli elopäivän aamu. Se ei luvannut oikein hyvää. Tuntui siltä, että tulisi sadepäivä. Mutta sumu tihkui alas. Se lupasi poutaa. Aurinkokin pilkisteli pilvien raosta. Niinpä kertyikin eloväkeä omasta alustasta ja lisäksi päiväläisiä, jotka suorittivat maksujaan päivätöinä, kun saivat tehdä heinää talon niityllä.

Työväelle tarjottiin aluksi aamukahvit, minkä jälkeen väki painui pellolle. Leikkaajat tunsivat toistensa työkyvyn. Saran päässä toisinaan tähysteltiin ja vihjailtiin samaan sarkaan. Niin alkoi työ ja pian kilpaleikkuu. Heikki oikein

pelkäsi, ettei hätäisyydessä Jumalan viljaa tuhottaisi, synti se olisi.

Elot leikattiin sirpillä, sidottiin ja pystytettiin kokkosille. Kuhilaat vanuivat viikon pellolla, että jyvät kuivuivat ja vahvistuivat, sillä leikatusta viljastakin, jos sen tyvet ovat maassa, menee voimaa oljesta jyvään. Sillä ajalla Heikki tarkisteli riihet. Niitä oli kolmet paririihet ja mäkiriihi. Niiden kiukaat purettiin, nuohottiin, muurista tukittiin halkeamat, katajaisella hosalla tomutettiin seinät ja nurkat puhtaiksi.

Riihen ahtaaminen alkoi. Heikki teki itse pellolla elokuormia, ettei jyviä pidellessä varisteltaisi. Kuormat tehtiin rekeen, ja joku nuoremmista pojista ajoi ne parihevosilla riihen eteen. Sitomet oli aina paiskeltava latva edellä riiheen, olipa toisinaan loimikin oven alla, jos sattuisi jyviä varisemaan. Miina istui parsilla ja Mari anteli hänelle sitomia. Työ sujui tottuneesti ja nopeasti.

Heikki oli varannut suuria puolihalkoja riihen lämmittämistä varten. Ne olivat kuivuneet seinuksella. Vielä kerran tarkasteli Heikki kiukaan, sytytti tulen ja pian kiemurteli sauhu elojen yläpuolella. Riihen lattia oli lakastu puhtaaksi ja sen keskelle oli levitetty vanha loimi. Eloista alkoi tipahdella matoja ja hämähäkkejä. Sauhu ne ajo pakosalle ja loimen alle ne pyrkivät. Heikki tarkasteli, mitä loisia alkaisi eniten tippua. Hän puheli itsekseen: »Missä mato, siinä sato, hämähäkki tyhjä säkki». Heikki kokosi loiset lapioon ja viskasi ne riihitielle. Oli vain tarkattava, etteivät jyvät kärähtäisi, silloin ne eivät siemeneksi kelpaisi.

Elot olivat kuivuneet, oli käytävä viljaa puimaan. Heikki tuli tapansa mukaan kello viideltä pirttiin ja komensi: »Nouskaa pojat riihelle.» He olivat jo ehtoolla sitä varten varanneet kevyet vaatteet. Pukeutuminen kävi nopeasti ja hetken päästä kepakka paukahteli riihiluhassa. Elot pudotettiin parsilta. Kössi löi sitomia seinään, kaksi miestä pieksi niitä elohäkin päällä kepakoilla, joku naisista kohli oljet, pudisteli niitä ja viskasi sitojalle Hän sitoi ne lyhteisiin, jotka järjestettiin olkiriittaan riihen lakan alle. Vielä puitiin varstoilla varisseita tähkiä. Riihos puhdistettiin haravilla, luudilla, välpällä ja viskattiin joskus viskaimella, mutta useimmin kormeijalla, alkeellisella viskurilla.

Suvivilja niitettiin kräpsällä tai leikattiin sirpillä. Se sidottiin parisitomiin ja pystytettiin pellolle. Riihessä sitomet levitettiin luhan lattialle, puitiin manuilla ja lopuksi varstoilla. Mutta Heikki osti Huhdin kauppiaalta käsin kierrettävän puimakoneen. Jonkin ajan kuluttua Koskisen Kalle laittoi siihen uusia pyöriä, tehtiin hevoskierros. Sekään ei kauan tyydyttänyt, ostettiin uusi puimakone ja höyrykone. Niillä kävi puinti vaivattomasti ja vilja tuli puhtaana pussiin. Vanhat puimakoneet myytiin polkuhinnasta torpparille. Viljelysten laajentuessa täytyi maanviljelyksen koneellistua. Sitä se tekikin, vaikka varovaisin askelin.

Myllyt olivat alkeellisia. Saunan nurkassa pidettiin käsikivet. Niillä jauhettiin riihikuivia rukiita. Imelät ja maltaat jauhettiin tavallisesti käsikivillä. Punkalaitumen Halkivahassa oli pari pientä koskea. Niihin kumpaankin oli lahko laittanut myllyn. Oli Ylimylly ja Alamylly, jotka tulvavesien aikana käyttivät jonkin verran jauhoja. Suurin osa viljasta jauhatettiin Nokoorissa, joskus tehtiin kaurajauhoja Huhdin valkeemyllyssä.

Sattuipa Ylimyllyssä kerran hauska tapaus. Ukko jauhatteli viljaansa

ja lojuili kahnan päällä pureskellen makkaraa. Mutta myllypä rupesi jurisemaan: »Nikkilä, Nikkilää, anna makkaran pää, anna makkaran pää.» Ei tuollaista voinut kestää. Mutta sattui kerran surullinen tapaus. Renki Vihtorin mielestä myllyn voima oli kovin vähäinen. Hän alkoi kokeilla, voisiko mies pysäyttää yläkiven, tarttui syrjään ja ponnisteli. Mutta kivi nieli käden rannetta myöten allensa ja murskasi sen. Miten olisikaan miehen käynyt, ellei toinen olisi saanut myllyä sulkuun. Käsi täytyi Hämeenlinnan sairaalassa katkaista ja mies vaelsi toiskätisenä elämänsä lopputtaipaleen

Seudulla oli lisäksi tuulimyllyjä Haaralassa, Siilässä ja Rantalassa. Mutta niissä ei saatu kunnollista jauhotavaraa, ainoastaan hätätilassa niissä jauhatettiin pieniä eriä.

Ateriat olivat ravitsevia, mutta yksinkertaisia, ruokailutavat alkuperäisiä. Rukiinen leipä oli pääruokana. Se valmistettiin happamasta taikinasta. Isossa talossa oli tavallisesti kolmenkymmenen vartaallisen eli yhdeksänsadan leivän leipomus. Leipä kuivattiin pirtin kattoon laitetuissa telineissä. Aterialla oli juurikorissa päällytysten useita reikäleipiä, pyhinä ja varsinkin juhlapäivinä lisäksi hiivaleipää tai kakkoa (limppua), keitettyä lihaa tai Porista tuotuja silakoita. Keittoruokana vaihtelivat papuruoka, jauho- tai kryynipuurot tai vellit. Sunnuntaiaamuna annettiin kahvia sekä voita aamiaiseksi ja päivälliseksi. Kesällä oli mainiota pitkää piimää, josta tehtiin talkkunaa sekoittamalla siihen talkkunajauhoja. Oli myös käytännössä kryynisuolavettä ja höystöstä valmistettua kasiketta. Kun teurastettiin sikoja, lampaita ja muita eläimiä, niin lihaa riitti syötäväksi. Merkillistä oli, että pikkuvasikan lihaa ei käytetty ihmisruoaksi, sen saivat siat. Samoin olisi ollut kauhistuttavaa, jos olisi hevosen lihaa ollut pöydässä. Hevosta ei edes tavallinen ihminen nylkenyt.

Ateriat syötiin samassa pöydässä, kukin määrätyllä paikalla. Aterioita oli kolme: suurus, päivällinen ja ehtoollinen. Mies söi tavallisesti leivän yhdellä aterialla. Rengit ottivat leivän hankosiinsa ja mursivat sen. Silakka otettiin sormin kupista. Joskus sitä koputettiin penkin syrjään, että isommat suolarakeet karisivat permannolle. Puurot ja velli syötiin yhteisestä kupista; tossessa oli kastikkeena maitoa. Uutispuuron ohella ryypättiin tuoretta kirnupiimää. Tehtiinpä keskelle puista puurovatia puuronsilmä, johon pantiin palanen voita. Voisulaan tuikkasi kukin lusikkansa kärjen, nuolaisten sitä ennen puuron lusikastaan tasaiseksi. Juurikorissa saattoi olla vielä aamulla keitettyjä kokoperunoita. Ne litistettiin suuhun ja kuori viskattiin pöydälle.

Isokorpi oli erinomaisen hyvää viljelysmaata. Mustaa turvemultaa oli 6 korttelin vahvuudelta ja sen alla harmaa savi. Se kasvoi koivuviidakkoa ja muita hyvän suon kasveja. Saatiinpa pälväpaikoista ja pensaiden reunoilta vähän luonnonheinääkin. Vuodet 1861—65 olivat tilalle hyvätuloiset, mutta sitten tulivat katovuodet. V. 1866 saatiin talossa ½ tynn. rukiin kahuja. Vaarin moonaa varten otettiin viljaa lainamakasiinista ja ostettiin ruisjauhoja, joita tuli niinimatoissa Venäjältä. Mutta 1880 luvulla heräsi Urjalassa valtava

maanviljelysharrastus. Siihen vaikuttivat kunnan ensimmäiset kansakoulunopettajat Juho Selvenius ja Vihtori Hirsjärvi, jotka olivat saaneet maahenkisen kasvatuksen. Kuntaan oli 1880 perustettu maanviljelysseura, sen toimintaa johtivat etevät ja innokkaat maanviljelijät. Heikki seurasi kokouksia tarkoin, kuunteli keskusteluja ja otti osaa kilpailuihin.

Raivausinto levisi Halkivahaan. Kuokat ja lapiot heluivat monena kesänä Isossakorvessa. Kaivettiin suuria viemäreitä ja piirioja. Uusia sarkoja syntyi, 32 ha suuruinen alue tuli raivattua. Päivän palaamisen jälkeen poltettiin roviot ja pintasammal. Muutamiin raaempiin sarkoihin kylvettiin kaskinaurista, joka oli lehmille suurta herkkua. Keitettiinpä joskus muuripadallinen naurishautaa, jota aikuiset ja varsinkin lapset halulla söivät.

Talven tultua alkoi kuokkamaan saveus. Sitä kesti viikkomääriä. Savi täytyi nostaa kuopista, kun seudulla ei ollut savikumpareita. Maan reunoille tulikin valtavia savikuoppia, jotka sittemmin olivat haittana viljelyksille.

Multaantuneille paikoille kylvettiin kauraa. Keväällä katsottiin tarkoin, että touko tehtiin niin ajoissa, että kirsi vielä kannatti parihevosia. Kylvettiinpä vielä useasti tuomaskuonaa apulannaksi. Ja kyllä Isokorpi kasvoi.

Navettaa jatkettiin, karjaa ja hevosia lisättiin. Talo vaurastui suurta säästäväisyyttä käyttäen. Velka lyheni vähitellen, kunnes koitti se päivä, jolloin viimeinen velkakirja lunastettiin. Talous saavutti tasapainon. Hannakin sai perintöosansa, 400 rupl. hopeassa. Talossa pidettiin sen johdosta pienet naapurikutsut.

Tämän jälkeen otettiin Kotosuo raivattavaksi. Se oli oikeastaan sammaltunut, mättäinen ja veden vaivaama niitty, jossa kasvoi niittyvillaa, saraheinää ja pajupensaita.

Kotosuo oli pinta-alaltaan laaja maa lähellä taloa. Osa siitä raivattiin kuokalla, suurin osa mahdottoman suurella kaksiosaisella rauta-auralla, jota kolmekin hevosta veteli. Siitä nousi viljaa ja heiniä.

Jo täytyi ostaa taloon niittokone, ensimmäinen seudulle. Kauppias A. Lahti sen välitti. Se oli englantilainen Puckey, joka silloin maksoi viisisataa mk, summa, joka viljan hintaan verrattuna tekisi nykyisessä rahassa ehkä 60.000 mk. Saru-Kalle oli niittokonetta ajanut kartanossa. Hän se ajoi ensimmäiset ympärykset. Sitten Kössi istui pukille ja hyvin siltä niitto säilyi. Kone oli kestävä ja kaikin puolin erinomainen, vaikka sillä ajettiin, että karamättäät irtosivat. Mutta heinäharavaa, hevosharavaa, ei vielä hennottu ostaa, käsiharavilla heinät koottiin, aluksi vanhaan tapaan, sitten häkkyröille, moninappulaisille heinäseipäille, joista ne oli pakko ajaa heinähäkkeihin ja parihevosilla makasiineihin.

Lukkarinniitty oli vanhojen viljelystapojen uhri. Siitä oli syönnösmulta poltettu patosavia myöten. Aluksi pidettiin tuota laihaa maata vuosikausia karjanlaitumena. Mutta eräänä keväänä tuli tammelalaisia ojureita — kuusi ravakkaa miestä — työnhakuun taloon. Heikki uskalsi jo käydä käsiksi laihaankin saveen. Ojurit saivat työtä. Lukkariin kaivettiin 6 korttelin sarkaojat, viemäreitä ja piiri-

ojia ei vielä kaivettu. Maalle nousi uusi multakerros. Sen annettiin vuoden multaantua. Sen jälkeen se sai runsaan karjanlannan. Käytettiin keinolannoitteita, mm. luujauhoa. Ja niin alkoi tuokin maa kasvaa, joskin sen tuotto oli aina n'ukempaa kuin toisten maiden.

Vielä oli Sato raivaamatta. Se oli erittäin hyväkasvuista maata. Luonnonvaraisenakin siitä saatiin runsaimmat heinät taloon. Aluksi siihen kaivettiin piirojat, linjattiin sarat ja aukaistiin ojan kongit. Raivaus toimitetti'n osaksi auralla, osaksi kuokalla, osaksi molemmilla. Mutta siitä tuli mainio vainio, joka kasvoi viljaa ja heinää.

Vanhoja viljeltyjä maalappuja olivat Isomoisio ja Pikkumoisio, mutta niiden tuotanto oli varsin vähäistä. Ne olivat Tuomo- ja Heikki-vaarin viljelyksiä.

Ilveksen laaja suo oli vielä viljelykseen raivaamatta, mutta se oli talosta 5 km:n etäisyydellä. Sinne kaivettiin valtavia viemäreitä ja piirojia, mutta suon laskeminen ja maatuminen vaati pitkiä aikoja, ennen kuin sitä olisi voitu kuokkia. Sen raivaus alettiin siksi, että jos talo olisi jaettu kolmeen osaan, joku pojista olisi asettunut asumaan takamaita.

Näin laveni viljelty alue. Maa kasvoi kauraa ja heinää. Oli hyvää karjanlaidunta. Vuosi vuodelta lisättiin karjaa. Parinkymmenen vuoden kuluttua oli 20—30 lehmää ja lisäksi nuorta karjaa. Myytinpä vuosittain lisäksi rehutavaraa ja Tampereelle vietiin talvisin heiniä yli jääpeitteisten järvien.

Paitsi aikaisemmin hankittua puima- ja niittokonetta, ostettiin hevosharava ja kylvökone. s'llä teht'in se havainto, että koneella kylvetty siemen tuotti paremman sadon kuin käsin kylvetty. Siemen kuivattiin ja sauhutettiin aina riihessä, jolloin siitä bakteerit kuolivat. Ennen kylvöä sen itäminen tarkistettiin monella tavalla. Joskus esim. tehti'n ves'koe. Kannun verran viljaa pudotettiin veteen. Itävä siemen oli raskas, se painui pohjaan, mutta itämätön kellui pinnalla. Itävä s'emen tarttui myös rohtimisesta kankaasta tehdyn säkin reunoihin, mutta siitä tehtiin vain yleishavainto. Yleensä tarkattiin, ettei kylvöjä siemenellä haaskattu.

Halkivahan maanv'ljelykseen vaikutti kehittävästi Honkolan kartanon läheisyys. Sinne kuului kymmenen Perämaan torpaa, jotka tekivät työveroa, taksvärkkiä, kartanoon. Siellä noudatettiin uusia viljelystapoja ja maataloudessa tapahtuvia uudistuksia. Työväki tutustui koneisi'n ja niiden käyttöön.

Karjanhoitoonkin tuli uutta tietoa. Heikki osti kartanosta vasikan, jolle annettiin nimeksi Tocka. Siitä kehittyi suuri kirjava lehmä, herraskartanon rotua, suurlypsäjä, joka antoi maitoa kahden lehmän verran. Siellä Aapo-seppäkin näki ensin veivikirnun, jonka mukaan hän niitä sittemmin valmisteli, sieltä niittokoneiden, haravien ja kylvökoneiden hyödyllisyys levisi Halkivahan saloille.

Urjalan maanviljelysseura vaikutti hevosjalostukseen. Sieltä olivat näytteillä seudun parhaat hevoset, ja tulihan palkintoja Halkivahaankin.

Mutta viljelyksissä on vielä paljon korjattavaak'n. Talvikaudet vedettiin kuusen oksia karjapihalle. Kuusenhavuja käytettiin karjan kuivikkeena,

joskus yritettiin niitä syöttääkin. Kautta talven mies niitä pätki, että kevään tullen oli mahtava kerros hakosontaa. Tässä ehkä parkkihappo vaikutti pehmittävästi savisiin sarkoihin. Mutamaata ei ollut lähellä. Sitä ajettiin monen kilometrin etäisyydestä. Minkäänlaisia kannattavaisuuslaskelmia ei tehty, eikä usein harkittu, mikä vilja oli tuottavinta, taloudellisesti edullisinta. Liiallinen säästäväisyys ei ollut taloudelle edullisinta.

*

Lokakuun lopulla 1863 savusi sisäänlämpiävä sauna, kuten sen mustuneet seinät tiesivät jo satoja kertoja sitä ennen tehneen. Koko talossa oli hiljaista odotusta. Priita-Maija nyt saunan lämmitti ja puhdisti. Hän teki pitkän katajahosan, jolla tomutti seinät, karisti katon karstat, lukkien kutomat seitit, puhdisti penkit ja tuolit. Veipä vielä paksun kerroksen rukiinolkia lattialle, niiden peitteeksi hurstivaatteita ja liinalakanoita. Pärekorissa oli emännän valmistamia pikku vaatteita. Priita-Maija oli tottunut kätilöntehtäviin. Nuorelle äidille annettiin väkevää kahvia, johon sekotettiin viinaa. Hanna nukkui väsyneenä olkivuoteellaan saunan lattialla silmät ummessa.

Jonkin päivän vanhana lapsi äännähteli. Priita-Maija tiesi mikä sitä vaivasi. Siinä oli harjaksia ja ne syhyttivät. Ne oli saatava pois. Hän otti kahvikuppiin siirappia, johon sekotettiin jauhoja, joten siitä muodostui siirappitaikina. Tällä voideltiin lapsen selkä ja hingattiin hellävaroen. Mutta lapsi oli myös löylytettävä, lienee jotain pelästynyt. Koimasti hän viskasi kiulusta sormiensa lomitse vettä kiukaalle ja hiljaa luki jotain, mitä luki.

Kyllä Hannakin lapsia löylytti, mutta hän kiepautti vain kolme kertaa höyryssä käytettyä vihtaa lapsen pään yli ja luki Herran siunauksen. Harjaksia hän ei uskonut lapsessa olevan, se on vanhaa luuloa, eikä siirappitaikina sovi lapsen iholle. Parempi on pestä tehtaan saippualla tai kotoisella, jossa ei ole suolaa. Jo alle vuoden vanhoina niille annettiin aikuisten ruokaakin 'eipäpurua' ja ne saivat seisoa »läpitoolissa», jonka leveille reunoille niille annettiin viihdykkeeksi leikkikaluja. Hygieenisiä vaaroja ei tunnettu. Lapsi konttasi lattialla, johon syljeskeltiin minkälaisia basilleja tahansa. Kehto heilui talojen tuvissa, joku taitamaton tuuditteli, tolkutti pientä nukkujaa, sillä »lapset lapsia hoitavat».

*

Pienten poikain puku oli varsin vaatimaton. Paita oli kotikutoista aivinaista. Se oli avohihainen, jonka päälle vedettiin rohtimiset liivihousut. Nämä olivat useasti polvien kohdalta rikki ja aika oli värjännyt makunsa mukaan. Jalkineina pidettiin aikuisten kenkiä, mutta talvipakkasellakin pinkaistiin avojaloin lumiselle kentälle. Kesäksi tehtiin ruskeasta tampereenaivinaisesta kevyt puku, jota oli kiusallinen pitää, kun kangasta haukuttiin kupparinveraksi.

Suuren työnsä ohella äitini kutoi valtavia mittoja sarsia, johon tarvittavat villat hän oli omin käsin kerinnyt, karstannut ja kehrännyt langoiksi. Siitä mestari Lindfors apulaisineen valmisti pyhäpukuja, joihin ei saanut tulla tahroja. Mutta mies hienoni kun tuli rippikouluikään, jolloin rippipuku tehtiin puodin kankaasta, hänellä oli kummikaulus ja jonkinmoinen solmio. Mutta silloin olivat jäsenet jo raskaan työn jäykistämiä, että nuoren käytöksen sulavuus puuttui, ruumis tuntui jäykältä ja kömpelöltä. Kasvun takia kävivät hou-

sut harmittavan lyhyiksi ja takin hihat ulottuivat vain puoli käsivarsiin, joten miehenalku näytti useasti melko koomilliselta.

Suutari Virtanen viipyi talossa sälleineen ja oppipoikineen parikin viikkoa. Miehille tehtiin pitkävartisia ja muita jalkineita, sekä naisille pari paria kenkiä. Työhön osallistuneet pojat saivat myös jalkineensa, vanhimmat veljet iisäksi patiinat. Mestarilla ei ollut edes ompelukonetta, joten naisten kenkien päälliset täytyi viedä tikattavaksi jonkin räätälin luokse, joka siitä peri 25 pen. maksun.

Kerran Virtaselle sattui vahinko. Suutareille laitettiin kamariin »hantvärkkärien» ruoat. Kansa puhui myöhemminkin suutarien ruoista, kun ne olivat monipuolisempia kuin talonväen. Oppipojat olivat jollain tavalla rikkoneet mestariansa vastaan. Hän rankaisi heitä kieltämällä aterian, vaikka söivät talon ruokaa. Pojat seisoivat ovensuussa sen ajan, kun mestari ja sälli ilvehtien söivät. Isäntä sattui menemään kamariin. Tuimana ukko tiedusteli, miksi pojat eivät olleet syömässä, ja pian nuo nälkäiset oppilaat olivat pöydän vieressä. Mestari sai ansaitut nuhteet, eikä häntä sen jälkeen kutsuttu kotiani suutaroimaan. Sen jälkeen kulki suutarina Vinkki, jolla jo oli ompelukone. Hän osasi laittaa langan neulan silmään selkänsä takana ja tehdä monia »konsteja». Isänsä oli ollut ehkä yksi Suomen suurjuoksijoita. Hän kulki 50 km matkan Tampereelle juosten noutamaan saappaanpohjia.

*

Joskus Iisakki tarvitsi lääkkeitä. Seinäkaapin alahyllyllä oli putellissa viinaa. Siitä hän kaatoi »jumpraan», sytytti pintaan tulen, joka hetken paloi kauniilla liekillä ja nielasi lääkkeen. Kulkukaupiaalta ostettiin sitten kamferttia, jota Iisakki liotti toisessa pullossa; siitä tuli »kamvärttiviinaa», mutta sitä käytettiin etupäässä ulkonaisena lääkkeenä, kuten loukkaantumiin ja verihaavoihin. Pieni pullo täytettiin joka vuosi haavavoidetta varten. Pikku pojat poimivat Suonsaaren mäen alla olevalta niityltä piiskanlehtiä. Iisakki survoi niitä ja pusersi mehun pulloon. Siitä saatiin mainio, tuskia lieventävä voide. Mutta renki Kalle paransi sääreensä tulleen ajettuman survomalla kuusen havuja, johon sekoitti lehmän lantaa. Ja säärivika parani.

Miina oli suuri ja verevä. Hänessä oli liikaa verta, joka toisinaan oli rumaa ja mustaa. Anttoni-suutari oli lääkärimies. Hänellä oli vähäinen kapine, jossa oli teräsvieteri ja siinä pieni terä. Tämä oli nimeltään näppäri. Sillä hän napautti haavan Miinan vasemman käden selkäpuolelle ja antoi veren valua haaleaan veteen. Sen jälkeen käsi sidottiin liinaisiin kääreisiin, eikä verenmyrkytyksiä sattunut.

Toisinaan lämmitettiin kupparin sauna oikein lämpimäksi. Sinne keräytyi miehiä ja naisia. Niin lakkasi päänkivistys ja säärien kolotus sekä monet muut vaivat. Mutta Iisakki oli siitä aivan varma, että ihmisessä ei ole liikaa verta, naisväki vain sellaista luulee ja uskoo, eikä hän milloinkaan antanut itseään iskeä eikä kupata. Taniaiset jalassa ja hurstipaita yllä asteli hän tuvasta saunaan, istui piitalla ja vihmoi kylmää vettä kädellään kiukaalle, jolloin arkaihoisten oli pakko paeta lauteilta. Hän ei saunassa puhunut yhtään sanaa, sillä oli synti, jos siellä puhui. Muulloinkin hän oli harvasanainen, mutta minkä lausui, sen totta lausui, viisaasti ja vakavasti.

Eelu sairastui kaulatautiin. Oli keväinen aika. Puro oli luonut jääpeitteensä. Hannalla oli huoli siitä, mistä tulisi

apu tautiin. Tuonlaisissa tapauksissa oli ennen auttanut, jos oli satuttu löytämään »pilveä», jota toisinaan putosi vesien partaalle. Kraatarin Pauliina oli kuullut Eelun sairastavan vaikeata kurkkutautia. Hän lähti etsimään puron varrelta pilveä, sattui löytämäänkin ja toi mukanaan. Erkki vain epäili, ettei se ole pilveä, vaan kehittynyttä sammakon kutua. Mutta hätä ei lukenut lakia, ja sitä käytettiin lääkkeenä.

Mistä syystä paraneminen alkoikin, mutta seuraus oli, että vaivat lievenivät ja jonkin ajan kuluttua poika oli terve. Lieneekö sitten »pilvellä» ollut parannusteho, kun sitä satuttiin käyttämään kahdennellatoista hetkellä.

*

Kevään viimeisillä keleillä käytiin halkometsässä. Suuressa talossa oli puun kulutus myös suuri. Metsästä koottiin hylkypuuta, joita rankoina ajettiin taloon. Mutta hakattiin myös halkoja, jotka talven tullen ajettiin kotiin. Harjuselle sattui kerran ikävä turmio. Kirves teki kautta jalkaterän suuren haavan. Siihen sitaistiin likainen jalkariepu tukoksi, jonka hän kasteli omalla virtsallaan. Se tyrehdytti verenmyrkytyksen. Haavan ympärille alkoi kasvaa pahaa lihaa, mutta se sai samaa lääkettä siksi kunnes parani. Erkille sattui kumma tapaus saunassa. Kirppu tunkeutui näet hänen korvaansa, ehkä liian kuumaa löylyä pakoon. Siellä se polki niin, että Erkki huusi minkä kerkisi. Aluksi eräs naisista tunki pitkiä hiuksiaan korvaan, mutta kirppu ei tarttunut verkkoon. Se askarteli vain, että pää humisi, mutta sitten työnnettiin korvaan mustia lampaan villoja, ja siihen pyydykseen se sekosi.

Jannea vaivasi korvasärky. Siitä vuoti vaikkoa, kuulokin jo huononi. Mutta mustia villoja kostutettiin kamfärttiviinaan ja niitä työnnettiin korvaan. Toisinaan otettiin »mantoa» maidon päältä, jolla villa kostutettiin ja tämä tuotti suuren helpotuksen korvasärkyyn. Korpimäen muoriin oli tullut ruusu päähän. Se kiusasi vanhusta. Mutta hän oli kuullut kulkuriakalta, että sen lääkkeeksi oli käytettävä yhdeksää ainetta: tervaa, elohopeata, mustia villoja, tappuroita, koivun tuhkaa, rohtimia, pihkaa, mantua ja rautalehtiä.

Piika Emman kantapäähän oli tullut ajos. Hänen täytyi liikkua varpaillaan. Se oli kovin vaivalloista. Mutta kun tehtiin haude, jossa oli kuusen pihkaa, tervaa, ruskeata saippuaa ja rautalehtiä, niin jo ajos parani.

*

Puhdetöitä tehtiin päreen valossa paljon. Ehtoolla huokui pirtin valtava muuri lämpöään, tuvassa vallitsi iloinen puheensorina ja monenlainen työntouhu. Syksyllä jo ennen lumen tuloa miehet etsivät metsästä tarveaineita; rekiä varten täytyi tuoda antura- ja kaustapuut. Miehen oli saatava reki valmiiksi ennen joulua, ettei Tapani sitä saanut tuhria. Aineet kuivattiin ja vanutettiin saunassa, jonne oli lisäksi viety suuri määrä suorittuja tarvekoivuja, pankkuja, roukkuja ja ketaroita varten. Astioitten tekoon nuoremmat miehet varasivat kuusi- ja katajapuita. Naisilla oli varattuna pellavia, rohtimia, villoja ja kankaita.

Ovesta oikealla oli höyläpenkki. Sen ympärillä häärivät astiantekijät. Keskipermannolla olivat rekien ja muitten ajokalujen tekijät. Mutta setä ahersi lähellä uunia tehden taidokkaita tuohitöitä. Hän valmisteli myös vakkoja ja veisteli erinomaisen kaunismuotoisia kauhoja, lusikoita, jauhoäyskäriä ja lapioita. Kössi oli

kovin kätevä. Hän teki puusta, nahasta, raudasta ja tuohesta, paikkasi jalkineet, teki tallukkaat. Akun taito oli ylinnä sekä töissä että tiedoissa.

Pirtin vasemmalla puolella olivat naiset. Siinä oli rukkien surinaa. Kehrättiin rohtimia ja pellavia, kartattiin ja kehrättiin villoja. Paukahtelipa toisinaan pirta emännänkin kangaspuissa, milloin oli kuteilla pellavatuotteita. Leninkikankaan, parkkumin ja sarsin teko vaati parempaa valoa. Puhteilla valmistettiin monta sukkaa ja tumppua (käsinettä), tehtiin monta kinnasta ja eri aineista jalkineita. Illan kuluessa yksi ja toinen uupui ja vaipui suloiseen uneen, kunnes aamulla klo 5 isäntä saapui pirttiin, raapaisi tulen ja sanoi: »Nouskaa ylös ja siunatkaa.» Joka ei heti totellut, hän tuoksahti paidan kauluksesta nykäistynä lattialle. Niin alkoi aamuinen aherrus ja työntäyteinen uusi päivä. Mutta pyhäamuina vallitsi sunnuntailakeassa tuvassa salomaan siunattu rauha. Välttämättömät kotiaskareet vain toimitettiin. Muistettiin »pyhittää lepopäivä».

*

Härmältä ja Villiltä oli ostettu metsää. Kummankin hakkuuaika kesti kymmenen vuotta ja molemmista maksettiin pari sataa markkaa. Härmän metsä oli lähellä. Siellä voitiin ajaa neljä kertaa päivässä, mutta Villin metsään oli 5—6 km, joten siellä ajettiin vain kahdesti. Talvella hyvällä kelillä tuotiin sieltä puutavaraa toisinaan kymmenelläkin hevosella.

Kuusen oksia oli keräytynyt takapiha täyteen ja navetan ympärillä oli kuorma toisensa vieressä. Kustaa niitä pienensi päiväkaudet. Suuri lantanavetta tarvitsi paljon kuiviketta ja karjapihaan pienennettiin loput.

Kesäkuun alkupäivinä alettiin lannanajo ruispellolle. Oli erityiset lantarattaat, joiden korit voitiin nostaa pystyyn, josta ne karhunkouralla vedeltiin pieniin kasoihin. Työtä tehtiin vinhassa tahdissa, tyhjillä rattailla pellolta palatessa juoksutettiin hevosia. Lanta ajettiin kynnetyn kesämaan päälle. Pienet kasat heiteltiin puutarikolla hajalle. Lannan hajoitteleminen kuului tavallisesti naisten työhön. Miehet alkoivat samalla kesämaan kertauskynnön. Se suoritettiin puuauralla, »plutilla». Ruismaa oli useinkin saatu hyvin hienoksi. Siinä olivat 6 korttelin siiman mukaan hoidetut ojat. Havulannasta tuli parkkihappoa, joka ehkä vaikutti möyhentävästi multaan ja lisäsi vähän multaakin. Mutta karjanlanta aina teki tehtävänsä savipeltoon. Myöhempinä aikoina Heikki osti ruispeltoon luujauhoja. Se vaikutti sen, että olki tuli karkea ja vilja ei lakoontunut.

Ruismaa oli juhlakunnossa. Mutta jo läheni Samulin päivä, 20. elokuuta. Tämän paalun kahden puolen Heikki oli tottunut ruistouon tekemään ja aina oli viljaa saatu. Nytkin hän oli kokeillut siemenen kahdella tavalla. Hän otti luhdin kedolta myös kaksi leveätä turvetta, liotti ne ja laittoi siemenet niiden väliin itämään. Hyvin ne itivät. Oli vanhoja rukiita ja uusistakin saataisiin siementä, mutta Heikki kylvi vanhoilla, kunnes kerran eräs oppinut herra vakuutti uusilla rukiilla olevan paremman kylvää ja kartanossakin oli alettu tehdä samalla tavalla. Heikki

päätti vastaisuudessa käyttää uutta viljaa siemeneksi.

Heikki otti kylvövakan ja laittoi loimivyön hartioittensa yli. Hän oli paljain käsin kylvänyt, Kössi vasta osti kylvökoneen. Heikki heitteli siemenet oikealla kädellään. Saru-Kalle oli kartanossa kylvänyt. Hänellä oli pussin tapainen vaate edessään ja teki kylvöä kaksin käsin. Nauraa ilveili vain, että ikenet näkyi, ja tuon tuostakin tuli ajamaan »Karibaldipiippuunsa» tupakkaa Heikin kukkarosta. Nuorilla miehillä oli kiire siemenen multauksessa; kaskureilla niitä peitettiin. Siellä hemppuivat pikku Erkinkin hihat, kun vanhalla tammalla kaskuroitti. Olihan mies jo parin kyynärän pituinen

Risuäestä ei Halkivahassa tarvittu, kun maa oli tasaista ja kivetöntä. Mutta joissain kylissä olivat kiviset maat. Siellä sidottiin kolme vankkaa kuusipölkyn puolikasta vittaperukoilla yhteen. Niiden oksat oli katkottu kahden korttelin pituisiksi. Risuäkeellä harattiin rikkaruohot ja sekotettiin multaan siemenet. Väliaikana se oli vesikuopassa likoamassa, että oksat pysyivät joustavina. Toisinaan se nostettiin portiksi lankuille, toisinaan kuljetettiin helavalkeille, joskus rikottiin mallassaunan pesään.

Kesämaan ojiin vieri varovaisuudesta huolimatta multakokkareita. Ne perattiin multilapiolla ja pientareetkin puhdistettiin mullasta.

Huolellisesti oli siemenvilja riihessä kuivattu. Savu oli tappanut tuhohyönteiset. Oraissakaan ei näkynyt tuholaisten jälkiä. Joskus hyvin sateisena syksynä etanat vaivasivat, mutta ne eivät saaneet suurtakaan lovea kylvetyn saran syrjään. Ensimmäinen kylmä yö ne hävitti. Pellot olivat lievästi kaltevia puroon päin, mutta siksi paljon, ettei vesi niitä vaivannut, eikä aukeilla mailla talvi maannut oraita. Oli satuttu saamaan siemeneksi hyvin talvehtiva laji, jota viljeltiin kaikilla kylän ruispelloilla. Niissä ei siemenkään helpolla sekaantunut. Pahin vika rukiissa vain oli, että sen olki kasvoi kovin pitkäksi, joten se tuppasi sadekesinä lakoontumaan.

*

Olipa enää viikko jouluun. Suuri teurastuspäivä oli määrätty. Koskisen Kalle saapui teurastajaksi. Jo aamulla alkoi lahtipäivä. Sytytettiin kuivimmat ja ervaskaisimmat päreet, ja niiden loimutessa alkoi sikolahti. Oskari oli voimakas ja rohkea mies. Hän hyppäsi sikakarsinaan ja tarttui ensimmäistä tavottamaansa possua korvista ja alkoi sitä pidellä, kunnes toinen osa miehistä tarttui siihen mistä kiinni saatiin. Kuului kovaa huutoa ja röhinää, toiset siat huusivat minkä jaksoivat. Isäntä komenteli miehiä, kuten sotapäällikkö, ja näin hetken taistelun jälkeen makasi jokainen sika hangella hengettömänä. Niitä alettiin toisinaan haltata kuumalla varilla, nyhtää niistä tukevampia selkäharjaksia, joita suutari työssään kaipasi. Toiset halkoivat kuivattuja tervansekaisia mäntyhalkoja kapeiksi säleiksi, joilla saatiin valtava tulenloimu. Sikojen jalat sidottiin tuoreilla vitsaperuksilla, joiden lomitse pujotettiin pitkä puusalko. Tällä kannettiin jokainen sika vuoronsa perään korvettavaksi. Toisinaan miehet kannattivat olallaan tankoa korvetustilaisuudessa, mutta joskus oli telineenä pellavaloukku tai

muu kyhätty jalustin. Korpeemisen jälkeen sika puhdistettiin varilla, ja miehet kokeilivat harjaksen tyviä ajeltaessa, kenen veitsi parasta jälkeä teki.

Lopuksi teurastettiin päivällä vielä joku maho lehmä, mulli ja muutamia lampaita jouluruokia varten. Lehmä talutettiin työreen viereen. Sen jalat köytettiin ja lehmä kaadettiin rekeen, johon se nuorilla sidottiin.

Mutta kerran tulivat talon lampaitten päät pyörälle, kun niitä oli syksyllä liian kauan pidetty laitumella. Anttoni suutari osasi senkin taudin parantaa. Hänellä oli suuren hauen kuivattu leukaluu, jonka hampailla hän tokoi lampaita otsaan. Jokainen lammas joutui saman rääkkäyksen alaiseksi.

*

Halkivahassa ei ollut kunnanvaivaisia. Ne harvat, joita asiakirjat mainitsevat, olivat muualta tuotuja huutopoikia. Eräs vanha mies, jonka nimenä on ollut Ville Isäntä, esiintyy kylän vaivasten luettelossa. Kukin talo hoiti alustansa köyhät ja kyläkunta yhteisesti avustaen talkootoiminnalla. Talkootöitä tehtiin monenlaisia. Jussin Ullalla oli kylän viimeinen savupirtti, ihmeellinen ihmisasumuksen tötterö. Suonpää ryhtyi hänelle puuhaamaan kunnollista huonetta. Niinpä eräänä kevätpäivänä, jolloin jo oli kelirikko, kerääntyivät kylän miehet rakennuspuuhiin. Toiset tekivät uuden pirtin perustuksia, toiset hajoittivat vanhaa aittaa, josta mökki tehtiin, jotkut vedättivät hirsiä ja tiiliä, eräät kantoivat sammalia. Ihmeellinen oli senaikuinen pärehöylä, jolla miehet kiskoivat pölkystä päreitä. Näin oli muutamassa päivässä uusi tupa valmis, jonka savupiipusta savu kohosi taivaalle.

Paljon tehtiin muutenkin talkootyötä auttamistarkoituksessa. Köyhät pitivät puutalkoita, jolloin heille tuotiin vuotuiset polttopuut. Toiset hankkivat asumuksiinsa rakennusaineita. Talkoihin osallistuivat ne, joilla puita oli. Pellavatalkoot olivat yleisiä. Talkootyönä niitä nyhdettiin, loukutettiin ja klihdattiin. Pellavamaata annettiin niille varattomille, jotka sitä halusivat. Eloja leikattiin talkoilla, jotka yleensä suoritettiin päivätyön päätyttyä ylityönä. Joskus uhkasi halla ja naapurin eloja tuho. Silloin tuli apuväkeä pyytämättä ja pantiin »hiat heilumaan».

Avustusta jaettiin monella muullakin tavalla. Syksyllä kävi vähävaraisia vaimoja puurostamassa. He keräsivät sillä tavalla vähäiset leipävaransa. Samalla matkalla joku emäntä antoi esiliinan, toinen jonkun muun vaatekappaleen. Pirtissään varattomat tekivät käsitöitä, joilla ansaitsivat kahvirahansa. Veroa heillä ei ollutkaan; mitä kirkolle meni joku markka.

Köyhiä pariskuntia autettiin elämän alkuun. Kotoni palvelija meni naimisiin päiväläispojan kanssa. Heille annettiin tontti, johon tehtiin tupa. Tyttö sai navetasta lehmän ja poika tallista hevosen ehdolla, että se on tuotava taloon takaisin, kun ei sitä enää tarvita. Kerran heiltä loppui leipä ja vaimo meni naapurista lainaamaan, mutta ei pyytänyt omasta talosta. Äitini itki sitä. Hän olisi tahtonut »omasta talosta» autettavan.

Hevosiin ja valjaisiin kiinnitettiin seudulla suuri huomio. Hevoset olivat lihavia, suuria ja hyvin hoidettuja,

sillä sanottiin, että huonolla miehellä on aina huono hevonen. Monessa paikassa kasvatettiin hevosia myytäväksikin. Niinpä kotonani oli 10—12 hevosta, joista vuosittain yksi myytiin; siitä saatiin verorahoja. Varsinaisia ajohevosia ei myyty eikä vaihdettu; ne palvelivat taloa elämänsä loppuun. Talossa oli kullakin miehellä oma ajokkinsa, jota toinen ei saanut ajoon ottaa. Ajaja hoiti sitä ja valjaat, kuten omaansa.

Ajokaluihin kiinnitettiin huolehtiva huomio. Kesällä tervattiin reet ja ajorattaiden pyörät. Silat, satulat, hihnat, ruomat ja remmit täytyi pitää kunnossa ja hyvin. Mitkään eivät saaneet olla rempallaan ja roikkua. Ei tullut kysymykseen, että olisi metsäajoonkaan menty, jos toinen aisa olisi ollut valkoinen ja toinen maalattu. Talossa oli aina öljyä ja kimröökiä, joten saatiin maalata uudet ja korjata kapistukset.

Rehellisyys oli seutukunnalla aivan erinomainen. Pieninkin vääryys — »jurkkaus» — tuomittiin ja sen tekijä joutui yleisen halveksimisen alaiseksi. Harvinaista oli, että aitan avainta tuotiin yöksi tupaan, vaikka niissä oli paljon viljaa. Naapurissa ovikin oli tavallisesti aina auki. Samoin oli kammioiden laita, vaikka niissä säilytettiin lihat, jauhot, leivät ja herneet sekä muut ruokatavarat. Luhdissa olivat liina- ja kirkkovaatteet. Pytingissä oli kyllä lukot, mutta avaimet olivat aina suulla. Sinne oli vapaa pääsy kellä vain, vaikka siellä olivat talon parhaat liina- ja makuuvaatteet, ruoka- ja juoma-astiat. Isäni kertoi, ettei häneltä ole koskaan mitään varastettu, paitsi kaupungissa muuan ihrakakko, mutta silloinkin hän sattumalta yllätti varkaan. Tallissa, navetassa ja valjasliiterissä ei ollut lukkoakaan, eikä kukaan epäillyt, että niistä mitään katoaa. Arveltiin vain, että jos aitasta jotain katosi, niin »nälkäänsä veivät».

*

Halkivahassa oli hyvin harrasta. Sunnuntaiaamuna tuli isäntä pirtin pöydän taakse ja toimitti kotihartauden. Vanhempani kuuluivat evankeliseen suuntaan. Aluksi laulettiin hengellinen laulu tai tuttusävelinen virsi, luettiin virsikirjasta rukous, evankeliumi ja epistola. Isä alkoi lukea postillasta yksitoikkoisella äänellä jotain kohtaa, jolloin kuulijat tavallisesti nukahtivat arkisten rasitusten ja töiden painamina. Sunnuntaiaamupäivä oli pyhitetty. Oli suuri synti, jos silloin pistäytyi naapurissa. Siellläkin tulijaa pidettiin sunnuntairauhan häiritsijänä. Silloin sai tehdä vain sitä työtä, mitä kristillinen rakkaus vaati. Tallissa hoidettiin erityinen hevonen, »kirkkohevonen», joka pyhäisin kuljetti 24 km matkan kirkolle menijät Laukeelaan. Ahkerasti pidettiin seuroja, joissa puhujina olivat Vesterback ja suutari Marttinen Tampereelta sekä lähetyssaarnaajia, kuten Kurvinen, Penttinen ja Veikkolin. Oman pitäjän papit pitivät hartauskokouksia. Nämä tilaisuudet kokosivat tuvan täydeltä ihmisiä. Puheiden ohella niissä laulettiin Siionin kanteleen lauluja. Halkivahassa oli paljon hyviä laulajia, joista mainittakoon Eeva Lindfors ja Oskarin Marjaana. Näiden ääni kaikui yli muiden kauniina ja musikaalisena.

Näiden monien kokousten joukossa kerrottakoon eräs. Oli keräännytty Jussilan pirttiin. Se oli täynnä ai-

kuista väkeä, niin ettei istumapaikkoja ollut riitämiin, vaan oli seisomassa suuri joukko. Kujeilutarkoituksessa oli sinne myös kerääntynyt meitä pikkupoikia. Tulimme tupaan, kun Marjaana alkoi: »Taivaaseen vaan». Vesterbacka astui tupaan. Lähinnä seisoi pieni Augusti. Puhuja kosketti häntä rintaan ja kysyi: »Oletko sinäkin pieni mies, tullut etsimään Jeesusta». Me toiset jäimme seuroihin, mutta Augusti juoksi kotiinsa. Kuolinvuoteellaan hän kertoi, miten hänelle siitä alkaen alkoi hengellinen elämä ja soida uusi virsi. Eräänä lauantai-iltana, 19-vuotiaana, päättyi tuon harvinaisen lahjakkaan nuorukaisen elämä keuhkotaudin murtamana. Viimeisinä sanoinaan hän pyysi: »Väistykää vähän syrjään, nuo enkelit tulevat minua ottamaan».

Suuria lähetysjuhlia vietettiin naapuriseurakunnissa. Näissä kulkivat Halkivahan uskovaisetkin laulamassa ja uskonveljiä tapaamassa. Kun liike kulki säännöllisessä uomassaan, tuotti se koko seutukunnalle suurta siunausta.

Mutta Halkivahassa ei ollut herätysliikkeelle johtajaa, joka olisi viitoittanut sille kunnollisen radan, eikä sitä ilmestynyt muualtakaan. Se alkoi saada huonon suunnan ja kummallisia muotoja. Kesällä kuljettiin talojen välillä juhlakulkueissa, jolloin matkalla laulettiin Siionin kanteletta. Niissä alkoivat jotkut nuoret miehet jakaa ilkeyksiään. Niinpä eräänä kauniina kesäpäivänä muuan levitti sateensuojan, juoksi joukon eteen ja alkoi tanssia tarpoa. Uusia surullisia muotoja esiintyi. Alettiin ryömiä tuolin jalkojen lomitse, kun muka kuljettiin ahtaasta portista, kontattiin lattialla, jolloin joku ratsasti aasin tammalla. Näin oli liike saanut kuoleman siemenen. Avioliiton pyhyyttä ei aina säilytetty. Muutaman vuoden kesti tuo uskonnollinen, kiihkoisa hurmahenkisyys. Siveelliset luonteet tuomitsivat paheet, hiljalleen se laimeni ja loppui. Tuli taloihin nuoria isäntiä ja emäntiä, kehittyneempiä ihmisiä, joilla oli laveampi katsantokanta ihmisen autuuttamisesta.

Saatiin kansakouluja. Jämerä opettaja Konrad Perkiö alkoi rikkaan elämäntyönsä. Hän ryhtyi puuhaamaan kirkkoa paikkakunnalle. Hänellä oli onni ennen kuolemaansa nähdä sen kohoavan kauniina kummullansa torneineen, kelloineen, alttaritauluineen ja radioineen. Seutukunta osoitti temppelinsä pystyttämiseksi erinomaista uhrimieltä ja väsymätöntä puuhaa. Sen syntysanat lausui rovasti Nathanael Borg. Hän oli pitänyt hartauskokouksen. Oli koottu kolehti, joka tuotti 2 mk 10 p. Kun tiedusteltiin, minkä hyväksi tuo käytettäisiin, lausui Borg: »Me rakennamme sillä kirkon Halkivahaan.»

Halkivahaan rakennettiin aluksi rukoushuone. Se vihittiin tarkoitukseensa 1908. Valtioneuvoston päätöksellä perustettiin 1920 Halkivahan rukoushuonekunta. Halkivahalaiset anoivat sittemmin päästä itsenäiseksi kunnaksi, mutta se ei ole vieläkään toteutunut. Seutu kuuluu kolmeen kuntaan. Urjalan kirkolta sinne on matkaa 22 km. Punkalaitumen, Vesilahden ja Tyrvään rajat eivät ole kirkolta etäällä. Rukoushuone ei ollut kirkkotyyliin rakennettu, mutta se päätettiin muuttaa kirkoksi. Piirustukset siihen laati rakennusmestari

Heikki Tiitola Tampereelta. Siihen tehtiin kellotorni ja urkulehteri. Puutyöt suoritti rakennusmestari K. Tuomola Punkalaitumelta ja maalaustyöt teki V. Viitasen maalausliike Toijalasta. Peltityöt teki Tainio & kumpp. Tampereelta. Alttaritaulun on maalannut taiteilija A. Heikel.

Sinapinsiemenestä on herätysliike alkanut kasvaa suureksi puuksi, joka nyt levittää valoaan ympäristöönsä. Halkivahan herätysliike ei jäänyt hedelmättömäksi, vaan se jakaa siunaustaan jälkipolville.

Urjalan, Punkalaitumen ja Vesilahden papit pitävät siellä jumalanpalveluksia. Kansaa on nykyisinkin kirkko täynnä tungokseen asti. Jumalanpalveluksissa kaikuu virsien veisuu yhtä raikkaana kuin herätyksen alkuaikoinakin.

*

Juhlista suurin oli joulu. Sen edellä naisväellä oli paljon puuhaa. Maalaamaton permanto oli kuurattava puhtaaksi. Kuusen havuista sidottiin vankka nippu, jossa oli kiinni kaksi hoikkaa närettä, aisaa. Lattialle viskeltiin santaa ja varia, ja hakonipulla hingattiin voimakkaasti lykäten ja vetäen, kunnes permanto oli puhdas. Himmeli oli oljista taidokkaasti punottu koriste; sekin oli nyplättävä. Suuri joulupyykki oli pestävä, sahtia ja jouluruokia valmistettava. Miehet ajoivat varastoihin puita ja karjanrehua. Pirttiin kiskottiin runsaasti päreitä, jotka lähelle lakeista ladottiin kauniin muotoisiin kuvioihin. Vanhemmat miehet pienivät kuusen hakoja eläinten kuivikkeiksi. Aattoaamuna mentiin aikaisin heinien noutoon. Silloin koottiin ajopeleihin kaikki talon kulkuset ja kellot. Iltapäivä vietettiin omissa puuhissa ja olihan joulusauna saatava. Illansuussa tuotiin pirtin lattialle muutamia lyhteitä rukiinolkia ja tehtiin tuli tuvan valtavaan uuniin.

Jouluruokia oli runsaasti ja suuri valikoima. Oli kovaa ja hiivaleipää, voita, juustoa, sian- ja raavaanlihaa, makkaroita, veripalttua, kalaa, lanttulaatikkoa ja kryynipuuroa ja tietenkin rusinasoppaa. Kahvi höyrysi ja sen ohella oli monenlaisia leipiä ja erittäin vaahtoavaa sahtia.

Muuan aattoilta ansainnee maininnan. Oli syöty illallinen. Isäntä istui pöydän taakse. Veisattiin aluksi muutamia virsiä, jonka jälkeen ukko alkoi lukea hartaana jouluevankeliumia. Mutta äkkiä kuului ankara pamaus. Seinäkaapin hyllyjen väliin mahtui juuri kannun pullo. Muuan nuorista miehistä oli pannut siihen sahtia ja lisännyt viinaa. Sahti alkoi käydä ja rikkoi pullon. Sahti alkoi valua lattialle, mutta tapaus ei pilannut jouluntuntua.

Jouluaamuna mentiin kirkolle. Matkan pituuden takia lähdettiin jo klo 3—4 aikaan ja ajettiin lujaa. Valjaisiin kiinnitettiin monenlaisia kelloja, ken tumpelin, kulkusen, krassut, ken aisakellon.

Joulupäivän iltapuolella saivat lapset toussuta pahnoilla, heittää painia, yrittää seisoa salkoon ripustetussa saavissa. Miehet tekivät monenlaisia voimakokeita. Puureki nostettiin hampailla, kahta miestä pitkällätuolilla, kirvestä oikaistiin varren päästä, yritettiin kiertoliikettä, kun vasaran varsi työnnettiin vasten kynnystä ja käsien välistä hypätä oljen yli.

Tapanin päivänä ajeltiin helisevien kulkusien soidessa naapureihin. Sil-

loin saapui myös sukulaisia vieraisille. Viinamiehet ottivat humalansa. Harvinaisen sovinnollisen kansan kesken ei sentään sattunut tappeluita. Mutta huvittavia yhteenottoja oli joitain. Niinpä Kölberin Erkki ja Sirilän Erkki, molemmat rotevaharteisia, pitkätukkaisia miehiä, joivat sahtia, johon sekottivat vähän viinaa ja hokmannin pastilleria. Syntyipä ukkojen kesken kinastelu, kunnes kumpikin kietoi tukevat kouransa toistensa tukkaan. Siinä he väänsivät tuntikausia ääntä päästämättä. Lapset seurasivat jännittyneinä ja nauraen sen ajan painiväystöstä, kunnes isäntä lopetti ukkojen vääntämisen.

Paitsi kirkkopyhiä pidettiin myös keskis- ja jälkipyhät, mitkä olivat terveelliset lomat pitkiä työpäiviä tehneille raskaan työn raatajille. Joulu oli rauhan ja hyväntahdon juhla, tervetullut matalimpaankin majaan. Se oli muistojen juhla, joka vuosikymmenienkin takaa säilyy kodikkaana ja kauniina.

Pitkäperjantai oli erityisesti pyhitettävä päivä. Silloin talonväen oli oltava kotosalla ja pukeuduttava mustaan pukuun, kenellä sellainen sattui olemaan. Vanhemmat väet menivät tavallisesti rippikirkkoon, jolloin he noudattivat katekismuksesta saamiaan opetuksia: paastota ja ruumiillisesti itsensä valmistaa. Isäni antoi vähän arvoa paavillisille tavoille, mutta äitini niitä noudatti.

Pääsiäinen oli toinen suuri juhla, nuoren väen odottama aika. Nuori väki sai näet silloin vapaasti leikkiä ja iloita. Jokaiseen taloon tehtiin keinuja. Niitä oli kahdenlaisia: peruskeinuja ja ympärikeinuja. Toinen yleinen leikki oli pipun lyönti. Kaltevalle pinnalle, jonkin tukin varaan asetetun lankun päähän pantiin pyöreän kartion muotoinen 10—15 sm pituinen pipu, jota viskeltiin noin puolen metrin mittaisella mailalla. Kuka sai useamman mailan mitan, hän oli voittaja. Kuivalla ajalla sunnuntai-iltapäivillä lyötiin kiekkoa, pelattiin poltto- ja ilmapalloa. Pienet pojat heittivät nappikuoppaa, isommat rahasarkaa. Jotkut miehet pelasivat korttia, mutta sitä pidettiin syntinä.

Helluntai oli helkajuhla. Nuori väki kerääntyi helavalkeiden ympärille, jolloin leikittiin piirileikkejä ja laulettiin:

Herran terttu, kullan nupppu,
sokeritoppa trallaa.
Sinua minä rakastan
ja laulelen heleijaa.

Suven juhla juhannus oli siitä huomattava, että silloin lehtimaja tehtiin jokaisen kodin pihaan ja huoneiden seinät koristeltiin oksilla ja permanto lehdeksillä.

Suvella käytiin sunnuntaisin ehtoopäivisin marjassa. Soilla kasvoi muuraimia, joista kypsyi hillikoita, lähelsillä kumpareilla, jopa pellon pyörtänöillä punottivat mansikat. Metsät olivat mustikkaa kasvavia alueita, soilta ja kankailta kerättiin saavillisia puolukoita. Harvemmin niitä hillottiin, useimmin sotkettiin nuijalla rikki ja sekotettiin ruisjauhoja joukkoon, tehtiin pöpörää. Suurta herkkua olivat syksyllä kaskinauriit, joista tehtiin naurishautaa tai niitä keitettiin muuripadalla väelle jälkiruuaksi.

Tavallisesti, arkioloissa, elämä oli Halkivahassa hiljaista. Vienankarjalaisia, Uhtuan ja Vuokkiniemen poikia liikkui laukku selässä myys-

kennellen kangastavaroita. Heillä oli yöpymispaikkansa mm. kotonani. He saapuivat tavallisesti lauantaina ehtoopäivällä, olivat sunnuntain ja poistuivat maanantaina. Vuorokauden ylöspito maksoi 15 p. Toisinaan ei otettu mitään. Talossa he liikkuivat vapaasti kuten kotonaan.

Vaskelan Matti oli porvari. Hän osteskeli taloista voita ja eläimiä välittäen niitä kaupungin kauppiaille. Vakkalalla oli puotitavaraa kammiossaan. Häneltä sai ostaa kahvia ja sokeria, fosforoituja tulitikkuja ja vesirinkeliä. Helander asui lähellä Lettosiltaa. Hän myyskenteli lasitavaroita ja osteli kutunjuustoja ja jauhoja. Näitä nämä kyläkauppiaat kuljettivat Forssaan, josta toivat paakarien pullaa. Mäkelän Iisakki lumpusteli. Samalla asialla hän myyskenteli savipesäpiippuja, sormustimia, kampoja ym. Toisinaan liikkui kylällä pienenkaupan kuljettajia. Huomattavin heistä oli Backman-niminen entinen ruotusotilas, suurikokoinen mies ja tavoiltaankin yhä karski sotilas. Tampereelle kuljetettiin heiniä, viljaa ja leipää. Kyytimiehet saivat käyttää 10 p. matkarahaksi.

Syyskesällä kävi kotoni karja Kotoniityllä, mutta siitä huolimatta susi tuli laumaan. Joosen mökki oli lähellä niityn aitaa. Siellä katseli pikkutyttö ikkunasta ja ihmetteli: »Mittääs toi talon karja niin karraa ja porraa ja on koiriaki hännäsä?» Ukko arvasi tilanteen, sieppasi seipään ja läksi huutaen niitylle. Myös isäntä kuuli Moisioon eläinten hätähuudot ja riensi apuun. Sudet pakenivat, mutta ennättivät tärvellä kahta lehmää, joista toinen täytyi teurastaa. Samana syksynä olivat hevoset Ilveksenniityllä. Sinnekin tuli susi tavoittamaan varsoja. Hevoset piirittivät suden keskelleen, varsat jäivät ulkopuolelle. Siinä alkoi ankara potkimnen ja kiljuminen. Vain erästä vanhaa hevosta susi ennätti riipaista takajalkaan, joka aikaa voittaen parani, niin että hevosta vielä voitiin käyttää kotoajoissa.

Eevertti Vehmas.

Useita alakertoja, joista viimeinen 2. 8. 49.

Salaperäinen kalastajaukko runoilijan rakkaustarinaa järjestämässä

Vuoden 1800 tienoissa vietettiin maaherra E. G. von Willebrandin loistavassa palatsissa Jokioisissa kesäiseen aikaan ylhäistä elämää. Turun sivistyneistön eturivin jäsenet akatemian kanslerista, hovioikeuden presidentistä ja korkeimmista hallitusherroista lähtien tekivät näet lukuisia vieraskäyntejä Jokioisiin, jonka uusi palatsi, puisto, kasvihuoneet ym. laitokset ja ennen kaikkea vierasvarainen isäntäväki tarjosivat runsain määrin mahdollisuuksia viehättävään ajankuluun. Kesällä 1800 oleskeli siellä myös runoilija *Mikael Choraeus*, aikansa romantiikan ihailtu edustaja, Franzénin hengenheimolainen, hyveen ylistäjä ja sittemmin loistavasanainen saarnamies. Hän oli edellisenä vuonna tullut kotiopetta-

jaksi Willebrandin perheeseen. Hänen henkevä vaikutuksensa tuntui Jokioisissakin. Lemmentarina, joka täällä sattui 25-vuotiaan runoilija-maisterin osalle, sytytti hänen poveensa »uuden tulen, kuumemman kuin mikään aikaisempi». Se jätti hedelmällisen jäljen hänen runouteensa ja aiheutti päiväkirjan, johon sisältyi viitteitä tuosta rakkaudesta ja joka säilytti lehdillään monien kymmenien Jokioisissa vieraillelden nimet, joukossa kuuluisuuksiakin. Kirja oli sijoitettu vähäiseen huvimajaan, jonka Willebrand oli rakentanut kartanon alla kosken suvannossa olevalle pienelle saarelle. Kapeata siltaa myöten kartanon vieraat tekivät majalle retkiään seurueina tai haaveellisimmat yksin. Päiväkirjan punaisen ranskalaissiteen kannelle on painettu: Fiskar Gubbens bibliothek. Tuo kalastajaukon kirja oli kauan aikaa Jokioisten kartanossa, kunnes E. G. von Willebrandin jälkeläiset ottivat sen 1930-luvulla haltuunsa.

Kesällä 1800 käyskenteli nuori runoilija Mikael Choraeus Jokioisten kartanon englantilaismallisessa puistossa usein yksin, miettiväisenä, surullisena ja luki itsekseen liikuttavia kohtia virsikirjasta tai jostakin muusta kirjasta. Hän oli rakastunut kauniiseen tyttöön, joka myös oleskeli Willebrandin perheessä. Eräänä päivänä runoilija kohtasi puiston takalistolla vanhan pitkäpartaisen ukon, jonka yllä oli pitkä musta takki, jaloissa valkoiset rohtimiset housut, siniraitaiset sukat ja pohjalaiset pieksut, päässä punainen myssy. Runoilijasta ja ukosta tuli ystävykset. Vanhus kertoi Choraeukselle elämänvaiheitaan, miten hän oli nähnyt parempiakin päi-

viä ja saanut hyvän kasvatuksen. Mutta sitten onnettomuudet olivat alkaneet häntä seurata ja hän vetäytyi maailmasta saaden suojapaikakseen pienen huvimajan suvannon saarella. Autuaan eukkonsa muistoksi hän oli istuttanut yksinkertaisia lemmenkukkia polkujen varsille, joita pitkin hän käyskenteli. Ukko oli joskus, kun piippuineen talviehtoisin istui

takan ääressä, toivonut kynää, mustetta ja kirjaa, johon saisi mietteitään merkitä. Nyt nuorukainen, kuten ukko runoilijaa kutsui, täytti hänen toiveensa. »Kuinka onnellinen olisikaan ihmiskunta», sanoi Choraeus kirjaa tuodessaan, »jos tuhannet kirjat sisältäisivät samaa kuin tämä, olisivat tyhjiä. Monilla on tuhansia kirjoja, mutta ei yhtään tosi ajatusta päässään, ei yhtään jaloa tunnetta rinnassaan. Luonto on kaunein kirja. Hiljalleen ohivirtaava joki opettaa, kuinka meidän pitää elää, ja jokainen auringonlasku, kuinka meidän pitää kuolla.»

Nuorukaisen ja ukon väliile sukeutui päiväkirjan lehdillä keskustelu, josta pian ilmeni runoilijan rakkaustarinakin. Mutta rakastavaisten tielle nousee niin helposti ristiriitoja. Kalastajaukko kertoi kaikessa viattomuudessaan nuorukaiselle, että hän oli jo edellisenä kesänä sattumoisin nähnyt polullaan valkean neidin. Syksy saapui ja neito katosi, mutta kevään koittaessa hän taas palasi. Ukko kyseli nyt nuorukaiselta, kuka mahtoi tuo neito olla, ja sai kuulla hänestä ylistyksiä: Neidolla oli suuret, kauniit silmät, mitä jaloin sydän, palavin tunne, tosin ymmärrys ja onnellisin mielikuvitus ja lisäksi mitä miellyttävin ulkomuoto ja ystävällisin käytöstapa. — Luulisiko nuorukainen neidin välittävän köyhän ukon hellyydestä? Kalastajavanhus oli ilmeisesti rakastunut neitoon. Runoilija arveli, että neiti kyllä piti kaikista, jotka rakastivat kaunista luontoa, ja löytäisi sisäistä iloa, kun saisi käydä kalastajan majassa. Mutta kun nuorukainen näin kauniisti puhui tytöstä, havaitsi ukko runoilijankin katsoneen liian syvälle neidin silmiin. Hän ei silloinkaan vielä tietänyt nuorukaisen oikeata suhdetta neitiin ja pyysi hänet puolestaan tätä kosimaan, vaikka jo epäilikin, että runoilija puhuisi oman sairaan sydämensä puolesta. Mutta nuorukainen oli jalo ja vastasi: »Jos tahdot saada puolison, joka kirkastaa ehtoosi ja tekee ne elämäsi onnellisimmiksi, niin valitse hänet. Olet näkevä, kuinka hänen sielunsa elävöittää hänen sanansa ja jokaisen kasvonpiirteensä, kuulisit millä sävyllä hän puhuu jaloudesta . . . ja sinä kiittäisit Jumalaa, että olet saanut elää niin kauan . . .» Nyt toki vanhus huomasi, että runoilija itse rakasti samaa neitoa, eikä tämä sitä kieltänytkään. Hän ei vain tullut milloinkaan edes ajatelleeksi, että hän voisi ansaita niin suurta onnea, kuin tytön omistaminen merkitsisi. Mutta ukon ja nuorukaisen välit viilenivät ja rakkaus neitoon muuttui kalastajaukolle kuin utukuvaksi, johon sisältyivät »ilo, toivo, onnellisuus — ne jumalallisuudet, jotka mielikuvitus on luonut ja jotka ilahduttavat elämää».

Sillä välin oli ukon majaan ilmaantunut tuo unelmoitu tyttö ja kirjoittaen nimensä päiväkirjaan ilmaisi itsensä: *Eve Christi Loffman.* Tämä nuori ja viehättävä mademoiselle oli runoilijan salaisten ajatusten ja rakkauden kohde. Hän näyttää olleen kovin kaino eikä usein päiväkirjan lehdillä vastannut runoilijan tunteisiin.

Pian loppui kesä, ja molempien rakastavaisten piti matkustaa pois, takaisin Turkuun. Choraeuksen oli ikävä erota Jokioisista ja häntä suretti ristiriitansa kalastajaukon kanssa. »On osani, että surun katkerin tuntein jätän kaikki paikat, missä olen ollut onnellinen», hän kirjoitti runo-

muotoon. »Kadotanko vielä kaiken onnettomuuden kukkuraksi niiden ystävyyden, joita hellästi rakastan?» Vanhuksenkin oli paha olla nuorten lähdöstä ja hän kirjoitti nuorukaiselle rukoilleensa Jumalalta paljastetuin päin: »Jos omia vikojani itken, millä suututan Sinut? Jos minä toisten vikoja itken, suuri Jumala, anna minulle anteeksi.»

Elok. 30 pnä Eve Christine kävi viimeisen kerran vanhuksen majassa ja merkitsi kirjaan runosäkeen, jossa hän tunnusti itselleen jääneen kesästä muiston, joka ei ollut lyhyt kuten ilon hetket. Hänenkin rakkautensa Choraeusta kohtaan oli varmaan syttynyt. Ja runoilija kiitti jäähyväisiksi vanhusta: »Jos varjossasi olen tuntenut jotain jaloa, niin anna näiden tunteiden mukaani siirtyä ja ota jäähyväisiksi salattu kyyneleeni...» —

Seuraavana päivänä nuoret matkustivat. Choraeus kirjoitti pian sen jälkeen ystävälleen Franzénille: »Mademoiselle Loffmanista olisi tullut kalastajan puoliso, ellei ukko G. olisi pilannut koko asiaa... Loffman on todella onnellinen monien ominaisuuksiensa puolesta ja ansaitsee kaikkien kiintymyksen, mutta myös onneton monista väärinkäsityksistä. Pidän paljon hänestä...»

*

Syyssuvesta samana vuonna kävi Mikael Choraeus jälleen Jokioisissa, vaikkei enää ollutkaan Willebrandin palveluksessa. Hän vietti silloin muistorikkaan hetken ukon majassa kertoen tunteitaan runon säkeillä, joista kaiho ja kaipaus kuvastui. V. 1802 ei ukkoa käynyt monikaan tervehtimässä. Syksyllä Choraeuksen lämmin suosija runoilija Franzén kirjoitti päiväkirjaan tunnepitoisen runon, kertoen siinä nähneensä vanhuksen Jokioisten romanttisella rannalla, nähneensä ilon, joka oli tuotu sulojen hovista, hymyilevän sammalmajassa putouksen rannalla. Mutta ei mikään enää liikuttanut vanhuksen mieltä, kertoi Franzén. Tuuli oli irroittanut hänen kirjastaan ne lehdet, missä ystävyys oli merkinnyt viipyvää nuoruuden tunteen muistoa. Hänen majansa oli autio, hänet oli unohdettu metsään. »Siellä minä löysin hänen hahmonsa; vain hänen kaipauksensa oli uskollinen. Ja kuulin autiudessa hänen äänensä. Asettuen kalliolle hän sanoi: Kaksi ystävää Auran rannoilta oli yksinäistä kuin minä. Toinen oli ruusu ylhäisten joukosta, taiteen jalostama. Hän kaipasi kuitenkin komean palatsin ikkunasta tänne alas. Toinen oli lintu, joka kätkeytyi lehtoonsa. Kuuntelevat nymfit viehättivät ja kiusoittelivat. Mutta ah, ennen keskikesän hetkeä putosi ruusu myrskyssä ja laulaja pakeni.»

Franzén viittaa tässä Eva Loffmanin surulliseen kohtaloon. Tämä 28-vuotias neito oli jo kuollut kesäkuun 16 pnä 1802. Hän oli pahasti vilustunut palatessaan yliopiston promootiotanssiaisista. Ja muutamia päiviä sen jälkeen Choraeus matkusti pitkäksi aikaa Ruotsiin. Kun laiva purjehti Ruissalon ohitse, jossa runoilija myös oli viettänyt Eva Loffmanin läheisyydessä muistorikkaita hetkiä, kirjoitti hän jäähyväisrunon rakastetustaan, tästä »jaloimmasta kukkasesta». »Jokioisten kalastajaukko kätkee kirjansa, kun on lukenut viimeiset kirjoittamansa säkeet, verhoaa

harppunsa kaipauksen huntuun, laulettuaan ensin muistolaulunsa.»

*

Ja vielä kerran Choraeuskin palasi Jokioisiin käydessään Suomessa viimeisen kerran 1805. Siellä tutussa majassa hän näki »kyyneleiden virtaavan erään nimen ääressä, jota täällä ei voi unohtaa. Oi, millä elävällä ilolla minä näkisin Sinut uudelleen, aukaisisin Sinun rauhallisen majasi oven, jos Sinä takaisin saisit sen ystävän, jota Sinä itket, ja jos minä kohtaisin täällä saman piirin kuin ennenkin.»

Mutta pian kadotti kalastajaukko viimeisenkin siteen, joka hänet maan päällä pidätti, kun Choraeus kuoli 1806. Ukko silloin huokasi: »Nuorukainen oli niin hyvä, että hän siksi kypsyi aikaisin taivasta varten. Miten on ihanaa muistaa, kuinka totisesti hän lauloi hyveen ja uskonnon suuresta arvosta, lauloi ystävyyden autuudesta. Monesti hän kykeni sävelillään lohduttamaan minua, niin että vanhuuteni myöhäissyksyssäkin tunsin itseni nuorentuneeksi... Hänellä oli niin kiire etsimään kuolemaa ja tulemaan Jumalan luo. Oi, milloin kohtaan hänet siellä ylhäällä!»

Ukon täytyi yhä elää, mutta hän kävi entistä hiljaisemmaksi ja maailmalle vieraammaksi. Joku matkailija häntä vielä kävi tervehtimässä. Kesällä 1807 luutnantti Carl Ramsay koetti luonnostella päiväkirjan lehdille ukon elämän symbolit uskon ankkureineen, kärsimyksen risteineen ja voiton seppeleineen. Ukko itse ei enää päiväkirjaan usein kirjoittanut, mutta hänen mielialojaan toiset kuvailivat, kuten B. Nordin samana kesänä: »Kohtalon rautakäsi näyttää Sinulle valmistavan pitkällisiä päiviä elosi syyspuolellakin.» Pian Nordinkin jättää ikiajoiksi ukon ja vakuuttaa jäähyväisissään muistavansa aina tämän opetuksen: Vain hyve suo todellisen kunnian, ja surukin on hyödyksi.

Willebrandin orvoiksi jääneet tyttäretkin kaipaavat menneitä aikoja, ja Gustava von Pahlen (o.s. Willebrand) merkitsi päiväkirjaan suomea tavoitellen:

Den 29 Augusti 1822
Ej ollä ajatt nin kuin olli änän
Ändisät ajat on ollu ja männät.
Tulle—Tulee

G. v. P.

Hän muistelee vielä kalastajaukon opetusta: »Nuorukainen, nauti viisaasti kesäpäivästä, jotta voisit talven kestää autuaasti. Älä väsy murtamasta vaivan kuoria. Kerran saavutat sen kätkössä olevan sydämen. Silloin on elämäsi tuskan pilvi hälventyvä iltatähtesi ympäriltä.» Ja ukko valittaa vielä kerran: »Pian minut unohdetaan, sillä ystävät aikovat erota minusta. Katkera kalkkini tyhjennetään ja minut kätketään maan rauhaan.» Viimeiset ystävät vastaavat, että kun he rakastavat synnyinseutua ja pitävät arvossa ukon hyveitä. Voisivatko he silloin unohtaa häntä? »Suruisista vanhuuspäivistä tulet vapautumaan. Entisyyden muiston kera kohoat valon isän luo. Niin pitää auringon vielä loistaa elosi iltana puhtaana ja kirkkaana. Älä enää valita, että surutkin tulevat osaksesi. Missä on hän, joka ilosta nautti täysin mitoin? Ukko, ilon täydellisyyttä ei täällä maan päällä saavuteta. Jos kohtalo tahtoo painaa Sinut surun taakkojen alle, niin rintasi hyveiden avulla olet voitollisesti kaatuva.»

Päiväkirja päättyy siihen, kun Willebrandin perheen jäljelläolevat jäsenetkin näyttävät muuttaneen pois Jokioisista.

*

Kuka oli tuo salaperäinen ukko, milloin hän kuoli? Oliko hän ollenkaan todellisuus? Choraeus kirjoitti kerran päiväkirjaan kalastajaukosta: »Hän on se rehellinen hyve, joka hiljaisuudessa täyttää tehtävänsä ja on tyytyväinen.» Ukko oli vain mielikuvitusolento, jonka Choraeus oli luonut. Hän esiintyi kaksoisolentona: nuorukaisena ja kalastajaukkona keskustellen itsensä kanssa eri ikäkausien ajatustasolta. Kun hän vielä silloin tällöin esiintyi omalla nimellään, hän sai kolmiolentonsa näyttämään luonnolliselta. Hänellä oli tunnuslauseena: Se, mikä ilahduttaa, on aina todellista. Traditio runoilijanuorukaisesta ja kalastajaukosta eli niin kauan kuin päiväkirjaa käytettiin ja runoilijan rakkaustarinan muisto piti sitä yllä. Kun Choraeus ei enää voinut esiintyä kalastajaukkona, puhuivat toiset hänen suullaan. — Vanhuksen opetuksiksi sovitetut ajatukset tässä ovat olleet Choraeuksen runoista ja kirjoituksista.

Mutta sen verran oli kalastajaukossa todellisuutta, että majassa oli kuva pienestä kiltistä tontusta, jolla oli pitkä parta ja punainen myssy päässä!

Esko Aaltonen.

Forssan Lehdessä 30. 8. 49.

Haipon tuohikattoiseen torppaan tutustumassa.

Edessämme oli erämaan torppa sellaisena kuin se oli ollut ehkä vuosisatoja sitten. Vaikka tulomatkamme loppuosa oli ollut tähän tunnelmaan valmistautumista, se yllätti meidät sittenkin. Peninkulman verran olimme rämpineet poluttomia korpia kallioiden tai soiden keskellä lymyävältä mustavetiseltä järveltä ja umpilammelta toiselle, ja vain kerran oli ihmisasunto reittimme varrelle sattunut. Ruostejärven Reunaselta painuimme metsäpolulle, joka kuitenkin Kolmikkaan järvelle ehtiessämme hukkui. Siten tuli Hakolammi, Paskolammi, Mustajärvi ja vihdoin päämäärämme Haippojärvi, jonka läheisyydessä Tammelan Kallion kylään kuuluva Haipon torppa sijaitsee. Oppaanani olevan veljeni yhä märemmäksi käyvästä 'pusakanselästä' näin, että vauhtimme oli ripeä, ja kuitenkin kello osoitti matkaan kuluneen aikaa lähes parisen tuntia. Torron kylästä käsin tänne ei olisi ollut matkaa kuin nelisen kilometriä, ja siitäkin vielä osan olisi päässyt pyörällä ajamaan ja niinikään Patamon kautta olisi pyörällä päässyt kolmisen kilometrin päähän, mutta olimme valinneet tämän reitin, koska se oli veljelleni aikaisemmilta marjamatkoilta tuttu.

Pysähdyimme epätodellista tunnelmaamme selvittelemään. Torppa oli järveen viettävällä, tiuhan metsän ympäröimällä eteläisellä rinteellä.

Ylinnä oli asumus. Aikoinaan siinä oli ollut vain yksi huone, nähtävästi savupirtti, mutta myöhemmin oli rakennettu välikkö ja sen jatkoksi toinen huone, mikä kuitenkin oli jäänyt vain kehäksi, sillä siihen ei koskaan ollut saatu välikattoa eikä permantoa, eikä siihen ollut hakattu edes ikkunareikää. Mikään eilisen päivän tuote ei sekään ollut, koska siinäkin oli vielä malkakatto, kuten rakennuksen vanhemmassakin osassa. Vaikka tupa oli rakennettu jyhkeistä, tervaisista hongista, oli ajan hampaan jäljet siinä selvästi näkyvissä.

Kauniin vihreän pihanurmikon länsipäässä oli olkikattoinen riihivanhus, itäpuolella, lähinnä järveä sauna ja eteläpuolella piahto, ladontapainen, sikolätti ja pari pienehköä koppia, myös kaikki nämä olkikattoisia. Tuvan peräikkunan edessä oli tuuhea pihlaja ja perunamaan laidassa pari vanhaa omenapuuta.

Katselimme, ihailimme ja ihmettelimme. Elokuinen päivä paistoi pilvettömältä taivaalta, ja kun tänne ei sopinut kylmä läntinen tuulikaan, oli lämmintä ja leppoisaa. Kaiken kohtuuden nimessä lämpiämässä olevan riihen edustalle olisi pitänyt ilmestyä hurstimekkoisen, virsujalkaisen vaarin viikatetta hiomaan tai varstan siteitä kiristelemään, mutta pienoiseksi pettymykseksemme tuvan välikköön ilmestyi siniseen puuvillahameeseen pukeutunut kumisaapasjalkainen neitonen. Pettymyksemme ei kuitenkaan kestänyt kauan, sillä saatuamme kutsun astua tupaan unohdimme hetkeksi kaiken muun — niin anteeksi vain, vieläpä herttaisen kutsujammekin.

Tupa oli sisältä yhtä aito kuin ulkoa päinkin. Oviseinustalla oli paasinen panko — yläosa tosin tiilistä muurattu. Tulisija oli avonainen kuin ahjo. Padat ripustettiin raakkuun, joka kiertyi katosta permantoon ulottuvassa kiinnityspuussa. Permanto oli tehty paksuista ja leveistä palheista ja se oli pahasti kumpuileva.

Ilmeisesti se oli tehty pelkän maan päälle, eikä pohjaa ollut huolittu suoria, tai sitten se oli aikojen kuluessa painunut. Ikkunaseinillä olevat penkit olivat niinikään leveistä puolikkaista, ja levyyttä oli kattopalkeissakin. Vaikutti siltä, kun koko tupaa tehtäessä ei olisi käytetty lainkaan sahaa, sillä myös tuohia ja malkoja kannattavat vesikaton varppeet olivat palhottuja ja vuoliaiset niinikään kirveellä katkaistuja. Sisustuksena oli pöytä ja kaappi sekä luuttinkisänky. Orsilla oli kaikenlaisia käyttöesineitä: karstoja, häkylä, tuohirasioita ja vakkoja, höyliä, valjaita jne. Tietenkin oli myös rukki, kiiltävän mustiksi patinoituneilla seinillä pellava- ja villalankoja, pienellä hyllyllä Raamattu, Uusitestamentti, virsikirja, almanakka ja silmälasit. Uudentestamentin oli saanut Serafia Matintytär Haippo v. 1867 rippikoulumuistona ja tunnustuksena hyvästä lukutaidostaan. Leveässä ja matalassa ovessa oli sepän tekemä lukko, jossa oli puukuori, pangon edessä oli kolmijalkapannu, pari pataa ja muita keittovälineitä.

Torpassa asui Josefiina Haippo tyttärensä Ailin kanssa. Tyttäreltä saimme kuulla, että äiti oli marjassa, mutta tulisi varmaan pian. Hän itse oli juuri ollut kesantoa kunnostamassa, mutta tullut riihtä katsomaan ja samalla sopi antaa hevosen haukata. Peltoa tilalla oli vähän yli kolme hehtaaria ja saman verran metsää. Totesimme, että maat olivat kivisiä, mutta erittäin hyväkasvuisia, eikä halla ollut vieraillut lainkaan. Kaiken työn tekivät torpan asujat itse. Peltoja kynnettäessä oli käytettävä myös sahroja, koska aura ei käynyt kivisimmissä paikoissa. Kaikki vilja puitiin riihessä, siis myös kaura ja ohra. Heinän he tavallisesti ostivat kasvavana. Talossa oli hevonen ja pari lehmää.

Siinä keskustellessamme ja peltoja katsellessamme — ihailimme myös mustavetistä, vuoroin kallio-, vuoroin suorantaista Haippojärveä, jossa ei vuosiin ollut kalastettu —, saapui kotosalle myös talon vanhempi nainen, 65-vuotias, vilkasliikkeinen Josefiina Haippo. Johdatimme puheen torpan alkuvaiheisiin, mutta siitä hänellä ei ollut paljon tietoa. Kertoman mukaan tämän piilopirtin olisi rakentanut jo-

ku virastaan erotettu pappi, ja sitten se oli ollut Haippojen hallussa niin kauan kuin tiedetään. Kun saimme kuulla, että talossa oli tallella joitakin vanhoja verokuitteja, pyysimme niitä nähdäksemme. Kuiteista sitten totesimme, että Henrik Haippo oli v. 1850 maksanut kruununveroa (Krono-Utlagar) 91 ja kolme neljäsosa kopekkaa hopeana. Seuraavana vuonna vero oli lisääntynyt 94 kopekkaan. V. 1860 Heikki Haippo oli suorittanut 'kruunun maksoa' jo 1 ruplan 79 kopekkaa hopeana. Seuraavana vuonna min 4 ruplaa 16 kopekkaa. Joose Haipon 'kunnallismaksot' olivat v. 1883 olleet 4 markkaa 82 penniä. Valitettavasti talossa oli nykyisen emännän veljen kuoleman jälkeen seitsemän vuotta sitten pidetty huutokauppa, jossa oli myyty paljon vanhoja esineitä, mm. useampia suusta ladattavia pyssyjä. Ja pyssyt olivatkin olleet tarpeellisia, sillä vielä Josefiinan isän aikana sudet ja karhut olivat olleet niin yleisiä, että karjaa oli ollut niiden takia paimennettava aivan kotinurkissakin.

Vanhempi emäntä tuntui olevan oloonsa varsin tyytyväinen, mutta hänen tyttärensä kertoi kaipaavansa hieman lähemmäksi muita asumuksia. Tuvan kylmyyttä sentään Josefiina-emäntäkin valitteli: talvella tarvittiin nukkuessa jopa kolmet vällyt, jos mieli sulana pysyä.

Ennen lähtöämme vilkaisimme vielä laskettavana olevan kehikon puolelle. Mikäli hämärässä näimme, oli siellä enimmäkseen vaimoväen tavaroita. Orsilta riippui vällyjä, raanuja, raiteja ja muuta vaatetta, seinillä oli lankoja, kuivattu lampaanlapa, käyttöesineitä jne. ja lattialla mm. taikina- ja lihatiinu sekä joitakin kiuluja ja kippoja.

Kun jälleen olimme painuneet korven kätköihin, kohahti läheisestä puusta lentoon suuri kanametso ja vähän sen jälkeen pari teertä aidontaen erämaan tunnelmaa. Pitkän tovin astelimme äänettöminä äsken näkemäämme muistellen ja yhä uudelleen ihmetellen, että Lounais-Hämeessä, linnuntietä vain parin peninkulman päässä Forssasta saattoi olla vielä kolkka koskematonta hämäläistä asutusta sellaisena, kuin se oli ollut monta miespolvea sitten.

Esko Viljanen.

Forssan Lehdessä 1. 9. 1949.

Kaksi yhteiskoulun opettajaa sanomalehtimiehinä.

Forssan Sanomain kaunis mutta lyhyt tarina

V. 1902 oli Forssan yhteiskoulun johtajaksi sekä suomen kielen ja historian opettajaksi kiinnitetty 30-vuotias maisteri *Jooseppi Aleksanteri Sajaniemi*, loppelaisen taitosepän poika, sukunimeltään alkujaan Dahl. V. 1904 valittiin saman koulun venäjän kielen opettajaksi 23-vuotias ylioppilas *Santeri Nyberg*, joka myöhemmin otti nimekseen *Nuorteva*. Nämä kaksi intomielistä ja

nuorekkaan ihanteellista miestä suorittivat hyvinä toveruksina väsymätöntä valistustyötä kaikkien kansankerrosten keskuudessa, sekä Forssassa että sen ympäristöllä.

Nuo miehet perustivat myös Lounais-Hämeen ensimmäinen sanomalehden. Mitään osakeyhtiötä tuekseen muodostamatta nämä toverukset lähettivät *Forssan Sanomain* ensimmäinen näytenumeron julkisuuteen marraskuun 29. pnä 1904. Lehden vastaavaksi toimittajaksi ilmoitettiin Joos Sajaniemi. Aleksanteri Nybergin nimi oli tilaustarjouksen alla ja hän myös oli kirjoittanut 'Aamun sarastaessa'-nimisen pääkirjoituksen, joka niin nuoren miehen kynästä lähteneeksi osoitti valtiollisten asioiden tarkkaa seuraamista sekä samalla aikakaudelle ja nuoruudelle ominaista lennokasta sanontaa ja ihanteellista mieltä.

Uuden sanomalehden lähin tarkoitusperä oli tulla paikkakunnan asukkaiden yhdyssiteeksi kaikissa taloudellista ja yhteiskunnallista elämää koskevissa kysymyksissä. Kulttuurielämän monipuolinen nousu olikin paikkakunnalla synnyttänyt yleisen kaipauksen ja toivomuksen saada tänne oma sanomalehti, »yhdistävä side ja edistyksen ajaja«, kuten Sajaniemi myöhemmin selitti. — Puoluetunnuksista ei puhuttu mitään.

Vuoden 1905 alusta Forssan Sanomat alkoi ilmestyä 3 kertaa viikossa, Hämeenlinnassa painettuna. Vuosikerran hinta oli 3 mk, postista tilattuna 4:18. Toimitus lupasi, että jos tiheästi asutuissa kyläkunnissa kertyisi vähintään 50 tilausta, lehti kannettaisiin tilaajille kotiin — seikka, johon eivät nykyiset lehtikustantajat uskaltaisi mennä.

Forssan Sanomat sai, kuten se oli odottanutkin, suhteellisen paljon kirjoitusavustuksia. Oli kyläkirjeitä eri puolilta Lounais-Hämettä, jopa toisinaan Uudenkylän ja Kuustonkin kuulumisia, oli myös runoja, kertomuksia, käännöksiä sekä melkoisesti uutisia, lähinnä seurojen toiminnasta, teatteriharrastuksista jne. F.S:n ensi aikojen avustajista mainittakoon opettaja *Tarmo Hirsjärvi*, joka kirjoitteli vielä siihen aikaan vain maamiesseura- ja osuusmeijeriasioista, tehtaalainen *Juho Rantanen*, jonka kirjoitukset koskettelivat sellaisia kysymyksiä kuin työväen kesäsiirtolahanketta, työpäivän pituutta sekä seuratoimintaa ja joista parhaat pääsivät pääkirjoituksen paikalle. Portaalainen metsäkasööri *Eemil Husgafvel* kirjoitteli muistelmia ja kertomuksia, havaintoja maalaisnuorisosta ym., *Jalmari Sjöstedt-Järviö* runoja jne.

Aika usein julkaistujen Forssan kirjeiden alla oli nimi *Nyyrikki*. Sen takana oli Sajaniemi itse, mutta voi olla mahdollista, että Nyberg-Nuortevakin oli toisinaan Nyyrikkinä. Noissa Forssan kirjeissä varsinaisesti käsiteltiin paikkakunnan asioita, tehtiin ehdotuksia, paljastettiin epäkohtia. Niissä puhutaan Forssan kaduista, sähköstä, postista, torista, saunaoloista, katuvalaistuksesta jne. Esitettiin, että olisi syytä ruveta ajattelemaan Forssaa kaupungiksi, olisi saatava uimahuone, järjestettävä ulkoilmasoittoa, sijoitettava Ronttismäkeen ja Uuteenkylään postilaatikoita. Korkeavahaan taas olisi saatava näköalapaviljonki, jotta sinne voitaisiin suvisin järjestää soittoa ja laulua. Kaikki tällaiset hyvät aloitteet esitettiin kuitenkin vaatimattomasti, ilman lähempiä perusteluja, ilman lausuntoja, ilman suuria otsikoita. Siihen aikaanhan sanomalehdet eivät vielä käyttäneet haastattelumuotoa, ja lähes kaikki uutiset julkaistiin ns.

miinusmuotoisina ilman muuta otsikkoa kuin että ensimmäinen sana oli ladottu lihavalla. Vain sellaiset jymyuutiset kuin suurlakko sekä syyskuussa 1905 tapahtunut Minkiön junaryöstö varustettiin erillisellä otsikolla ja oikeudenkäynti noita kolmea junarosvoa vastaan selostettiin laajasti.

Tässä ei ole nyt mahdollisuutta sen laajemmin selostaa Forssan Sanomain sisältöä. Forssan ja koko Lounais-Hämeen asioita käsiteltiin tuohon aikaan niin monissa lähikaupunkien sanomalehdissä, että Forssan Sanomain oli vaikeata niiden kanssa kilpailla. Huomattava osa paikallisuutisistakin oli siis lainatavaraa, puhumattakaan yleisistä koti- ja ulkomaanuutisista, jotka kirjapainossa otettiin täyteladelmasta. Eihän F.S:lla ollut vakinaisia toimittajia, jotka olisivat istuneet puhelimen ääressä kuten nyt Forssan Lehdessä. Alituista harmia oli siitä, että toimitus ei voinut valvoa, mitä lehteen tuli ja miten korehtuuri luettiin. Syyskuussa 1906 kirjapainossa oli F.S:iin sysätty Hämeen Voimasta lainattu, ranskasta käännetty kirjoitus 'Venäjän jättiläiskamppailu'. Forssan Sanomat sai sen johdosta syytteen majesteetinrikoksesta, eivätkä siinä mitkään selitykset auttaneet. Kun asiaa oli kolme vuotta pitkitetty, Nuorteva joutui siitä puoleksi vuodeksi vankeuteen — ties millä tavalla hän saattoi pelastaa ystävänsä Sajaniemen pälkäästä ja ottaa syyt niskoilleen. Kerran taas (1906) toimestaan erotettu työväenagitaattori K. Tuominen oli lähettänyt vääristellyn sepustuksensa suoraan Hämeenlinnaan, ja kirjapaino painatti sen F. S:iin toimituksen suureksi harmiksi. »On todellakin surkeata toimittaa lehteä, kun toimituksen tietämättä lehteen pannaan mitä tahansa», valitti toimitus.

Suurlakon jälkeiset sekavat ja kiihkeät puolueolot pahensivat huomattavasti puolueettoman F.S:n asemaa ja vähensivät sen kannatusta. Työväenyhdistys piti sitä porvarillisena ja »kapitaalia kannattavana«, eikä suostunut siinä julkaisemaan ilmoituksiaan. Kerran Sajaniemi tuskastuneena kirjoitti: »Asiat ovat nykyään niin sekaisella kannalla, ettei oikein tiedä, missä ollaan, mihin puolueeseen kuulutaan ja miten pitäisi toimia. — On kielletty avustamasta tätä lehteä, koska se muka on kapitaalin eikä työväen lehti.» Ja eräässä toisessa kohdassa Sajaniemi taas valitti: »Tällaisina murrosaikoina on mahdoton toimia loukkaamatta ketään. Mielipiteet ovat siksi erilaiset. Ja vielä hullummin käy, jos yrittää asettua puolueettomalle kannalle. Silloin saa kaikki niskaansa».

Marraskuussa 1905 toimitus kohdisti sanansa lehden lukijoille: «Vaikea ensimmäinen vuosi lehtemme elämässä on loppumaisillaan. Raskaasti on tuon elämän ylläpitäminen levännyt sen toimittajien harteilla — —». Sensuurin kahleet oli nyt kuitenkin suurlakon ansiosta murrettu. Mielet olivat käyneet rohkeammiksi ja toivottiin, että kansan valloittama vapaus aikaansaisi kaikilla aloilla uuden kehityksen suunnan. Siksi toimittajat olivat päättäneet vielä jatkaa lehden kustantamista, vieläpä he rohkenivat luvata laajentaa sitä 6—7-palstaiseksi, mutta pitää silti tilaushinnan samana. He toivoivat myös, että painolakia muutettaisiin siten, että maaseudullekin voitaisiin perustaa kirjapainoja. Lehden suunnasta sanottiin: »Maamme suurissa kysymyksissä lehti aikoo johdonmukaisesti seurata sosiaalidemokratian periaatteita, vaikuttamalla kansanvaltaisuuden laajenemista lain pohjalla.» Lopuksi toimitus kehoitti lukijoita aut-

Joos Sajaniemi.

tamaan lehden pyrkimyksiä muodostua naapurikuntia yhdistäväksi kansan omaksi äänenkannattajaksi.

Vielä v:n 1905 lopulla Sajaniemi olikin toiveikas. Se käy hauskasti ilmi mm. hänen julkaisemastaan kalevalamittaisesta runosta: 'Runokirje kuulusta kylästä, Vorssasta hyvät Sanomat'. Monia avustajiaan hän siinä kiitteli vuoden yhteistyöstä ja kehoitti alkavanakin vuotena ystäviä yhteistyöhön. Ja lukijoita hän maanitteli: »Ällös heitä nyt hyvästi, ystävistämme eriä. Vaan sä toisetkin taluta lukijoiksi Vorssan lehden. Koht' on lehti kaikkein lehti.«

Mutta toisin kävi. Vuoden 1906 aikana entiset porvarilliset ja nuorisoseuralaiset avustajat kaikkosivat vähitellen. Ilmeisesti Nuortevan vaikutuksesta työväenpuolueen ja työväenyhdistyksen asiat tulivat entistä enemmän etualalle. Kesällä 1906 Sajaniemi ja Nuorteva kääntyvät yhteisessä pääkirjoituksessaan lukijoiden puoleen. He sanovat suorittaneensa lehdessä palkatonta työtä ja lisäksi tehneet sen pystyssä pitämiseksi rahallisia uhrauksia. Nyt he eivät enää voineet uhrauksia jatkaa, vaan olivat päättäneet luovuttaa lehden toisiin käsiin. Tähän päätökseen oli vaikuttanut sekin seikka, että niin vähän keskinäistä ymmärtämystä oli tavattu kansanluokkien välillä. Heidän lehtensä tarkoituksena oli alusta alkaen ollut vaikuttaa tasoittavana ja yhdistävänä. »Vakaumuksemme mukaan olemme myös koettaneet vaikuttaa etupäässä kansan syvien rivien keskuudessa tietäen, että sen kohottaminen sekä aineellisen että henkisen sorron alta on välttämätön

Suomen tulevaisuudelle. — Me toivomme, että kansan tuoreet ainekset, ne jotka kohottamista kaipaavat ja ymmärtävät köyhälistön edistyksen suuren merkityksen, että se kansa, joka luo Suomellemme tulevaisuuden, ottaa tämän lehden, meidän lempilapsemme huostaan ja toteuttaa sen, mihin meidän voimamme eivät ole riittäneet».

Noiden miesten puheesta kuuluu rehellinen vakaumus. Samaan aikaan kun ryhdyttiin puuhaamaan lehtiosuuskuntaa työväestön kannatuksella, Nuorteva rupesi Forssan Sanomia suuntaamaan enemmän vasemmalle, ja Sajaniemi ilmeisesti jättäytyi syrjempään. Työväenyhdistyksen ja työväenpuolueen asiat työntyivät yhä enemmin etualalle lehden sisällyksessä, ja porvarilliset ja nuorisoseuralaiset avustajat jättäytyivät pois.

Vuoden 1906 lopulla Sajaniemi sitten julkaisi kaunissanaisen jäähyväiskirjeensä F.S:n lukijoille. Lehti oli lakkaava ilmestymästä. »Forssan Sanomat jää nyt paikkakunnan sivistyshistoriaan tulevaisuuden tutkijan tarvittavaksi», kirjoitti hän eikä hän erehtynytkään lehden kahden vuosikerran suuresta arvosta paikkakuntamme kulttuurihistorian lähteenä. Syyksi eroonsa ja lehden muuttumiseen Sajaniemi ilmoittaa sen taloudellisen aseman. Lehti ei ollut saavuttanut sitä aineellista kannatusta, mitä sille oli yleisöltä toivottu. Muualla painettuna F.S. ei ole jaksanut kilpailla toisten lehtien kanssa eikä valvoa kirjoituksia, ja ulkonaisessa asussaankin se oli jäänyt vaillinaiseksi. F.S:n oli pitänyt elää «aikana, jolloin puolueiden välinen ristiriita on kehittynyt ankarimpaan jännitykseensä, sekä paikkakunnalla, missä ei ole ollut ennen luotuja perinteitä, tapoja, määräämässä, missä ei ole välimuotoja aristokraattisen yläluokan eikä kirjavamielipiteisen työväestön välillä. F.S. on joutunut näiden väliin kiilaksi, jota sekä ylhäältä että alhaalta on puristettu».

Näin Sajaniemi vielä nykyhetken näkökulmastakin katsoen aivan oikein luonnehtii lehtensä vaikeudet ja paikkakunnan tyypilliset olosuhteet. Ja hän selittää lisäksi, mistä syystä F.S. oli pitänyt luopua alkujaan puolueettomasta asenteestaan.

»Kun aika toi suuria poliittisia kysymyksiä esille, -- oli pakko meidänkin antautua yhä enemmän lausumaan mielipiteensä ja määräämään kantansa. -- Kun näimme, että juopa yhä suurenee puolueiden välillä, niin isänmaallemme ainoaksi onnelliseksi ohjeeksi katsoimme kansanvaltaiseen edistykseen pyrkimisen, niiden epäkohtien poistamisen, jotka aiheuttivat yhä edelleen tyytymättömyyttä oloihimme varsinaisen raatajakansan keskuudessa. -- Mutta pian jokainen puolue arvosteli lehteämme kylmyydellä, saimme kuulla kunniamme oikealta ja vasemmalta, alhaalta ja ylhäältä. -- Toimintamme nojautui siihen vakauukseen, että nykyiset puoluejaot eivät pitkälti säily.» — Ja Sajaniemi luulee voivansa toivoa menestystä sille puoluelehdelle, joka tulee jatkamaan F.S:n työtä, sekä sille innokkaalle työtoverilleen, joka taistelumiehenä astuu tuon lehden etupäähän. »Onko F.S:n tähänastisesta toimesta ollut hyötyä?« kysyy hän vielä ja vastaa: »Ainakin yhden ansion lehdellemme omaksumme. Se on todistanut, että paikkakunnallinen lehti täällä saattaa menestyä. Se on kasvattanut kansalaisia tottumaan omaan äänenkannattajaan ja harrastamaan sitä. Se on virittänyt uusia innokkaita puuhia tämän lehden jälkeläiseksi.» — Ja

lopuksi Sajaniemi kirjoittaa kuin kohtaloonsa alistuen: »'Eloa kosto tarkoittaa, hauta vihan sovittaa'. Kun lehtemme nyt seisoo hautansa partaalla, kun moni yksityinen loukkaantunut henkilö saattaa sen ilolla hautaan, niin olkoon heille lohdutuksena se, ettei työ toimittajillekaan ole ilman kolauksia kulunut. Mutta yhteisen onnellisuuden ajatukset ovat olleet tarkoituksiemme pääasiana. Kuinka paljon onkin nykyään persoonallisia sattumia, niin kunkin toimintaa ohjatkoon se ihana toivo, että kehityksen tuloksena viimein on oleva yksimielinen, luja Suomen kansa, yksi isänmaa, jossa kaikki sen jäsenet tuntevat itsensä onnellisiksi.»

*

Se sosiaalidemokraattinen sanomalehti, joka F.S:n jälkeen alkoi täällä ilmestyä, oli nimeltään *Yhdenvertaisuus*. Santeri Nuorteva, sen päätoimittaja, oli jo sitä ennen siirtynyt työväenpuolueeseen, ja työväki valitsi hänet keväällä 1907 kokoontuvaan uuteen eduskuntaan.

Mutta F.S:n ja Sajaniemen piti vielä toista kuukautta suojata uutta tulokasta nimellään. Se ei näet saanut ajoissa julkaisulupaa, ja niin Yhdenvertaisuuden tilaajille tuli v:n 1907 alkupuolella vielä 9 numeroa Forssan Sanomaa. Ja vaikka Nuorteva koetti ottaa vastuun itselleen, Sajaniemen täytyi nimellisesti pysyä vastaavana toimittajana. Silloin Nuorteva julisti: «Lehden kirjoituksista ja uutisista vastaa Nuorteva siveellisesti ja juridisesti, sillä Joos Sajaniemellä ei ole mitään osaa toimituksessa enää tänä vuonna.»

Tätä ennen Nuorteva oli julkaissut kauniin kirjoituksen työtoverilleen Sajaniemelle. On lohduttavaa panna merkille, että tuona repivien ristiriitojen ja eripuraisuuden aikana kaksi miestä,

Santeri Nuorteva.

vaikka he lopulta joutuivat eri puolueleiriin, loppuun asti säilyttivät kunnioituksen ja ystävyyden tunteet toisiaan vastaan. Kesällä 1907 heidän toimintansa Forssassa päättyi. Sajaniemi muutti Mikkelin yhteiskoulun rehtorin toimeen, Nuorteva erosi yhteiskoulusta jouduttuaan eduskuntaan. Hän tosin oli edelleen nimellisesti Yhdenvertaisuuden päätoimittaja, mutta ilmeisesti hän ehti siihen vähän puuttumaan. Sekään lehti ei taloudellisesti kannattanut, vaikka sillä aatteellisesti olikin työväestön laaja kannatus. Se lakkasi ilmestymästä keväällä 1908.

*

Tätä ennen Forssaan oli saatu järjestyksessä kolmas sanomalehti, nimeltään *Lounais-Häme*. Sen ensimmäinen näytenumero tuli julkisuuteen joulukuun 13. pnä 1907 ja seuraavan vuoden alusta se alkoi vakinaisesti ilmestyä kolmasti viikossa, sekin Hämeenlinnassa painettuna. Sen vastaavana toimittajana oli *Kalle*

Pylkkänen, muina toimittajina *Juho Kivikoski* ja *Tarmo Hirsjärvi.* Sekin oli kannattamattomana parin vuoden perästä lopetettava.

*

Vaikeutena lehtityössään Sajaniemi valitti sanomalehtiperinteiden puutetta paikkakunnalla. Mutta juuri hänen lehtensä pani alulle nuo perinteet, tottumuksen omaan sanomalehteen, ajatuksen nähdä Lounais-Häme kokonaisuutena, taitoon sietää vastapuoluelaisten toimia ja uskoa, että kaikki lopulta tarkoittavat oman kotiseudun parasta, vaikka keinot ovat erilaiset. Ja noita sanomalehtiperinteitä jatkoivat sitten Yhdenvertaisuus ja Lounais-Häme. Kaikki tuo näkymättömästi koitui Forssan Lehden hyväksi, kun se 1917 lähti taipaleelle; sen polulla pilkat oli veistetty puihin. Siksi vieläkin muistamme syvästi kiitollisina uranuurtajain työtä: Joos Sajaniemen, Santeri Nuortevan, Kalle Pylkkäsen, Juho Kivikosken ja Tarmo Hirsjärven uhrautuvaa, epäitsekästä toimintaa rakkaan Lounais-Hämeemme hyväksi.

Esko Aaltonen.

Forssan Lehdessä 17. 9. 1949.

Suomenkielisen sivistysharrastuksen heräämisestä Forssassa.

— Minulla on sellainen käsitys, ettei olo jollakin paikkakunnalla rajoitu vain sieltä saatuihin elämyksiin, vaan jokainen tuo mukanaan vaikutelmia muualta, jotka rikastuttavat yksilöä ja välillisesti myös ympäristöä. — Siten voi joku henkilö tai jokin seurapiiri tuoda jollekin kaukaiselle seudulle kokonaisen kulttuurivaiheen mukanaan hyvinkin laajalta alueelta.

Yllä olevan ajatelman on lausunut presidentinrouva *Ester Ståhlberg.* Että näin voi todellakin olla, siitä on olemassa monia esimerkkejä. Ja tällainen henkilö on ajatelman lausuja itse. Niin kuin Johannes Linnankoski loi ruotsalaisuuden pesäpaikkaan Porvooseen suomalaisen kulttuurin, niin Ester Ståhlberg (silloin Hällström) murti ruotsinkielisen sivistyneistön umpimuurin Forssassa aukoen tien suomalaiselle sivistykselle, tien, jota myöten seudun oma väestö voi nousta ruotsinmielisten ja -kielisten kanssa tasa-arvoisuuteen.

Ester Hällström-Ståhlberg.

Vielä kesällä 1896, jolloin apteekkari Hällström ja hänen nuori rouvansa saapuivat Forssaan, täällä ei voitu puhua suomalaisesta sivistyneistöstä. Säätyläisiin kuuluvat olivat miltei kaikki tehtaan henkilökuntaa, useat kaiken lisäksi ulkomaalaisia: englantilaisia, saksalaisia, sveitsiläisiä, ruotsalaisia. Ja ne heistä, jotka olivat Suomessa syntyneitä, olivat ruotsinkielisten kotien lapsia ja näin ollen he jo kasvatuksellisista syistä näkivät suomalaisessa rahvaassa vain välttämättömän työntekijän. He olivat sokeita ja kuuroja jopa J. V. Snellmanin herätykselle. Olipa sellaistakin mieltä, että suomalaisen rahvaan valistaminen oli vain pahaksi, koska se aikaa myöten olisi saattanut herättää heissä epäilyksiä ruotsalaisten ylemmyyden ehdottomuudesta.

Näin eivät ajatelleet Ester ja Karl Hällström. Vaikka hekin olivat ruotsalaisten kotien lapsia, heidän omana kotikielenään oli suomi. He olivat molemmat suomalaisuusaatteen innoittamia, olleet sitä lapsesta asti. Niinpä Ester Hällström (os. Elfving) oli vastoin vanhempiensa tahtoa käynyt suomalaista jatko-opistoa Helsingissä perehtyäkseen suomen kieleen. Heistä sai alkunsa suomenkielinen ja -mielinen sivistyneistö Forssassa, he tulivat täällä Snellmanin aatteen herättäjiksi säätyläisten keskuudessa, jollainen esim. tehtaantyömies Juho Rantanen oli ollut työläisten piirissä.

Oli onnellista, että Forssaan jo näinkin varhain saatiin sellaiset kulttuuripersoonat kuin apteekkari ja rva Hällström, sillä ilman heitä täällä olisi voitu polkea paikallaan vielä vuosikymmeniä. He toivat todellakin kokonaisen kulttuurivaiheen mukanaan, sillä he olivat avarakatseisia ja ennakkoluulottomia. Oman hienon sivistyksensä ja henkilökohtaisen viehätysvoimansa ansiosta he nopeasti valloittivat ympäristönsä, voittivat sen ihailun ja kunnioituksen. Kun he lisäksi olivat loistavan seurustelutaidon omaavia, musikaalisia ja taiteen tuntijoita, ei näin pienessä yhdyskunnassa ollut varaa sulkea heitä seurapiirin ulkopuolelle, vaikka sitä kiihkeimmissä ruotsalaispiireissä olisi ehkä haluttukin. He olivat uusia ja ihailtuja, mikä merkitsi enemmän kuin mielipide-eroavuudet. Näin ollen he voivat esteettömästi tehdä valistustyötään, voittivatpa he tälle työlleen ymmärtäjiä vapaamielisempien ruotsalaistenkin keskuudesta, mm. vapaaherra Karl Evert Palménin, joka oli henkisesti huomattavasti alaistensa yläpuolella.

Ester ja Karl Hällströmin taholta sai alkunsa Forssan yhteiskoulun perustamisajatus, vaikkakaan se ei käy täysin selvästi ilmi koulun historiikista. Ester Ståhlbergin omasta sekä eräiden muiden hänen aikalaistensa kertomasta tämä sen sijaan selvästi ilmenee, vaikkakaan hän ei ole sitä muistelmissaan tähdentänyt. Hän kertoi kuitenkin tämän kirjoittajalle, että he olivat miltei heti paikkakunnalle saavuttuaan ottaneet yhteyden pitäjän kansakoulunopettajiin, joista he toivoivat saavansa varmimmat ihanteidensa kannattajat, niin kuin sitten saivatkin. Kun Ester Hällström valittiin 1898 kansakoulujen yhteisen johtokunnan puheenjohtajaksi, hän joutui välittömään kosketukseen ja yhteistyöhön opettajien kanssa. Hän kutsui heidät kotiinsa keskustelemaan paikkakunnan silloisten sivistysharrastusten hedelmättömyydestä, ne kun keskittyivät lähinnä tapakulttuurin vaalimiseen ja perhepiireissä pidettyihin illanviettoihin, eikä näin ollen vienyt kehitystä eteenpäin, pikemmin päin vastoin. Tähän epäkoh-

taan miehensä kanssa vastakeinoja suunnitellessaan he olivat päätyneet siihen tulokseen, että paikkakunnalle olisi saatava suomalainen oppikoulu, joka sitten kasvattaisi seudulle omalta pohjalta lähteneen henkisen johtajiston. Tämä ajatus sai opettajien taholta lämmintä vastakaikua. Varsinkin opettaja *Kaarlo Ahde* ja hänen rouvansa olivat heti alun perin valmiit työskentelemään ajatuksen toteuttamiseksi. Ja tarmokas opettaja Ahde sitten suorittikin suurimman käytännöllisen työn koulun perustamisvaiheissa.

Mutta koulun perustaminen oli ennen muuta taloudellinen kysymys. Läheisen ystävyyssuhteensa ja kumoamattomien todistelujensa avulla rva Hällström sai kaukonäköisen tehtaan isännöitsijän, vapaaherra K. E. Palménin mukaan koulupuuhaan. Hänet valittiin sitten 1900 koulun ensimmäiseen johtokuntaan. Se, että yhteiskunnalliselta asemaltaan suuri ja eristäytyvä vapaaherra näin aktiivisesti otti osaa koulun perustamiseen ja toimintaan sitä myös taloudellisesti tukien, osoittaa, että hän oli paljon ruotsalaisen ympäristönsä yläpuolella ja tehtaan johtajista ensimmäisenä verrattava Wahrenin työn jatkajaksi ja hänen hengenheimolaisekseen.

Mutta ei ainoastaan Hällströmit, K. E. Palmén ja seudun opettajat olleet tietoisia oppikoulun merkityksestä, vaan myös tehtaan valistuneimmat työmiehet. Ester Ståhlberg (Hällström) kertoo edelleen, miten he saivat kosketuksen näihin työläisiin. He olivat miehensä kanssa hämmästyksekseen havainneet, että suuri osa koulun kannatusyhdistyksen jäsenistä oli tehtaan työläisiä. Tällöin he kutsuivat kotiinsa myös joukon eturivin tehtaalaisia iltaa istumaan ja yhteisistä harrastuksista keskustelemaan. Lämmenneenä Ester Ståhlberg muisteli, miten nämä miehet hänen ihmeekseen käyttäytyivät vapaasti ja luontevasti. Jotta ei olisi syntynyt mitään kankeutta, he aloittivat tilaisuuden laulamalla yhteisesti. Apteekkari, joka oli erinomainen pianisti ja kykeni ilman nuotteja säestämään miltei mitä laulua tahansa, asettui pianon ääreen ja kysyi, mitä laulettaisiin. Hänen nimittäin ei tarvinnut kuin kerran kuulla jokin sävel, kun hän jo pystyi sitä säestämään. Kun oli laulettu, juotiin teetä, jolloin keskustelu jo pääsi hyvään vauhtiin. Keskeisenä keskustelunaiheena oli tietenkin yhteiskoulu, mutta siitä ajatukset johtuivat paikkakunnan muihinkin sivistysrientoihin, lähinnä juuri työläisten keskuudessa syntyneisiin, ja niistä edelleen koko suomalaiseen sivistykseen. Puheen siirtyessä suomalaiseen kirjallisuuteen, jota talon emäntä selosti äärettömän tarkkaavaiselle kuulijakunnalle, kävi selville, miten vaikeata tavallisen rahvaanmiehen oli saada luettavakseen uusinta kirjallisuutta. Nämä kokoontumiset nimittäin eivät rajoittuneet yhteen kertaan. Nähtävästi näiden tilaisuuksien tulokseksi on katsottava myös se, että rouva Hällström sitten myöhemmin järjesti yleisiä esitelmätilaisuuksia Työväentaloon. Ja joka tapauksessa on selvää, että nämä keskustelut muodostuivat herätteitä ja innostusta antaviksi.

Kotiinsa järjestämillään kutsuilla Hällströmit muokkasivat maata myös säätyläisten keskuudessa. Kutsua ei kukaan voinut olla noudattamatta, vaikka useimmat kutsutuista olivatkin välinpitämättömiä isäntäväen ihanteiden suhteen. Yksinpä valistunut piirilääkäri Fredrik Westerlundin väkikin, Hällströmien läheisimmät ystävät, oli ruotsa-

laisuudelle uskollisena pysytellen erillään mm. yhteiskoulun perustamispuuhasta sitä silti vastustamattakaan. On kuitenkin selvää, että kovin ennakkoluuloisesti oppikouluyritykseen suhtauduttiin, minkä ymmärrämme vielä paremmin, kun tiedämme, että Forssan yhteiskoulu on ensimmäinen maaseudulle perustettu ja siis jo sinänsä merkkitapaus. Mutta K. E. Palménin lisäksi rva Hällström voitti tämän ajatuksen ystäväksi joitain muitakin sivistyneistöön kuuluvia. Tällainen oli mm. tuomari *Valdemar Kyander*, josta tuli koulun lämmin ystävä ja sen merkityksen ymmärtäjä ruotsinmielisen rouvansa passiivisuudesta huolimatta. Työn menestyksellisyyteen oli koulun alkuvaiheissa suuret ansionsa myös aurinkoisella neiti *Helmi Breitholtzilla* ja koulun ensimmäisellä johtajattarella *Jenny Lyytiöllä*, joita rva Ståhlberg kiitollisin mielin lämpimästi muisteli.

*

Kuten jo on viitattu, Ester Hällströmin valistustoiminta ulottui myös suoraan työväen keskuuteen. Forssan silloisen piirilääkärin tytär, nti *Roose-Maj Westerlund* kertoi mm., miten rva Hällströmin aloitteesta pidettiin Työväentalossa yleinen esitelmäsarja talvella 1899. Hän itse esitelmöi suomalaisesta kirjallisuudesta, opettaja K. Ahde kansakoulujen ja yleensä oppikoulujen merkityksestä sekä tohtori Westerlund terveydenhoidollisista kysymyksistä. Näissä tilaisuuksissa oli ollut yleisöä huone ahdinkoon asti täynnä.

Kummallista kyllä Forssan ja Mustialan säätyläisten kanssakäyminen oli näihin aikoihin verrattain laimeata ja sattumanvaraista. Se rajoittui lähinnä muutamiin harvoihin henkilökohtaisiin suhteisiin ja joissakin erikoistilaisuuksissa käymiseen. Tämä on yhtäpitävästi voitu todeta useimpien aikalaisten kertoman perusteella. Toht. Westerlundilla oli läheinen ystävyyssuhde toht. A. Rindellin perheeseen ja myös muutamia muita ystävyyssuhteita oli solmittu, kuten metsänhoitaja Lennart ja rva Karstenin kertomasta ilmenee, mutta mitään spontaanista seurustelua ei ollut. Agronomioppilaat kylläkin saattoivat käydä Forssan neitosia friiaamassa, mutta tämäkään ei liene ollut kovin yleistä. Niinpä mm. yli 90-vuotias agronomi Magnus Grönfors, joka valmistui Mustialassa 1880-luvun alkupuolella, kertoi käyneensä Forssassa vain kolme kertaa koko opiskeluaikanaan, silloinkin täältä kotoisin olevan opiskelutoverinsa Adolf Paulin vieraana.

Niinikään Tammelan silloisen rovastin, toht. Granfeltin ja Forssan säätyläisten keskeinen suhde oli hyvin viileä. Tämä johtui ainakin osaksi siitä, että Granfelt katseli karsaasti kasvavaa tehdasyhdyskuntaa, jonka hän pelkäsi muodostuvan pahennuksen pesäksi. Varsinkin yhtiön oluttupa Hotellissa oli hänen silmätikkunaan. Sen johdosta hän lähetti monta kirpeätä moitetta tehtaan isännistölle. Niinpä rva Ståhlberg kertoi käyneensä tätä kunnianarvoisaa rovastia tapaamassa vasta siihen ulkoapäin sysäyksen saatuaan. Tätä tapausta hän kuvaili seuraavasti:

»Muistaakseni olimme Forssassa jo kolmatta kesää, kun vieraaksemme saapui serkkumme Eva Hällström tanskalaisen miehensä toht. Laust Moltesenin kanssa, josta sittemmin tuli tunnettu diplomaatti. Eräänä sunnuntaina ollessamme retkellä Pyhäjärven rannalla toht. Moltesen oli tiedustellut, minkälainen kirkkoherra Tammelassa oli. Kun rva Hällström oli ilmoittanut, etteivät

he edes kunnolla tunne koko herraa, Moltesen oli syvästi paheksunut heidän välinpitämättömyyttään, koska kirkkoherra hänen mielestään oli pitäjän ensimmäinen mies.»

Näin olivat sitten välittömästi tämän jälkeen tehneet vierailun pappilaan. Rva Ståhlbergin mieleen oli jäänyt kuva tarmokkaannäköisestä, vanhenevasta, tiedemiestyyppisestä herrasta, joka ilmeisesti ylitti tavalliset mitat. Tällä käynnillä hänelle oli selvinnyt, että heillä oli paljon yhteisiä harrastuksia, että he pyrkivät samaan päämäärään: suomalaisen väestön sivistystason kohottamiseen, joskin hieman erilaisin keinoin. Tämän jälkeen he olivat tehneet vielä monta vierailua kuuluisan rovastin luokse ja luonteidensa erilaisuudesta huolimatta viihtyneet hyvin. Forssan muuta sivistyneistöä toht. Granfeltin kasvatuspuuhat sen sijaan eivät kiinnostaneet, ennemmin päinvastoin. Granfelt kuoli syksyllä 1899.

Hällströmien jälkeen suomenkielisen ja -mielisen sivistyneistön koossapitäväksi voimaksi Forssassa tuli yhteiskoulun johtajaksi valittu maisteri *Joos Sajaniemi*, jonka toiminnasta ja aikaansaannoksista toht. E. Aaltonen on kirjoittanut.

Mutta vielä pitkälti Hällströmien lähdön jälkeen tehtaan piiriin kuuluvat ruotsalaiset säilyttivät valta-asemansa ja muodostivat oman eheän piirinsä, sillä apteekkariparin lähdettyä rengas sulkeutui jälleen tiukasti kiinni. Vähitellen täällä kuitenkin kehittyi suomalainen sivistyneistö, jonka luonnollista kasvua ei enää voitu tukahduttaa.

Hällströmien muuttaessa Forssasta 1902 Viipuriin paikkakunnan säätyläiset järjestivät suurenmoisen juhlan Hotelliin, jossa olivat läsnä kaikki paikkakunnan ruotsia puhuvat, sivistyneistöön kuuluvat. Tämä tilaisuus osoitti, että apteekkari ja rva Hällström olivat henkilökohtaisella valloittavuudellaan voittaneet tämän piirin ihailun ja kunnioituksen aatteellisesta erimielisyydestään huolimatta.

Esko Viljanen.

Forssan Lehdessä 17. 9. 1949.

SISÄLLYS.

Erkki Illantie: Hämeen vanhan kansan lääkintätapoja 3
Esko Viljanen: Piippumestari Cavén 5
Juuso Ranttila: Opintiellä. Nuoruuden muistelmia 7
Esko Viljanen: Muistelmia Hykkilän ja Kankaisten kylistä 10
» » Kansan kertomaa Honkolan kartanon isännistä 13
Fredrik Miekkavaara: Romantiikkaa vanhan ajan Lautelassa 15
» » Lautelan kylän myllyt 16
Vilho Hyttinen: Varapastori Carl Enebäck, Someron pitäjän kappalainen 18
Eevertti Vehmas: Halkivaha 20
Esko Aaltonen: Salaperäinen kalastajaukko runoilijan rakkaustarinaa järjestämässä 42
Esko Viljanen: Haipon tuohikattoiseen torppaan tutustumassa 47
Esko Aaltonen: Kaksi yhteiskoulun opettajaa sanomalehtimiehinä 50
Esko Viljanen: Suomenkielisen sivistysharrastuksen heräämisestä Forssassa 56